БУТУН ДУНЁ ПРОЛЕТАРЛАРИ, БИРЛАШИНГИЗ!

ЎЗБЕКИСТОН АДАБИЁТИ ВА САНЪАТИ

ЎЗБЕКИСТОН ССР ЁЗУВЧИЛАР СОЮЗИ ВА ЎЗБЕКИСТОН ССР МАДАНИЯТ МИНИСТРЛИГИНИНГ ОРГАНИ

ГАЗЕТА 1956 ЙИЛ 4 ЯНВАРДАН ЧИҚА БОШЛАГАН

1990 ЙИЛ

16 НОЯБРЬ
№ 46 (3098)
ЖУМА

Тошкент Давлат дорилфунунининг 70 йиллиги

Сотимжон ХОЛБОЕВ,
тарих фанлари номзоди

ДОРИЛФУНУН ТУҒИЛГАН ЗАМИН

● ТУРКИСТОН ДОРИЛФУНУНИ ҚАЧОН ТАШКИЛ ТОПГАН: ИНҚИЛОБДАН АВВАЛМИ Ё КЕЙИН? ● ЖАДИДЧИЛИК ҲАРАКАТИ ВА ДОРИЛФУНУН ● ТАРИХИЙ ҲАҚИҚАТ ТАЛАБИ

АЙНИ КУНЛАРДА Тошкент Давлат дорилфунунининг 70 йиллиги кенг нишонланмоқда. Биз тарихий аҳамиятга молик бу воқеани Лениннинг номи ва унинг 1920 йилги машҳур декрети билан боғлаймиз. Аслида ҳам шундай, ҳозирги Тошкент Давлат дорилфунуни В. И. Ленин декрети ва шу тарихий декрет асосида Туркистонга юборилган «илм поезди»да келган олимларнинг саъй-ҳаракати билан оёққа турган эди. Бироқ тарихий ҳақиқатга муносабатда кўп йиллар амал қилиб келинган бирёқламаликлар университет тарихида ҳам ўз муҳрини қолдирган. Шу чоққа қадар кўплаб китобларда дорилфунун азалий қолоқ ва маданий қашшоқ ўлкада асосан рус зиёлилари ва олимлари томонидан бунёд этилган, маҳаллий мусулмонлар орасида эса дорилфунун ташкил этишга лаёқатли зиёлилар йўқ эди деб кўрсатиб келинади. В. И. Ленин декретидан олдинги ҳаракат ва имкониятга жуда кам эътибор берилади. Ишончли тарихий ҳужжат ва манбалар дорилфунуннинг ташкил топиши тарихи фақат бир томонлама, чекланган ҳолда ёзилганлигидан далолат беради.

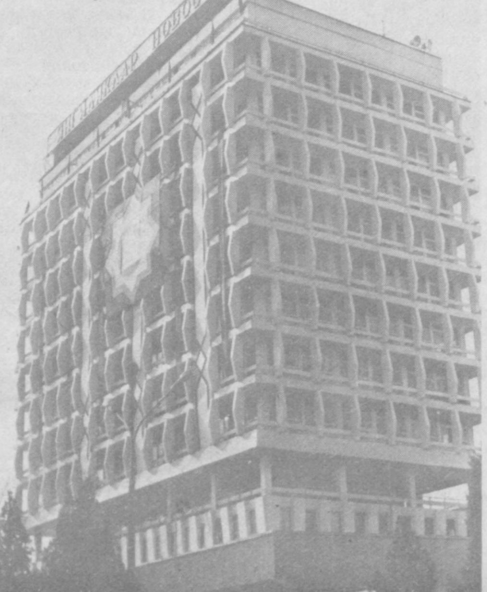

Қадим-қадимдан дорилфунун ўз моҳияти ва вазифаларига кўра миллат ва жамият ижтимоий-иқтисодий ҳамда маданий тараққиётининг мезони бўлиб келган. Ҳар бир миллат маълум тарихий тараққиёт босқичига эришгач, дорилфунун объектив заруриятгина эмас, балки ҳаётий эҳтиёжга айланган. Шу нуқтаи назардан она юртимиз ўтмишига назар солсак, унда бир неча тараққиёт босқичлари юз берганлиги, оламга машҳур мадраса-дорулфунунларда кўплаб машҳур олим ва бадиий тафаккур намояндалари тарбия топгани, улар баркамол илмий-ижодий иш олиб бориб, дунё илм-фани ва маданиятига салмоқли ҳисса қўшганлигидан дилимиз қувончга тўлади.

Мозийда ўчмас из қолдирган даврлардан бири XI асрнинг бошларига тўғри келади. Хоразм шоҳи Абулаббос Маъмун Урганч шаҳрида 1010 йили олимлар уюшмаси — илмий Академия ташкил этади. Тарихга «Маъмун академияси» номи билан кирган бу олий даргоҳда бутун оламга машҳур бўлган Абу Райҳон Беруний, Ибн Сино, ал-Масихий, ал-Хаммар, ал-Хоразмий, ал-Қосий каби буюк олим ва файласуфлар ижод қилади, тиббиёт, риёзиёт, маданшунослик, жўғрофия ва бошқа дунёвий фанларга асос солинади.

Кейинги илмий-маданий тараққиёт буюк Темур ва темурийлар даврида юз беради. Жаҳон илм-фани ва маданиятидан тўла хабардор бўлган Темур катта салтанат яратиш билан бирга дунёдаги машҳур олим, рассом, қурилиш муҳандислари ва бошқа тафаккур эгаларини Самарқандга тўплайди. Меъморчилик ва илм-фан соҳасида Самарқанд дунё сайқалига айланади.

Темурнинг набираси Улуғбек илмий академия ва расадхона яратиб, ўзи фалакиёт илмининг дунёдаги энг ёруғ юлдузига айланади. У Самарқанд, Ғиждувон ва Бухорода уч машҳур мадраса-дорилфунун қурдириб, уларнинг бири эшигига «Билимга интилиш ҳар бир муслим ва муслималарнинг бурчидир» деб ёздириб, ҳамма мусулмонларни илмли бўлишга даъват этади.

Яна бир маданий тараққиёт шайбонийлар (XVI аср) даври билан боғлиқ. Темур салтанати парчаланиб, Мовароуннаҳрда шайбонийлар ҳукмронликни қўлга киритгач, Бухоро илмий-маданий марказга айланади. Бу ерда Машраб, Абдуллахон ва Кўкалдош мадрасалари қурилади. Улар бир томондан дунё меъморчилигининг ноёб намунаси бўлса, иккинчи томондан эса олий таълим маркази эканлиги, талабаларга яратилган шароитлар билан катта мавқега эга бўлган. Мир Араб мадрасасида 111 та, Кўкалдош мадрасасида эса 160 та қулай талабалар ҳужраси бўлган.

Энди дунё тарихига назар солайлик. Европада биринчи марта илмий академия (Англияда) 1162 йили ташкил топган. Россияда биринчи академия 1724 йили, дорилфунун эса 1755 йили вужудга келади.

Тарихимиз жонкуяри, шоир ва журналист Тоҳир Қаҳҳорнинг мақолаларида кўрсатилишича, бундан 200 йил аввал фақат Самарқанд ва Бухоронинг ўзида 70 та, 100 йил олдин эса биргина Тошкентда 18 та мадраса бўлган. Рус манбаларида аввалдан мадраса — университет деб кўрсатилган.

1894 йили Туркистонда 6 минг 445 та мактаб ва мадраса бўлган бўлса, 1913 йилга келиб улар 7 минг 665 тага етган. Демак, ҳозир ўзининг 70 йиллик тарихига эга бўлган В. И. Ленин номидаги Тошкент Давлат дорилфунуни қадимдан бутун дунёга маълум ва машҳур бўлган мустаҳкам илмий-маданий муҳитда пайдо бўлган. Машҳур академик Ҳабиб Абдуллаев бундан 30 йил олдин ўзбек халқининг улуғ фарзандлари Беруний ва Улуғбек кўтарган илм-фан тафаккурининг ўчган машъали Тошкент дорилфунуни туфайли қайта порлади, деб жуда тўғри айтган эди.

XIX асрнинг иккинчи ярмига келиб, Туркистонда юз берган босқинчилик урушлари туфайли маданий тараққиёт таназзулга юз тута бошлади. Рус босқинчилари, маҳаллий хон ва бекларнинг ўзаро уруш ва талончиликлари ижтимоий-сиёсий ҳаётни издан чиқарди, иқтисодий парокандалик кучайди. Илмий, маданий мерос топталди, ноёб меъморчилик ёдгорликлари, мадраса ва кутубхоналар харобага айланди, муқаддас китоблар, ҳунармандчилик дурдоналари таланди.

Россияда капитализм ривожланиб, саноат корхоналарининг кўпайиши мустамлака Туркистонни хомашё базасига айлантиради. Бунга қарши Туркистонда аста-секин сиёсий онг ўса боради. Халқда мустамлакачиликка қарши миллий уйғониш кучаяди. 1898 йили Андижонда Дукчи Эшон (Муҳаммад Али) бошчилигида рус босқинчиларига қарши кўтарилган дастлабки халқ қўзғолони мустамлакачи маъмуриятни ларзага келтиради. Туркистон генерал-губернатори қўзғолонга ҳарбий амалдорларнинг маҳаллий халқ тили, тарихи ва урф-одатларини билмаслиги сабаб бўлди, деган хулосага келади. Шундан сўнг у қарам халқ билан «яхши муомала» қила оладиган рус чиновникларини тайёрлаш мақсадида подшо ҳукуматига ҳарбий хизматчиларнинг қизлари учун (йигитлар марказга бориб ўқиши мумкин эди-да!) махсус институт ташкил этишни таклиф этади («Туркестанский курьер» газетаси, 1911 й., 4 сентябрь). Яъни Туркистонда олий ўқув юрти ташкил этиш ғояси дастлаб мустамлакачиликни «адабийлаштириш» мақсадида пайдо бўлади.

ТАНИҚЛИ ШАРҚШУНОС олим, ҳарбий чиновник С. Ф. Ольденбург ҳам 1902 йили «Сайгондаги Узоқ Шарқ франгия мактаби» («Французская школа Крайнего Востока в Сайгоне») мақоласида франгилар Узоқ Шарқни босиб олганидан кейин Сайгонда олий ўқув юрти ташкил этилганлигини кўрсатади ва Тошкентда франгилар тажрибасини жорий қилиш вақти етилганлигини таъкидлайди.

Россияда бошланган биринчи буржуа-демократик инқилобидан кейин Тошкентда олий ўқув юрти ташкил этиш ғояси амалий ҳаракатга айланади. Энди бунга маҳаллий мусулмон зиёли ва уламолардан таркиб топган жадидчилик халқ демократик ҳаракатининг ҳам таъсири кучли бўлади. Илғор кучлар қистови билан Туркистон генерал-губернатори ўзининг махсус буйруғида Тошкентда олий ўқув юрти ташкил этиш лойиҳасини ишлаб чиқишни маҳаллий тилларни ўрганувчи Туркистон комитетига топширади. Пушкин жамияти аъзоларининг Думага йўллаган хатида шундай фикр бор: «Бундан 50 йил аввал бизлар учун бепоён мусулмон дунёси қандай номаълум ва жумбоқли бўлиб туюлган бўлса, ҳозир ҳам шундай. Биз руслар, бу ўлкани ўзимизга тобе қилган эканмиз, агар энди, уни маънавий жиҳатдан ҳам бўйсунишини истасак, энг аввало, биз... унинг маънавий дунёсини, жонли тарихини яхши билишимиз зарур бўлади. Бу талаб дорилфунун ҳузурида Шарқ бўлими очиш билан қондирилиши мумкин»

Ниҳоят, 1917 йил февраль буржуа-демократик инқилоби ғалабасидан сўнг Туркистонда олий ўқув юрти ташкил этиш ҳаракати янгича мазмун ва мақсад касб этади. Агар у дастлаб мустамлакачилик ва буюк рус шовинизми сиёсатини «адабийлаштириш» мақсадида бошланган бўлса, энди у барча меҳнаткаш ва маҳаллий миллат манфаатига қаратилган демократик ҳаракатга айланади.

Тошкент шаҳар Думаси дорилфунун очиш тўғрисида подшо ҳукуматига талабнома ёзиш, бино қуриш учун 10 гектар бепул ер ва ўн йилга мўлжалланган 10 миллион сўм пул ажратиш ҳақида қарор қабул қилади. Дума бошлиғи Н. Р. Малицкий муваққат ҳукумат халқ маорифи нозири Игнатьев ҳузурида бўлади. Нозир Дума қарорини маъқуллаб, дорилфунун қурилиши учун 12 миллион сўм маблағ кетишини тахмин қилиб, 2 миллионни хайрия йўли билан тўплашни таклиф этади.

Жуда қисқа вақт ичида илмга чанқоқ халқ оммасидан тушган маблағ 180 минг сўмга етади. 1917 йилнинг иккинчи ярмига келиб Тошкент шаҳар Думаси ўзининг янги бошлиғи М. М. Сосновский бошчилигида тўрт (А. П. Журавлев, С. П. Еникеев ва М. П. Буш) кишидан иборат навбатдаги комиссияни Петроградга юборади. Уларнинг дорилфунун очиш ҳақидаги сўровига марказ катта эътибор беради. Шу йили 15 сентябрь куни Халқ маорифи нозири С. С. Салазкин бошчилигида Тошкентда дорилфунун ташкил этиш масаласини атрофлича муҳокама қилиниб, ишни уч босқичда якунлаш режалаштирилади. Дастлаб тарих-филология, сўнг кечи билан 1918 йилнинг кузида физика-математика факультетлари, кейинроқ эса, шу факультетлар асосида шарқшунослик, тиббиёт, қишлоқ хўжалиги ва техника факультетлари очилиши белгиланади.

Кенгаш қарорида бўлажак дорилфунуннинг тарих-филология факультети учун Петроград, физика-математика факультети учун эса Москва дорилфунунлари масъул қилиб белгиланади. Буни маориф нозири ўзининг 5 октябрдаги хатида мазкур дорилфунунларнинг раҳбариятига маълум қилади. Москва ва Петроград дорилфунунлари Тошкент дорилфунунига катта ёрдам беради. Петроград дорилфунунида ҳатто нозирлик топшириғидан олдин профессор Н. И. Веселовский бошчилигида алоҳида ташкилий комиссия тузилган бўлиб, у тайёрлаган «Тошкент дорилфунунидаги тарих-филология факультети лойиҳаси» 25 сентябрда муҳокама қилиниб, бу факультетда 16 кафедра, 44 ўқитувчи (24 та професоср, 20 та доцент) бўлиши кўрсатилган эди.

Давоми иккинчи бетда

ЖУМҲУРИЯТ ИЖОДКОР ЁШЛАРИНИНГ VI СЕМИНАРИ

УЙҒОҚ ҚАЛБЛАР БИРЛАШГАНДА

Адабиёт денгизга ўхшайди. У неча асрлардан бери мавжланиб тўлқинланиб турибди. Унинг қудрати асов дарёлар билан биргаликда янги сойлар, ирмоқлар ва жилғаларга ҳам боғлиқ. Хўш, 90-йилларда пайдо бўлган янги жилғалар улкан денгизга қўшилиш йўлларини топа оладиларми? Улар бу уммонга қандай ҳаётбахш куч ато этадилар?

13 ноябрда Ҳамид Олимжон номидаги Адабиётчилар уйида иш бошлаган жумҳурият ижодкор ёшларининг VI семинари ана шу каби саволларга жавоб излайди. Семинарни Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси бошқарувининг котиби Тоҳир Малик очди. Жумҳурият Ёзувчилар уюшмаси бошқарувининг биринчи котиби Одил Ёқубов ёшларни анжуман билан қутлади.

— Ҳар бир халқнинг қиёфасини, ўзига хослигини белгилаб турадиган сиймолари, фарзандлари бўлади, — деди у. — Улар сафи ҳамма даврларда ёшлар ҳисобига бойиб боради. Истеъдодли ёшлари бўлмаган адабиёт ўсишдан тўхтайди. Бусиз халқ зим-зиё тунда чироқсиз қолган йўловчига ўхшайди. Шу сабабли ёш ижодкорларга эътибор ҳамиша диққат марказида бўлиб келган. Бугунги ёшлар адабиётга олдинги авлодларга нисбатан катта имкониятларга эга бўлган ҳолда кириб келмоқдалар, яъни улар сўз эркинлигидан амалда баҳраманд бўлиб, кўнгил буюрганини ёзмоқдалар. Қолаверса, адабиёт халқнинг дардини айтадиган бир восита ҳамки, ёшларимиз у орқали юртимизнинг экологик аҳволи, пахтакорлар дарди, заминимиз оғриқлари, тарихимизнинг очилмаган нуқталарини очиб беришлари, ҳақ сўзни айтишлари керак. Энг муҳими, ҳозирги ёшларимизнинг қалби уйғоқ. Уйғоқ қалблар эса халқ ва адабиёт дарди учун яшайди.

— Жумҳурият комсомол ташкилоти ҳам ижодкор ёшларни рағбатлантириш учун бир қанча ишларни қилмоқда, — деди Ўзбекистон комсомоли Марказий Қўмитасининг биринчи котиби Азиз Носиров. — Масалан, ёш ижодкорларнинг «Авторнинг биринчи китоби» серияси учун Усмон Носир номида мукофот ташкил қилдик. «Ёшлик» ва «Ёш куч» мажаллалари қаторидан «Сирли олам» журнали ўрин олдики, у ҳам асосан эътиборни ёшлар ижодига қаратади. Яқинда ижодкор ёшлар учун ташкилотимиз бир миллион сўм пул ажратди. Бу маблағ уларга уй-жой қуриш учун сарфланади. Шунингдек, «Ёш гвардия» нашриёти заминида ташкил этилаётган «Камалак» бирлашмаси ҳам асосан ёшлар асарларини нашр этиш билан шуғулланади. Бундай яхши ниятларимиз ҳали кўп.

Жумҳуриятимизда ижодкор ёшларга эътибор, моддий ва маънавий рағбатлантириш кучаяётгани яхши. Шу билан бирга давр давраси кенгроқ олишни талаб қилаяпти. Жумладан, эндиликда Ўрта Осиё ва Қозоғистон жумҳуриятларидаги ижодкор ёшларнинг биргаликдаги анжуманларини ҳам мунтазам ўтказиб туриш керак. Токи, бу региондаги ёш ижодкорлар ҳам бир-бирлари билан яхши танишишлари, тажрибалари, ютуқларидан ўзаро ўрганишлари зарур. Ёш адибларнинг энг яхши китоблари қардош халқларимизнинг ҳам маънавий бойлигига айланиши лозим. Бу борада Ўрта Осиё ва Қозоғистон ёш ижодкорларининг Қозоғистонда беш тилда чиқа бошлаган «Наврўз» жаридаси ҳамда бу жумҳуриятлар комсомол ташкилотлари яқиндан ёрдам бериши керак.

«Ёш куч» ойномасининг бош муҳаррири Худойберди Тўхтабоев сўзида шу каби фикрларни ифода этди. У октябрь ойида Иссиққўлда ССЖИ Матбуот қўмитаси раҳбарлигида Ўрта Осиё ва Қозоғистон жумҳуриятлари матбуот қўмиталари ҳамда болалар адиблари иштирокида бу регионда «Болалар ва ўсмирлар адабиётини сақлаб қолиш, ривожлантириш масалалари» хусусида ўтган анжуман ҳақида гапирди. Ёзувчи регионда болалар адабиётлари ривожи ва ўзаро алоқалари эътиборсиз қолиб кетаётганини, бунга барҳам бериш учун анжуманда яхши тадбирлар белгиланганини, жумладан, бешта жумҳуриятда болалар адабиётининг энг яхши намуналарини кенг тарғиб қилиш мақсадида қадимий Болосоғун шаҳрида «Болосоғун» номидаги нашриёт ташкил қилишга келишилганини таъкидлаб ўтди.

— Ёшларимиз бугунги даврнинг энг актуал масалаларини кўтариб чиқмоқдалар. Уларнинг билими мустаҳкам, ҳаётга қараши теран, фикрлари ўткир. Лекин уларнинг асарлари нашриётларимизда кам чиқарилмоқда. Ана шу томондан уларга амалий ёрдам берайлик, — деди «Гулистон» журналининг бош муҳаррири Мирмуҳсин.

Шунингдек, семинар очилишига бағишланган йиғилишда Шукрулло, Евгений Березиков, Жамол Камол, Аъзам Ўктам, тожикистонлик шоир Мафтун Жўра ёшлар асарларини нашр қилиш, уларга уй-жой масаласида ёрдам бериш, вақтли матбуот нашрларидан кенгроқ ўрин ажратиш хусусида сўз юритдилар.

Шундан кейин семинар иштирокчилари бир неча ижодий секцияларга бўлинган ҳолда иш олиб бордилар. Бу галги семинар олдинги анжуманлардан ижодкор ёшларнинг кўплиги, жанрлар ранг-баранглиги, муҳокамага қўйилган асарларнинг бадиий бақувватлиги билан ажралиб туради. Семинарда таклиф қилинган 100 ижодкор ўрнига 150 га яқин ёшлар иштирок этмоқдалар.

Анжуманда миллий наср, назм, драматургия, бадиий таржима, адабий танқидчилик ва болалар адабиёти; рус, қримтатар, тожик, қозоқ, уйғур, Бухоро яҳудийлари адабиётларида ижод қилаётган ёшларнинг асарлари муҳокамаларга қўйилади. Семинарга қўшни жумҳуриятларда яшаб ўзбек тилида ёзадиган ижодкор ёшлар ҳам таклиф қилинганлар.

Дастлабки муҳокамалар ёшлар орасида талантли, истеъдодли ижодкорлар кўп эканлигини кўрсатди. Семинар иштирокчилари анжумандан бўш пайтларда мушоираларда қатнашдилар, таниқли олимлар билан суҳбатлашдилар, музейларни зиёрат қилдилар. Атоқли адиблар, шоирлар, драматург ва танқидчилар раҳбарлигида тўрт кун давом этган ижодкор ёшларнинг семинари бугун ниҳоясига етади.

Жумҳурият ёш ижодкорларининг VI семинари қатнашчиларининг бир гуруҳи

4 БЕТ.

БУГУНГИ СОНДА:

ҚАРНАБ КУЛФАТИ — 5-БЕТ

ТЕМУРИЙЛАР ХИЛХОНАСИ — 6-БЕТ

ЎЗБЕКЛАР ИШИ — БУ — 8-БЕТ

МУҲАРРИРГА мактублар

ҲАЙРИЯ ПУЛЛАРИ ҚАЁҚҚА КЕТДИ?

Партия ва ҳукуматимиз ошкоралик сиёсатини илгари суриши муносабати билан бир қатор халққа маъқул тадбирлар белгиланаётир. Умидбахш гаплар айтилмоқда. Шу имкониятдан фойдаланиб ҳаммани қизиқтириб турган айрим саволлар билан мурожаат қилмоқчимиз.

Маълумки, Ўзбекистон ҳудудида порахўрлик билан шуғулланаётган мансабдор шахслардан жуда катта маблағлар ундириб олинган эди. Шу пуллар ҳозир қаерда? Улар қандай мақсадларга сарфланмоқда? Иккинчидан, Орол денгизини асраш қўмитасининг ҳам ўз жамғармаси бор. Шу жамғармага келиб тушаётган хайриялар қандай тасарруф этилмоқда?

Шу йилнинг баҳорида Наврўз байрамини қайта тиклаш мақсадида жуда катта телемарофон ўтказилди ва унга минг-минглаб кишилардан миллионлаб сўм миқдорида хайрия пуллари тушди. Биз ўша пуллар ҳам қандай сарфланганидан воқиф эмасмиз. Яна ўнлаб хайрия тадбирлари уюштириб йиғилган пуллар-чи? Ҳозир ошкоралик замони. Халқ бу пуллар қандай тасарруф этилаётганини аниқ билиши керак.

Ҳурматли бош муҳаррир! Бизнинг бундай савол билан сизга ҳамда газета орқали айрим мутасадди идораларнинг раҳбарларига мурожаат қилаётганимизнинг боиси шуки, ўша хайрия тадбирларига йиғилган пуллар бебилиска тўпланган пуллар эмас, у халқнинг тиши кавагида асраган пуллари, ҳам яна сўнгги умид ва нажотларидан ҳосил бўлган пуллардир. Халқимиз шундай жўмардки, ўзи қарзга ботса ҳам нажот кутганга ёрдам қўлини чўзади. Шунинг учун ҳам бу пуллар ўз ўрнида тўғри ва ҳалол ишлатилиши, омилкорлик билан сарфланиши керак.

Мана, ўзбек тилига давлат мақоми берилганига бир йил тўлди. Маълумки, бу қарор суст бажариляпти. Бордию маблағ етмаётган бўлса, халқимиз бу ишга ҳам тўй-ҳашам учун, яхши-ёмон кунлар учун тиши кавагида асраган пуллардан беришга тайёр. Шу ўринда А. Қодирий ҳайкали учун, Навоий жамғармаси учун эълон қилинган ёрдам ҳисобларини ҳам эсга олиб ўтайлик. Уларга йиғилган пуллар нимага сарф этилганини билайлик. Жамғармаларга мутасадди идоралардан илтимосимиз шу.

М. МУРОДОВ,
профессор,
А. СУЮН,
М. ҲАЙДАРОВ,
шоирлар,
У. ҚОРАБОЕВ,
Ҳ. ШОРАҲИМОВ,
З. ҚАЮМОВ,
К. БЕКНАЗАРОВ
ва бошқалар

УНВОНЛАР МУБОРАК!

Октябрь байрамининг 73 йиллиги кунларида Ўзбекистон Совет Социалистик жумҳурияти Президентининг фармонига кўра бир неча санъаткорларга фахрий унвонлар берилди.

Ўзбекистон бастакорлар уюшмаси бошқарувининг раиси Аҳмад Ҳамидович Жабборов «Ўзбекистон ССЖда хизмат кўрсатган санъат арбоби» фахрий унвонига сазовор бўлди. Кўп йиллик самарали ижодий фаолияти, мусиқа маданияти ривожига катта ҳисса қўшганлиги ва жумҳурият ижтимоий ҳаётида фаол қатнашганлиги учун у ана шу унвон билан тақдирланди.

Ўзбекистон радиосининг сухандони Қодир Тожиев кўп йиллик самарали меҳнати, юксак маҳорати ҳамда ижтимоий фаолияти учун «Ўзбекистон ССЖ халқ артисти» фахрий унвони билан тақдирланди.

Ўзбекистон Телевиденнеси адабий-драматик кўрсатувлар бош муҳарририяти режиссёри Эргаш Каримовни халқимиз яхши танийди. У кўп йил режиссёр ва актёр сифатида ишлаганлиги, юксак ижрочилик маҳорати ва жамоат турмушида фаол иштирок этганлиги учун «Ўзбекистон ССЖ халқ артисти» унвонига сазовор бўлди.

Ўзбекистон Телевиденнесининг сухандони Фарҳод Бобожоновга «Ўзбекистон ССЖда хизмат кўрсатган артист» фахрий унвони берилди. У бу унвонга жумҳуриятда маданият ва санъатни ривожлантиришдаги хизматлари, юксак касб маҳорати ва актив жамоат фаолияти учун сазовор бўлди.

Биз кўпминг сонли муштарийларимиз номидан унвон олган санъаткорларимизни самимий қутлаймиз, келгуси ишларида омад тилаймиз!

ДОРИЛФУНУН ТУҒИЛГАН ЗАМИН

Боши биринчи бетда

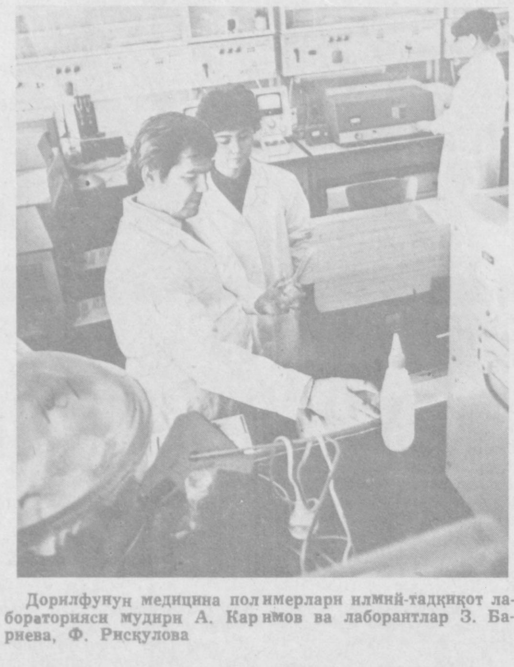

Дорилфунун медицина полимерлари илмий-тадқиқот лабораторияси мудири А. Каримов ва лаборантлар З. Бариева, Ф. Рисқулова

Тошкент дорилфунунини ташкил этиш учун кураш авж олган бир пайтда Октябрь инқилоби ғалаба қозонади. Бу дорилфунун учун бошланган ҳаракатни бутунлай янги босқичга кўтаради. Бу ҳаракат бир вақтнинг ўзида Тошкент ва Москвада олиб борилади.

Тошкентда Мунаввар Қори Абдурашидов бошчилигида жадидчилик ҳаракати Октябрь инқилобида фаол иштирок этади. Шўро ҳокимиятини қўллаб-қувватлаш билан бирга, унинг фаол ташкилотчиларига ҳам айланади. Улар Шўро ҳокимиятининг биринчи кунларидан бошлаб, маорифни ривожлантириш, мавжуд эски мактаб ва мадрасаларни ислоҳ қилиш, янги маориф тармоқларини яратиш бўйича кенг кўламда иш олиб боради. Уларнинг инқилобдан олдин шаклланган ҳаракат дастурининг асосий мазмуни халқни маърифатли қилиш, янги усулдаги мактаб ва маорифни ривожлантиришдан иборат эди. Шунинг учун ҳам жадидлар Тошкентда дорилфунун ташкил этиш ҳаракатининг ташаббускори сифатида илғор рус зиёлилари билан биргаликда қўлни-қўлга бериб, бир мақсад — Туркистон халқ дорилфунунини бунёд этишга киришади. Рус олим ва зиёлилари 1918 йил февралда «Олий таълим тарафдорлари жамияти»га, мусулмон зиёлилари эса Мунаввар Қори атрофига уюшадилар.

1918 йил 9 апрелда Мунаввар Қори уйида тўпланган жадидчилик ҳаракати Туркистон халқ дорилфунунининг мусулмон бўлимини ташкил этиш мақсадида 9 кишидан иборат ташкилот комиссиясини тузади. Комиссияга Мунаввар Қори (раис), Бурҳон Ҳабиб, Исо Тўхтабоев, Содиқ Абдусатторов, Муродбек, Муродхўжа, Мухтор Бакир, Абдусами Қори Зиёбоев ва бошқалар кирган эди. Бу фидокор кишилар 22 кун ичида жуда катта ижодий, ташкилий ишларни амалга оширади, ўнга яқин мажлис ўтказиб, мусулмон дорилфунуни барномаларини тузади. Дорилфунуннинг мусулмон бўлими ҳам русча қисми каби уч босқичдан иборат бўлиши белгиланади.

Юқори босқич-дорилмуаллимуни (ўқитувчилар курси, кейинроқ институти), ўрта босқич—ўрта ҳунар мактабларини, қуйи босқич—бошланғич мактабларни ўз ичига олар эди. Халқ дорилфунуни таркибининг бу шаклда бўлишини реал ҳаётнинг ўзи — аҳолининг билим ва саводлилик даражаси белгилайди.

3 май куни мусулмон дорилфунуни раҳбариятига сайлов бўлиб ўтади. Унда Мунаввар Қори раис (ректор), Иса Тўхтабоев ректорнинг биринчи, Бурҳон Ҳабиб иккинчи муовинлари, Абдусами Қори Зиёбоев хазинадор, Мухтор Бакир саркотиб бўлиб сайланади. Ташкилот комиссиясининг 6 майдаги мажлисида Туркистон Халқ дорилфунуни ректори А. В. Попов ва унинг муовини Р. Н. Черданцев қатнашади. Бу мажлисда дорилмуаллимун ташкил этиш барномаси қабул қилинади. Мусулмон бўлимининг босма органи — «Халқ дорилфунуни» газетасини чоп этишга ҳам келишиб олинади.

НИҲОЯТ, 1918 ЙИЛ 13 май — якшанба куни эски шаҳар даҳасидаги Викула Морозовнинг собиқ магьзини биноси (ҳозирги ўзбек ёш томошабинлар театри)да Туркистон халқ дорилфунуни мусулмон бўлимининг тантанали очилиш маросими бўлади. «Яшасин фан инқилоби», «Яшасин халқ дорилфунуни!» ва «Яшасин Шўролар жумҳурияти!» деган шиорлар тантананинг асосий безаги бўлиб, йиғилганларда инқилобий кўтаринки ҳис-туйғу ва келажакка ишонч руҳини кучайтирар, карнай ва сурнайлар садоси эса бу тарихий воқеанинг ўзига хос миллий ва анъанавий байрам жиҳатлари билан уйғунлашиб кетганлигидан дарак берар эди.

Президиумдан ўлка халқ комиссарлари, А. В. Попов, дорилфунун мусулмон бўлими ректори Мунаввар Қори Абдурашидов ва бошқалар жой олган. Мунаввар Қори қисқа нутқ сўзлаб, тантанали йиғилишни очади. У ўз сўзини чоризм даврида мусулмонлар рус йўқсуллари билан биргаликда ярим аср қулликда яшагани, бугунги озодлик ва тантана катта талафотлар билан қўлга киритилганлигини айтади. Инқилобий курашда ҳалок бўлганларга бағишлаб Қуръони каримдан суралар ўқилиб, фатво берилади.

Бирин-кетин сўзга чиққан Туркистон жумҳурияти халқ комиссарлари дорилфунуннинг вазифалари ва унинг байналмилал характери ҳақида оташин сўзлар айтади. Масалан, Ташқи ишлар халқ комиссари, эсер фирқаси аъзоси П. А. Домагатский рус ва маҳаллий миллат ўртасидаги муносабатга тўхталиб шундай дейди: «Менинг ишончим комилки, бугундан бошлаб, катта оға тушунчаси ҳам, кичик оға тушунчаси ҳам бўлмайди, энди ягона демократия ҳукмрон...» («Наша газета», 1918, 15 май).

Туркистон халқ дорилфунунининг мусулмон бўлими тез орада ўзига хос катта билим масканига айланади. Дастлаб 9 та бошланғич мактаб очиш тахмин қилинган бўлса-да, аҳоли талабига кўра уларнинг сони 24 тага етади. Мусулмон бўлими 15 демократик ташкилот вакилларидан уюшган 45 кишилик кенгаш томонидан бошқарилади. Унда ишловчи муаллимлар сони 180 тага етади. 1918 йил 31 майдан бошлаб «Халқ дорилфунуни» газетаси чиқа бошлайди. У дастлаб ҳафтада бир марта, кейин икки мартадан чиқади. Бу газета шўро даврида «Иштирокиюн» (ҳозирги «Совет Ўзбекистони»)дан ҳам олдин чоп этилган дастлабки ўзбекча газета эди. У биргина дорилфунун бўлими газетаси бўлишига қарамай бутун Туркистон ўлкаси бўйлаб тарқатилади. Ғазета 4 саҳифадан иборат бўлиб, унинг асосий шиори сиёсатдан холи бўлган илм-фан тарғиботини олиб боришга қаратилган эди.

1918 йил 1 июнь куни дорилмуаллимун (мусулмон ўқитувчилари институти) ишга тушади. Унда Абдурауф Фитрат она тилидан, Камол Шамси арифметика ва геометриядан, Ҳайдар Шавқи гигиена, гимнастика ва немис тилидан, Раҳимбоев арифметикадан, Абдураҳмон Исмоилов санъатдан, Ризаев маданият тарихи ва сиёсий иқтисоддан, Мунаввар Қори (дорилмуаллимун мудири ҳам эди) она тилидан дарс беради.

Дорилфунундаги тўртта хотин-қизлар мактабида машғулотлар эрталаб, бошқа мактаб ва курсларда кечқурун ишдан сўнг ташкил этилади. Унинг талабалари учун ҳукумат қарори билан қисқартирилган иш соати жорий этилади. Мусулмон бўлимининг бошқа шаҳарларда ҳам бўлимлари очилади. лт 6тт,(дант фжтс

Дорилфунун ўқитувчиси Шокиржон Раҳимий ўз педагогик тажрибаси асосида шўро давридаги биринчи ўзбек алифбеси «Совға»ни ёзади. У 1919 йилда чоп этилиб 15 йил давомида асосий дарслик сифатида қайта-қайта нашр этилади.

Мусулмон бўлими 1918 йил охирига келиб бошқа рус бошланғич мактаблари қатори дорилфунундан ажратилади. Дорилмуаллимун мустақил ўқув юртига айланади.

Туркистон халқ дорилфунуни ва унинг мусулмон бўлими давлат дорилфунуни учун моддий-техникавий ва илмий-ижодий асос бўлди. Минг афсуски, мусулмон халқ дорилфунунининг асосчиси ва ўқитувчиларининг аксариятига йигирманчи йилларда халқ душмани — жадидчи, пантуркизм ғояси тарғиботчиси, миллатчи тамғаси босилиб қатағон қилинди. Ҳатто, улардан кўпчилигининг тақдири ҳозиргача ҳам номаълум. Ўз даврининг етук олими, ёзувчи ва шоири, оташин маърифатпарвар, ижтимоий-сиёсий ҳаракат раҳбари Мунаввар Қори 1929 йили ҳибсга олиниб, маърифат ва илм-фан тараққиёти йўлида унумли ижодий меҳнат қилаётган бир пайтда отиб ташланади...

ТУРКИСТОН ХАЛҚ дорилфунунининг Самарқанд, Қўқон, Фарғона, Андижон ва бошқа жойларда ҳам бўлимлари очилган эди. Уларда машғулотлар бошланиши билан Туркистон Мухтор ҳукумати 1918 йили РСФСР ҳукуматига, В. И. Ленин ҳузурига махсус комиссия юбориб, давлат дорулфунуни ташкил этишда ёрдам сўраган эди. Шу пайтдан бошлаб Москвада Туркистон Давлат дорилфунуни ташкил этиш ҳаракати бошланади. 1919 йилнинг охирларига келиб, Москвада дорилфунун асосан мустақил равишда ташкил топади. Унинг беш факультети, кутубхона фонди, профессор-ўқитувчилар коллективи (188 киши, шундан 99 таси профессор) тўла шаклланади. Фақат талабалар йўқ эди. Умумий коллективнинг 1919 йил 30 августда бўлиб ўтган йиғилишида профессор Н. А. Димо ректор, профессор А. Э. Шмидт проректор қилиб сайланади, дорилфунун бошқармаси ва совети тузилади.

Ғражданлар уруши туфайли дорилфунунни Тошкентга кўчириш кечиктирилади. Фақат 1920 йил февраль охиридагина дорилфунун профессор-ўқитувчиларининг бир қисми ҳарбий санитар поездида йўлга чиқиб, 53 кунда Тошкентга етиб келади. Шундан сўнг яна 4 та эшелонда профессор-ўқитувчилар, кутубхона ва лаборатория жиҳозлари олиб келинади.

В. И. Ленин Москва ва Тошкентда дорилфунун ташкилий ҳаракатидан хабардор эди. У Тошкентдан радио орқали ахборотлар олиб турар, Москвадаги ташкилий ишларни ҳам кузатиб турганлиги маълум. В. И. Ленин ташкилий ишлар ниҳоясига етгач, 1920 йил 7 сентябрда РСФСР ХКСнинг Туркистон давлат дорилфунунини ташкил этиш ҳақидаги декретига имзо чекади.

Бу тарихий декретдан икки йил муқаддам иш бошлаган Туркистон халқ дорилфунуни ўз фаолиятини кенг кўламда ривожлантирмоқда эди. Яъни, 1918 йилда дорилфунун юқори босқичи (факультетлари) ўқитувчиларидан тузилган махсус Ижроия қўмита Тошкентдаги олий илм даргоҳини давлат дорилфунунига айлантириш бўйича муҳим ишларни авж олдирган эди. Шу муносабат билан у «Иккинчи даражали» — курс ва ташкилотлардан тозаланади. Ёзги таътилдан сўнг дорилфунуннинг қишлоқ хўжалиги, техника, тарих-филология ва физика-математика, ижтимоий-иқтисод факультетларида дарс бошланади. Бу вақтда талабалар сони 560 кишидан иборат бўлиб, 1919 йилдан эса уларнинг сони бошқа шаҳарлардан келганлар ҳисобига янада кўпайди. 1919 йилдан бошлаб дорилфунун кенгаяди, унинг талабалари ва профессор-ўқитувчилари таркиби тўла шакл топади. Кутубхонаси ва лабораториялари ҳам дастлабки талабларни қондира оладиган китоб ва илмий-техникавий жиҳозларга эга бўлади.

Дорилфунун ўқитувчилари шу йилдан бошлаб бошқа шаҳарларга бориб, олий таълим тарғиботи ва ёшларни ўқишга тортиш каби ташвиқот ва тарғибот ишлари билан шуғулланади. 1919 йил декабрь ойига келиб, Туркистон Халқ дорилфунуни РСФСРда қабул қилинган умумий қоида (номенкулатура) асосида Туркистон Давлат дорилфунуни деб номланади.

ШУНДАЙ ҚИЛИБ, Тошкентда олий ўқув юрти ташкил этиш ҳаракати қарийб 20 йилдан сўнг ўз ниҳоясига етади. Бу фақат маҳаллий ўзбек ва рус зиёлилари ҳаётидагина эмас, балки бутун Туркистон халқлари ҳаётида катта ютуқ бўлди.

1920 йил апрелда дорилфунун факультетлари сони 6 тага етади. **Уларда 129 ўқитувчи 1467 талабага дарс беради. Талабалар орасида эса ўша йили фақат 38 тагина маҳаллий миллат вакиллари бор эди.**

Туркистон халқ дорилфунуни билан В. И. Ленин томонидан ташкил топган давлат университети бирлашиб Ўрта Осиёдаги йирик илм даргоҳини вужудга келтирди. Бугун 70 йиллигини нишонлаётган В. И. Ленин номидаги Тошкент Давлат дорилфунунининг ташкил топиш тарихи мана шундай.

Дорилфунун математика ва механика ҳисоблаш маркази факультетида ҳисоблаш маркази бошлиғи С. Гайнаров машғулот ўтказмоқда

«АБАДИЙ ИЗТИРОБ»

Ёшларнинг «Прометей» клуби ва Ўзбекистон тарихий ва маданий ёдгорликларни қўриқлаш жамиятининг Тошкент область бўлими Улуғ Ватан уруши даврида дафн этилган ўзбекистонлик солдатларни зиёрат қилиш мақсадида Украинанинг Чернигов областига саёҳат уюштирди. Группа аъзолари орасида киноҳужжатчилар ҳам бор эдилар. Тошкент киносеварлар ассоциациясининг режиссёр ва операторлари ҳар бир ҳаяжонли дақиқани кўздан қочирмасликка ҳаракат қилдилар. Мана, Абдумўмин Зокиров, кўзларида жиққа ёш, отаси қабри олдида тиз чўкиб ўтирибди, 64 ёшли Мамлакат Қодирова набираси Нигора билан акасининг хоки-пойини кўзга суртмоқда. Олтмиш дақиқали фильмдан яна шунга ўхшаш қанчадан-қанча ҳаяжонли онлар жой олган.

Фильм монтажини тугатган ижодкорлар, унга овоз бериш учун Москвага бориб келдилар. Яқинда премьера бўлади.

— Фильмга овоз берилгандан сўнг, шундай хулосага келдикки, — дейди асар муаллифларидан бири, Ўзбекистон киносаёҳатчилар ассоциацияси президенти Борий Ҳасанов, — ассоциация тамғаси билан ишланган биринчи фильм муваффақиятли чиқди. Режиссёр ҳамда фильм муаллифларидан бири Валерий Мкртумов ва оператор Артур Эргашев суратга олган эпизодлар ниҳоятда табиий чиққан.

«Абадий изтироб» фильмини республика телевидениеси орқали намойиш этиш мўлжалланмоқда. Совет тинчлик жамғармасининг Тошкент область бўлими бу муҳим иш учун 10 минг сўм маблағ ажратди.

М. САВЕЛЬЕВ

МАДАД ЧОПАРИ

ГАДОЕВНИНГ АЙБИ НИМА?

Шу йилнинг февраль ойида Сариосиё районидаги «Коммунизм» совхози уч хўжаликка бўлинди. Улардан бирига «1 Май» номи берилиб, аввал директор ўринбосари бўлиб ишлаб келган Дўстмурод Холматов раис қилиб сайланди.

Колхозчиларнинг ундан умиди катта эди. Бироқ раислик курсисига ўтирган Д. Холматов дарров ўзгарди-қолди. Дастлаб колхоз ҳудудидаги янгигина таъмирланган 50 ўринли юқумли касалликлар шифохонасини идора учун «тортиб олди». Район шифокорлари, беморларнинг норозиликлари инобатга ўтмади. Одамлар узоқ йўл босиб район марказидаги шифохонага қатнашга мажбур бўлдилар. Ҳатто раиснинг бугунги кун раҳбарига ярашмайдиган бу хатти-ҳаракати «Сариосиё ҳақиқати» район газетасида танқид ҳам қилинди. Бироқ газета танқидининг ҳам нафи тегмади. Д. Холматов касалхонани бўшатиб бериш у ёқда турсин дурустгина ишлаб юрган одамларни ҳам ўз хоҳишича, ҳеч ким билан ҳисоблашмай, ўзгартира бошлади. Бундай ағдар-тўнтарларнинг зарбаси узоқ йиллардан бери хўжалик фермасида ветеринар врач бўлиб ишлаб келаётган Н. Гадоевнинг бошига ҳам тушди.

Нурилло ака бу йил эллик тўққиз баҳорни қаршилаган эди. Бироқ кутилмаганда нохушлик юз берди. 5 март куни фермага келган раис Дўстмурод Холматов дабдурустдан:

— Бугундан бошлаб, бу фермада ишламайсиз. Сиз «Коммунизм»нинг одамисиз, Обидов иш берсин, Минг-яшар Жоматов бизнинг одамимиз. У Гадоев жойини эгаллайди, — деса бўладими. Кекса чорва мутахассиси бошига гурзи тушгандек сезди ўзини. Гапирай деса тили калимага келмасди. Умрининг қирқ олти йилини дала ва фермада ўтказган, ўттиз олти йилдан бери мол дўхтури—ветврач бўлиб ишлаётган, ишлаганда ҳам ҳалол меҳнат қилиб, жамоа ҳурматига сазовор бўлган Нурилло акани боласи тенги раис шу тариқа «кет» деди. Доимо раҳмат эшитиб келган кишини қўққисдан ҳайдасанг у қандай ҳолга тушишини кўз олдингизга келтиринг-а!

— Нималар деяпсан Дўстмурод, пенсиямга атиги бир йил қолди. Эсон-омон чиқиб олсам, ҳайдамасанг ҳам кетаман.

Кўзлари намланган Нурилло аканинг ўнг қўли беихтиёр чап кўкрагига борди. Бармоқлари билан оҳиста силади. Шу пайт биров «сизга нима бўлди» деганда борми, у ҳўнграб юбориши мумкин эди. Хайрият, сезишмади. Ўпкаси тўлиб гапини давом эттирди:

— Энди қаерда ишлашим мумкин? Ахир йигирма йиллик меҳнатим сингган фермада катта умидларим бор эди.

Раис шу гапни кутиб турган эканми, биз правлениеда шунга қарор қилганмиз, деди. Кетмасангиз, ҳайдаймиз, деган сўз Нурилло аканинг ярасига туз сепди.

Нурилло ака тўққиз фарзанднинг отаси, қанчадан-қанча набиралари бор. Ҳар куни қоронғида келадиган, эрталаб тонг саҳарда чиқиб кетадиган бобонинг чошгоҳда уйда бўлиши набираларини хурсанд қилди.

Бобо нима деярини билмасди. Учинчи куни набиралар уни сўроққа тутишди:

— Нега ишга бормаяпсиз?

Ҳайдашди, десинми. Унда яна савол беришади. Ўзини эшитмаганга солган Нурилло ака Гадоев қўлига қалам-қоғоз олиб топталган қадри ҳақида ёза бошлади. Тегишли ташкилотларнинг раҳбарларига учради. Дардини айтиб, ёрдам сўрамаган идора қолмади. Даставвал у район ижроқўми раиси Э. Сафаров ҳузурида бўлди. Ҳайдашди, дейишга истиҳола қилдими, ишимдан олишди, пенсиягача ишлаб турай, деди. Орадан бир ҳафта ўтказиб, район агрокомбинати бош директори Ш. Орипов олдига кирди. Шу куни райком котиби И. Суннатов қабулида бўлди. Илиқ кутиб олиниб арзи эшитилса-да, ишига тиклаш масаласи ҳал қилинмади.

Кун бўлса ўтаверди. Район прокурори Ж. Норматовга ҳам арз билан кирди. Ундан ишдан нотўғри олинганини эшитиб, кўнгли бироз таскин топди. Ҳуқуқ посбонининг маслаҳати билан қишлоқ хўжалик ходимлари касаба уюшмаси район кенгаши раиси М. Курняевга ариза берди.

Халқ судига мурожаат қилган эди, бундан ҳам натижа чиқмади. «Сиз колхоз раиси ишдан бўшатганини ёзгансиз, нечанчи йил, қайси ой, қайси числода бўшатганини ёзмагансиз, сизни ишдан бўшатган бўлса, бир ой ичида судга мурожаат қилишингиз керак эди. Муддатни ўтказиб юборгансиз. Ишдан қонунсиз бўшатилган бўлсангиз, Сариосиё район юридик консультациясига учраб қондаси билан ариза ва ҳужжатлар тахтлаб кейин судга мурожаат қилиши тушунтирилди». Халқ судининг раиси Т. Алиқуловнинг ёзма жавоби шу бўлди. Н. Гадоев қаерга ёзмасин, тайинли жавоб ололмади. Хати текширилгани Термизга, Термиздан эса Сариосиёга юборилаверади. Нотўғри бўшатилгани эътироф этилади. Бироқ у ҳанузгача ўз ишига тиклангани йўқ.

Район прокурори Ж. Норматов Н. Гадоевнинг нотўғри бўшатилганига раддия бериб, хўжаликнинг 231-қарорини бекор қилган эди. Бироқ, уч ойдан кўпроқ вақт ўтса-да, раис Д. Холматов пинагини бузмай келмоқда. У хўжалик касаба уюшмаси кенгашининг Гадоев нотўғри бўшатилгани ва уни ишга тиклаш ҳақидаги қарорини ҳам назарписанд қилмаган.

Қонун Нурилло ака томонда. «1 Май» колхозининг раиси Д. Холматов учун эса бу қонунларнинг заррача қиммати йўқ. Раис кимнинг эркаси?

М. БОТИРОВ,
СССР Журналистлар уюшмаси аъзоси

Биз инсон қадр-қиммати ҳақида кўп гапирамиз. Бироқ баъзан оддий меҳнаткашнинг қадр-қиммати кимнингдир ҳаволаниб кетиши оқибатида оёқ ости бўлаётганига бепарво қараймиз. Нурилло Гадоевнинг тақдирига муносабатда ҳам мана шундай бепарволик, кечирилмас лоқайдлик яққол кўриниб турибди. Наҳотки, бутун бир районда бундай субутсизлик, маънавий саводсизлик тушовларини узадиган бирор куч топилмаса? Аҳвол ҳамон шундайлигича қолаверса, одамлар қаердан нажот топадилар. Қадр-қиммати топталган инсонга ким нажот беради?

Биз Сариосиёдан тегишли жавоб кутамиз.

ИЖТИМОИЙ-СИЁСИЙ БЎЛИМ

«ТУРСУНОЙ ФОЖИАСИ»

Ҳафталигимизнинг шу йил 14 сентябрь сонида журналист Эсон Қосимовнинг донг таратган пахтакор аёл, Социалистик Меҳнат Қаҳрамони, марҳум Турсуной Охунованинг фожиий қисмати ҳақида ҳикоя қилувчи мақоласи босилган эди. У муштарийларимизда катта қизиқиш уйғотди. Шу мақола муносабати билан келган мактубларнинг айримларини эътиборингизга ҳавола этамиз.

Акс садо

Хайриниса ОХУНОВА: «Турсуной фожиаси»ни оиламиз даврасида йиғлаб-йиғлаб ўқидик. Фарзанд доғида кўзларидан нур кетиб тўшакка михланиб қолган муштипар онамиз сўзсиз «оҳ» тортдилар. Отам вафот этганларида у киши эндигина 28 ёшга кирган эдилар. Уч қизни не-не машаққатлар билан вояга етказдилар. Энди роҳатларини кўраман, деганларида бошимизга кўргулик тушди. Қиз боши билан тракторчилик касбини эгаллаган Турсуной опам қирқ саккиз ёшга ҳам етмай бизни ташлаб кетди.

Ҳали-ҳали алам билан ўйлайман. Ўшанда раҳбарлар: «Қўйинг, бу иш хотин-қизларга ярашмайди», дейишганда жудолик аламини тортмасдик... Лекин тинчгина ишлаб юрган опамни қўйишмади, шов-шув билан рўзномаларга олиб чиқишди, радио ва телевидениеда деярли ҳар куни Турсуной номини тилга олишаверди, «Турсунойчилик ҳаракати» пайдо бўлди, хотин-қизларни механизаторликка ўқитадиган махсус билим юрти ташкил этишди. Опамнинг номидан марказга дабдабали мактублар ёзишди. Хуллас, ўша пайтлари опамиз кўз илғамас чўққиларга кўтарилиб борарди. Уни шунчалик банд қилиб қўйишган эдики, оиласи даврасида бемалол ўтириб чой ичолмасди, фарзандлари тарбияси билан шуғулланишга фурсати етмасди.

Марҳумнинг қулоғи эшитмайди, кўзлари кўрмайди. Шу боисдан ҳам бизда ўлганларга ҳужум кучайиб кетди. Ҳамма машҳур одамларимизни бир-бир ёмонлаб, гўрларига ғишт қалаб чиқдик. Яна «меҳр-оқибат кўтарилиб кетди, ёшлар гапимизга қулоқ солишмаяпти», деб нолиймиз. Ахир, шу ёшлар биз катталарнинг оқибатсизлигимизни, собиқларнинг тиригида тиз чўкиб, ўлганида қабрларини оёқ ости қилаётганимизни кўриб турибди-ку?!

Опам дунёдан бевақт кетди. У ўзи билан бор шон-шуҳратларини ҳам олиб кетгандек туюлади, назаримда.

Опамнинг ўлим олдидаги қиёфаси сира-сира ёдимдан чиқмайди. У бизларга алланималарни айтишга уринардию, айтолмасди.

Ўқитувчиман... Деярли ҳар куни опамиз бюсти ёнидан ўтиб мактабга бораман. Ортимдан кузатиб тургандек, «одамларга айт, мени ёмонлаб тилга олишмасин. Инон-ихтиёрим ўзимда эмасди», деяётгандек туюлади. Ич-ичимдан эзиламан. Онамнинг аҳволларига баттар куяман, биздан опамизни тортиб олган ёлғончи дунёга таъна тошлари отаман. Қўлимдан бошқа иш келмайди.

Газета хайрли ишга қўл урди: опамиз ҳақида бор ҳақиқатни айтди. Бунинг учун таҳрир ҳайъатига оиламиз номидан миннатдорчилик билдираман».

Неъмат РАФИҚОВ (журналист): «Турсуной фожиаси»ни ўқиб, бир воқеа ёдимга тушди.

Л. И. Брежнев вафот этган. Бутун мамлакат оғир мотамда. Мунгли куй садолари юракларни тирмалайди. Ўшанда жумҳурият радиосида атоқли арбоблар вафот этганда машҳур одамларни микрофон олдида сўзлатиш расм эди. Биз ҳам Турсуной Охуновани чақирдик. Ўзига ажратилган махсус енгил машинада келди. Ёнида бир аёл ҳам бор эди.

— Бу киши ҳам гапирмоқчимилар? — Сўрадим опадан.

— Йўқ, бу киши менинг дўхтирим, — маъюс кулимсиради опа.

Турсуной опага зимдан разм солдим: ранглари бир аҳволда, нафаси қийналиб чиқарди Сийраклашган сочларини рўмол билан маҳкам танғиб олибди.

Опа йиғламсираб, тўхтаб-тўхтаб сўзлади: «Азиз отахонимиз Леонид Ильичдан ажралдик, бутун дунё содиқ ленинчидан жудо бўлди...».

Сўзлаб бўлгандан сўнг дўхтир аёл уни оҳиста суяб, пастга олиб тушди. Турсуной Охунованинг ўша қиёфаси ҳали-ҳали ёдимдан чиқмайди.

Арқабой ТЎПЧИЕВ (Ўш): Биз, қирғизистонликлар ҳам раҳматли Турсуной Охуновани яхши билардик. «Турсуной бўлай дейман» ашуласини кўп эшитганмиз. Аммо ҳеч ким бу тилакка қаршилик билдирган эмас. Эсимда олтмишинчи йиллари бизнинг жумҳуриятда «Тракторчи қиз» қўшиғи машҳур бўлди. Ўшанда таниқли адиб, шоир ва олим Солижон Жигитов ашуладаги қўллари қора мой билан «безатилган» механизатор жувоннинг нимаси гўзал, деб ёзганда «коммунистик руҳда» тарбияланганларнинг ҳужумига учради.

Илгари биз динни, исломни хурофот ўчоғи, деб келдик. Ҳолбуки, ислом дини хотин-қизларни улуғлаган. Бир пайтлар Аҳмад Сукарнонинг «Садина» китобида ўқиган қуйидаги жумла ҳеч ёдимдан чиқмайди: **«Аёллар равнақи — миллат равнақи, аёллар ўлими — миллат ўлимидир».**

Менимча, табиатнинг ўзи АЁЛ, ОНАни қаҳрамон қилиб яратган. Уларга сунъий қаҳрамонлик ҳожат эмас.

Муҳаббат БОБОЖОНОВА (Тошкент): «Турсуной фожиаси»ни ўқиб, кўзларимга ёш келди, беихтиёр дардман бўлиб қолган онам ёдимга тушди.

Онам Гулчеҳра Матёқубова Боғот район Навоий номидаги жамоа хўжалигида яшайдилар. Бир пайтлар турсунойчилик ҳаракатига қўшилиб, учинчи фарзандлари туғилганча трактор ҳайдаганлар. Рўзномаларда суратлари чиқиб, Хоразмда донг таратганлар. Онам мени қўшни момога ташлаб, тонг саҳарда далага кетар, кечқурунлари машина чироғи ёруғида пахта терардилар. Ҳали эсимда, биз дала четида ўзимизча ўйин топиб, зерикканда онамизнинг пахта теришини томоша қилардик.

Ҳозир онамиз, ўша турсунойчилик сафида «жавлон» урган механизатор аёл оғир дардга учраб, уйида рўзғор ташвишларига ўралашиб юрибди. Дўхтирлар у кишини икки марта операция қилишди, оғир иш сизга мумкин эмас, дейишди.

Ўзимча, бояқиш онам бу дардларни «зангори кема»лардан илаштирмадимикан, деган хаёлга бораман.

Онамиз дўхтирларнинг тақиқларига қарамай мактабда фаррош бўлиб ишлаяптилар. Бошқа илож йўқ. Бир отамнинг топгани етти-саккиз жонга етармиди? Укам армияда. Уни уйлантиришимиз керак. Бунинг устига мен Тошкентда ўқишдаман.

Онам 45 ёшдалар. Шу ёшга кириб бирор марта курорт, санаторийга бормаганлар.

Ҳурматли редакция! Машҳур механизатор Турсуной Охунова фожиасини ёритиб, савоб иш қилибсизлар. **Лекин, трактор миниб, бир умр дардман бўлиб қолган собиқ турсунойчилар тақдири ҳақида ҳам бонг уришнинг вақти келмадимикан!** Чунки ўша турсунойчилардан бири — онам Гулчеҳра Матёқубова ҳозир давлатдан ҳеч қандай моддий ёрдам олмайдилар, у кишини ҳеч ким эсламайди ҳам.

Гулзода МАМБЕТОВА (журналист): Турсуной опанинг иккинчи қизи Марҳамат билан мактабда ўқиганман. Дунёнинг ишлари қизиқ-да. Марҳамат биз билан бошланғич синфда ўқиган, холос. Кейин уни ва укаларини мактаб-интернатга беришган. Чунки эртаю-кеч уларга қарашга, тарбиялари билан шуғулланишга одам йўқ эди. Назаримда, опанинг фожиаси ўша пайтдан бошланган. Лекин у буни фожиа, деб билмаган, эртаю кеч пахтани ўйлаган. Шу орада отам вафот этиб, мени ҳам интернатга беришди. Икки кундан кейин онам келдилар, мен тирик туриб, сени давлат боқадими, деб йиғлаб-йиғлаб олиб кетдилар.

Турсуной опанинг қизи Марҳамат биз саккизинчи синфга ўтгач, яна мактабимизга қайтиб келди.

Турсуной опани танқидлардан бутунлай холи қилиб қўйган эдилар. У кишини фақат мақташ, кўкларга кўтариш мумкин эди. Раҳбарлар опа ҳақида бор ҳақиқатни айтишга йўл қўймасдилар. Хуллас, Т. Охуновани охири жарликка бориб қулайдиган тезюрар поездга ўтқазиб қўйишганди.

Ўзимча ўйлайман: оддий бир мантипаз қизи Турсуной опани шуҳрат чўққиларига зўрлаб чиқаришмаганда у орамизда оддий пахтакор, оддий она сифатида яшаётган бўларди-ку?!

РЕДАКЦИЯДАН: Шов-шувлар, гулдурос қарсаклар замонида халқимизнинг не-не азамат ўғлонлари, Барчинойдек ўктам қизлари, қўли қадоқ аёллари сохта қаҳрамонларга айланди. Охири уларга кўз тегди: ёлғонлардан қурилган шуҳрат саройлари қулади, кўксимизга юлдуз, нишон таққан қўллар ёқамизга ёпишди, собиқ турсунойчиларнинг ёшлик йиллари шпинделларга ўралиб кетди. Энди улар афсус ва армон билан яшамоқдалар.

Умид-ўтинчимиз шул: ўтмиш хатолари аччиқ сабоқ бўлсин.

СЎНМАС ЁҒДУЛАР

Улуғ шоирларнинг ижоди шунинг учун ҳам абадий барҳаётки, унда умумбашарий тараққиётнинг ички қонунлари, такрорланиб турувчи ҳодиса-воқеалар хулосаси, инсон табиатига хос зиддиятли хислатлар моҳияти чуқур акс этиб, қойилмақом ҳикматлар тарзида муҳрланган бўлади. Замонлар айланган сари мутафаккир зотларнинг қалб қозонида пишган кимё сатрларнинг қиммати янада ошиб, ҳар гал йиғилиб қолган саволларга жавоб бериб, янги фикр-туйғу туғдираверади, маънавий кашфиётлар, курашларга руҳлантираверади. Зеро, замонлар ўзгаргани билан инсоний дард ва фожиалар ўзгарган эмас, ҳаёт муаммолари эса ўша-ўша. Шу боис ҳазрат Навоий XV асрда яратган асарлар бугун ҳам бизга мададкор, унинг ғоялари поклик ва эзгулик нуридай порлаб, кўнглимиз кўзгусини ғубордан тозаламоқда. Сирасини айтганда, Алишер Навоий асарлари ҳар қандай замонавий асардан кўра замонавийроқ. Инсон фаолиятининг бирор-бир соҳаси йўқки, Навоий қаламга олиб, у ҳақда мушоҳада юритмаган, киши юрагини ғалаёнга солувчи шеър битмаган бўлсин. Улуғ мутафаккир асрлар қаъридан нигоҳ ташлаб, бизни — ўз қавмини фалокатлардан огоҳлантираётгандай ижтимоий-маънавий таназзулнинг туб сабабларини кўрсатиб, ундан қутилишга даъват этаётгандай Хайру Шарр, Савобу Гуноҳ фарқига бориб, ўзлигимизни танишга таълим бериб турибди.

Шундай экан, шоир Омон Матжон айтганидай, Навоийнинг «нурли меросига ҳозирги кўз билан қараш», уни бедор қалб билан мутолаа қилиб, ўлмас ғояларини халққа тарғиб-ташвиқ этишнинг аҳамияти жуда катта, токим ҳар биримиз бу пайғамбар зотнинг муборак нафасидан баҳраманд бўлайлик. Айтиш керакки, Омоннинг ўзи бу ишнинг ташаббускорларидан бўлди, унинг «Минг бир ёғду» достони шу мақсадда ёзилган. Албатта, классик адабий меросни тарғиб-ташвиқ қилиш олимлар ва мунаққидларнинг вазифаси, шоирларнинг классикага мурожаати таъсирланиш ва руҳланиш тарзида бўлиб, янги асарларни вужудга келтириши керак. «Минг бир ёғду» достонида бу ҳар икки жиҳат қўшилган: Омон ўтмишга мурожаат этиб, Навоий сатрларини публицистик тил билан шарҳлар экан, шу билан бирга бугунги дардларни изҳор этиш, ўз қарашларини сингдириш йўлини ҳам топган.

«Минг бир ёғду» Алишер Навоий «Хамса»сининг мутолаасидан пайдо бўлган асар, муаллифнинг ўзи уни «маърифат достони ёки «Хамса»дан битиклар», дея номлаган. Достоннинг ўқувчиларга манзур бўларли фазилатлари кўп. Омон Матжон ижодига хос вазмин овоз, фикр драматизми, ҳикмат айтиш, бадиий-фалсафий мукошифага мойилликни кузатамиз. У гўё Навоий достонларининг туганмас маънолари, теран мазмунини аввало ўзи учун кашф этади, ғаввос каби шеърият денгизига шўнғиб, гавҳар доналарини жамлайди, уларни завқ билан таъриф-тавсиф этади ва ипак риштага тизиб чиқади. Навоийнинг кўпгина тадқиқотларда учрайдиган байтлари ҳам Омон достони ичида янги руҳда, янгича талқин билан жаранглаган. Бу тушунарли, чунки шоир шоирнинг қалбини теранроқ ҳис этади, устозининг узоқни қўрқувчи нигоҳини зийрак ва закий юрак орқали англайди.

Шунинг учун бемалол айтиш мумкинки, «Минг бир ёғду» муаллифи ўзбек адабиётидагина эмас, балки бошқа халқларда ҳам намунаси кам учрайдиган усул — илгаридан маълум-машҳур асарнинг маъно-мазмунидан тўлқинланиб, фикр ва ҳисни чақнатиб, янги замонавий ғояларни тараннум этиш ва айни вақтда ўша машҳур асар ғояларининг буюк замонавий қудратини очиб кўрсатиш усулини танлаб, дуруст натижага эришган. Буни шарҳ-интерпретация ёки бадиий конспект ёҳуд дарддошликнинг шоирона изҳори, ўзига хос татаббуъ, дейиш мумкин, яъни Навоий ғояларига ҳамовозлик бунёд этиб, баҳонада ўз қарашларини баён қилиш. Бу эса ўқувчини меросга бошқача кўз билан қараш, уни янгича идрок этишга рағбатлантиради. Омон Матжон назарида Навоий — тафаккур коинотининг қуёши, бу илоҳий нур вужудимизни иситиб, ҳарорат бағишлаб, зарра-зарра шууримизга сингиб боради, дилимизни илоҳий файз билан мунаввар этиб туради. Чунки Навоий маърифати — илоҳий маърифатнинг давоми, Навоийни англаш — илоҳни англаш ва севиш билан баробар. Илоҳийликнинг ўзи эса инсон фарзандининг бахт излаб, кўкка интилиши оқибатидир: «Юракнинг Илоҳий нурга интилиши — элнинг бахтга интилишидан пайдо бўлган жозиба!»

Навоий учун Илоҳ ҳақиқат ва адолат, поклик ва ростлик тимсоли, у умр бўйи шу идеалга интилди, безавол асарларида буни тараннум этди, шу чўққидан туриб барча тубанликлар, ёлғон ва риёни, нафс йўлидаги найрангбозликларни нафрат билан мазаммат қилди. Масалан, кундалик ҳаётини таъминлаш, бойлик ва мансабга эга бўлиш учун ҳар қандай ҳийла-найрангга қўл урадиган шахсларни Навоий «Ҳайратул аброр»да мана бу тарзда ғазаб ила тилга олади:

Рўзи учун мунча фусунсозлиқ,
Мансаб учун мунча дағобозлиқ,
Бу эл эрур барча ёмондин ёмон,
Кимки йўқ андин ёмон, андин ёмон!

Омон Матжон ушбу сатрлар муқобаласида ёзади:

Инсон умрининг бош маъноси эътиқодидир!
Истеъдод эгаси!
Сен қўриқхонанинг тождор турнаси бўлма,
юртингга баҳор ё куз хабарчиси бўл...
Ҳаёт эътиқодли кишилар билан маъноли,
Юрт эътиқодли кишилар билан файзли.
Мансаб, бир кунлик ризқ, тама қўйнида
қолганларчи!
Ўз қорин давлатининг элчилари, холос...

Дарҳақиқат, инсонда идеал, эътиқод бўлмаса, ҳаё-виждон ҳам бўлмайди ва унга ватан, халқ бегона. Бундай кишилар хоинлик ва сотқинликдан қайтмайдилар, мансаб-амал учун эл-юртини қул қилиб сотишга ҳам тайёрдирлар. Яқин тарихимиз бундай кишиларнинг қилмишидан гувоҳ, аммо ҳали-ҳануз биз бундай одамлардан қутулолмай доғдамиз. «Келажакдан хабардор зот» Навоий эса бундай одамлар «барча ёмонлардан ёмон» эканини беш аср бурун кўрсатиб, хавфдан бизни огоҳлантирган эди. «Минг бир ёғду» достонида тилга олинган масалалар кўп: она тили, она Ватан, маҳкум ва мазлум халқлар тақдири, жаҳонгирлик ва унинг аянчли оқибатларига бағишланган бандлар айниқса дардли, эҳтиросли ёзилган. Достон гарчи лирик-публицистик руҳда бўлса-да, Навоийнинг нурли сиймоси, образи гавдаланиб туради: улуғ шоир «барча замонларнинг Суқроти», «Улуғ хонадоннинг падари бузруквори», «Олам камолотини соғинувчи зот», одамийлик ахлоқидан таълим берувчи донишманд Муаллим сифатида таърифланади. Навоий келажакка — бизга мурожаат қилиб, бирлашишга, мустақил, эркин давлат қуришга, юрт-ватанни бегоналардан асрашга даъват этади. Улуғ муаллим танбеҳ беради: «Уйнинг тўшагига келажакда бошқалар оёқ қўймасин! Юртнинг гулшанини бегоналар топтамасин, ўз юртингга ўзинг эга бўл, ўз меросинг, хазинаю дафинангни асра!». Навоий «Садди Искандарий»да жаҳонгир подшо образини яратди, аммо у босқинчилик, мустамлакачиликка, ўзгалар ватанига қўшин киритиб, элни мазлум этишга қарши эди. Босқинчилардан нафратланарди, унинг Искандари босқинчи эмас, балки халоскор шоҳ Искандар золим ҳокимларнинг жазосини бериш учун қўшин тортади, мамлакатда адолатни барқарор этиб, бутун қўшини билан чиқиб кетади. Бу ҳам барча босқинчиларга, турли баҳоналар билан «интернационал ёрдам» ниқоби остида қўшниларининг юртига тажовуз этган ҳокимларга ибратдир. Навоий бобо ҳикматларидан илҳомланган Омон Матжон ҳозирги замон сиёсати найрангбозларини фош этиб, дейди: «Ўзгалар юртини куч ва қурол билан босиб олиб топтайдилар. Энди бу босқинчилар ўзларини азиз тутишларини, тили, тарихи, маданиятини ҳурмат қилишларини талаб ҳам қиладилар! Ўлжасини еб бўлгач, ерга ағанаб, яхши ҳазм бўлсин учун ув чекувчи йиртқичлар ҳали ҳам бор!».

Омон Матжон достонида чин дўстлик ва вафо, заминий ва илоҳий ишқ фазилатлари, жоҳил-нодонлару каззоб-худбинлар танқиди, шоҳ ва фуқаро, ҳокимият ва илму дониш, янгиланиш заруратию инсоний камолот хосияти ҳақида гап боради. Муаллифнинг фикрига кўра, ҳатто демократия ва ошкоралик хусусида ҳам Алишер Навоий асарларидан мисол топиш мумкин. Дафъатан бу жўн ва Навоийни сунъийлаштириш бўлиб туюлади, лекин аслида демократия дегани нима ўзи? Демократия — бу ҳокимиятнинг барчага баробарлиги, чин маънодаги адолат тантанасидир. Ахир, «Садди Искандарий»да келтирилган шоҳсиз, фақат доно дарвешларнинг раҳбарлигида тенглик қонуни асосида яшаётган жамият ҳақиқий демократик жамият намунаси эмасми? Бу — Навоий орзуси, лекин бу биз учун ҳам ҳали орзу. Навоийнинг фикрий жасорати, ошкоралигининг ҳам биз учун ибратли жиҳатлари бор. Маълумки, улуғ шоир замон подшоси Ҳусайн Бойқаро билан дўст эди, Мирзо Ҳусайн салтанатини мустаҳкамлаш учун анча куч сарфлади. Аммо Навоий ҳақ гапни рўйрост айтиш, султоннинг хатоларини пайт топиб, кўрсатиб ўтишни бурчи ҳисоблаган. Чунки Навоий учун мамлакат манфаати, халқ манфаати ҳамма нарсадан устун турган. Шу сабабли Омон Матжон Навоийни «шоҳга тўғри сўзни айта олган довюрак одам», деб баҳо берганда тўла ҳақли. Навоий ҳеч қачон илму дониш, маърифатни шоҳлар, ҳокимлар дастёрига айлантирган эмасди, аксинча, шоҳ Ҳикматга, Донишга итоат этсагина чин мартаба топади, деб ўйларди. Бунинг мисоли Суқроти ҳакимки, Искандарнинг бутун шуҳратини Навоий шу файласуф ақли билан боғлаб тасвирлайди. Гап Навоийнинг ҳақгўйлиги ва жасорати ҳақида борар экан, қуйидаги мисол жуда характерлидир. «Сабъаи сайёр» достони хотимасида тасвирланишича, Баҳром Гўр маишатга жуда ўчлигидан, майхўрликни тарк этмай, бунинг устига бегуноҳ жониворларни беҳисоб қиргани учун қондан ивиган ер ботқоққа айланиб, шоҳ бутун аъёнлари ва лашкари билан ер қаърига кетади. Бу лавҳа тасвиридан Навоий иккита мақсадни кўзлайди. Биринчиси — инсоннинг табиатга зуғуми ҳаддан ошса, бу унинг ўзига фалокат келтиради, шафқатсиз киши охир жазосини топади, деган фикрни айтиш. (Демак, Навоийда ҳозир чирсиллаб турган экология масаласи ҳам ўткир қилиб қўйилган экан). «Сабъаи сайёр»даги фожиали тасвир ўз драматизми билан ҳозир ҳам мислсиздир. Чингиз Айтматовнинг «Қиёмат» романида тасвирланган сайғоқ ови Навоий достонига ўхшаб кетади, бироқ ғоянинг фалсафий умумлашмаси, даҳшати Навоий даражасида эмас. Иккинчиси — Ҳусайн Бойқарони огоҳлантириш эди. Шу эпизоддан кейин келтирилган туш кўриш бобида Навоий буни тўғридан-тўғри баён этади, яъни Баҳром шоирнинг тушига кириб сенинг султонинг кўп жиҳатлари билан менга ўхшайди, дейди. Ҳусайн Бойқаро учун мақтовдай бўлиб кўринган бу гап тагида «агар маишатпарастликни бас қилмасанг, Баҳромнинг куни сенинг бошингга тушади», деган маъно ётарди. Биз бу ерда улуғ Навоийнинг жасорати, ҳақгўйлигига қойил қоламиз, аммо шу билан бирга султон Ҳусайнга ҳам тан берамиз, чунки у шоирнинг «густоҳлигини» кечирди ва унга бирор зиён-заҳмат етказмади, билсак унинг насиҳатларига иложи борича қулоқ тутди. Ҳолбуки, Ҳусайн Бойқаро биз етмиш йил бадном қилиб келган «мустабид» шоҳлардан бири, Хуросону Эрон, Ироқу Туроннинг ҳокими мутлақи эди!

Адабиётнинг, шоир сўзининг қадри шунча баланд бўлган, шоир Улуғ Тангри олдида шоҳу гадо баробар деб, адолат ва ҳақиқатнинг ҳимоясида турган. Омон Матжон Навоий ижодининг тадқиқотчилар унча аҳамият бермаган ана шу жиҳатларини ажратиб, уни бугунги китобхон қалбига жойламоқчи бўлади. Навоий авлодини бедор бўлишга, замон масъулиятини чуқурроқ ҳис этишга чорлайди.

«Минг бир ёғду» достони алоҳида бандлардан тузилган, ҳар бир банд мустақил шеър шаклини олган, шу билан бирга улар тематик-композицион бирликни ташкил этиб, яхлитлик таъминланган. Шуни ҳам айтиш керакки, Омон сатрлари гарчи Навоий «Хамса»сини ўқиш асносида туғилган бўлса-да, лекин улар мустақил ижод намунаси, янги замон кишиларига мўлжалланган сочма талқинлардир. Ҳикмат бўлиб жаранглаган сарлавҳалар, донишманд инсон насиҳатлари тарзида келадиган жумласозлик оҳанги достон бадииятини кўтарган. Ҳамза мукофотининг лауреати Омон Матжоннинг мазкур асари жамоатчилик фикрини қўзғатиш, виждон-ҳамиятимизни фаоллаштириб, улуғ Навоий сўнмас ғоялари нурининг кўпроқ ва кенгроқ таралишига кўмак бериши аниқ. Аммо достоннинг ҳамма қисмлари бир хил даражада ёзилган, деб бўлмайди. Навоий сатрлари олдида хира тортган ўринлар учрайди. Албатта, бу ерда тўла мувофиқликни талаб қилиш ўринсиз, чунки Навоийга тенг келадиган шеър яратиш осон эмас — қуёш ҳарорати бошқа, ердаги гулхан ва алангаларнинг иссиқлиги бошқа. Ундан ташқари шарҳдан мақсад ўз ғояларини қўшиб ифодалашдир, бироқ, шундай бўлса-да, янги ёзилган шеър татаббуъ маъносида иқтибос руҳига яқинлашиб туриши лозим.

Чунончи, Алишер Навоийнинг:

Ҳар ке олами суғрода мавжуд,
Бори бу олами куброда мавжуд —

байти катта-кичик барча халқларнинг ўз дарди бор, ҳар бир одам юрагидаги кичик дардни ҳам катта дард деб англаш керак, деган мазмунда талқин қилинади. Аслида эса Навоий мазкур байтида тасаввуфнинг олам ягоналиги ҳақидаги таълимоти баён этилган, яъни: олами суғро — инсон, олами кубро — коинот; коинотдаги жамики ҳодисалар инсон вужудида мавжуд, бошқача айтганда, инсон — коинотнинг кичрайтирилган модели. Шунинг учун дунё воқеалари сабаб-натижасиз содир бўлмайди, улар барчаси бир-бирига боғлиқ. «Садди Искандарий»дан келтирилган бир қанча мисраларда ҳам нақшбандия тариқатининг таълимоти ифодаланади.

Бу камчиликларга қарамай, «Минг бир ёғду» янги усулда ёзилган бадиий-тарғибий асар сифатида қимматлидир.

Нажмиддин КОМИЛОВ,
филология фанлари доктори

Адабий танқид

Мирзо Улуғбекнинг 600 йиллиги олдидан

ТУЙҒУЛАР ҒАЛАЁНИ

Самарқанд... XV асрнинг буюк олими Мирзо Улуғбек мана шу масканда яшаб, «Зичи Кўрагоний»ни тузди. Улуғ ўзбек мунажжими Улуғбекнинг ҳаёти ва фаолияти, у бошлаган эзгу ишлар умумжаҳон миқёсида тан олинган. Дунё халқлари буюк олим таваллудининг 600 йиллигига тайёргарлик кўраётган бир пайтда унинг шахсига оид кўпдан-кўп тарихий ҳужжатлар, роман ва трагедиялар, саҳна ва экран асарлари янгидан таҳлил қилинмоқда, тарғиб, ташфиқ этилмоқда.

Ўзфа мухбир аъзоси, тарих фанлари доктори Бўрибой Аҳмедов ўзининг «Улуғбек» эссесини чоп эттириб, улуғ олим ҳақидаги билимларимизни янада бойитди. Улуғбек ҳақида сўзламоқчи эканмиз, аввало таниқли тарихчимизнинг асаридан қуйидаги парчани келтириш ўринли:

«Подшо чодирига йиғилган уламо, фузало, вазирлар ва лашкарбошилар соҳибқиронни янги туғилган меҳмон билан қутладилар, ҳар ким ҳолига яраша пешкашлар қилди. Темур ҳам уларни, ўз навбатида, қимматбаҳо саруполар билан сийлади. Мажлис охирида Темур тўпланганларга мурожаат этди:

— Муҳтарам зотлар подшолиқ бўстонининг янги ниҳолиға не исмни муносиб кўрурлар?

Аҳли мажлис бирор исмни тилга олишга журъат қилолмади. Ҳамманинг кўзи соҳибқиронга тикилди, чунки невараларига исмни кўпинча унинг ўзи қўярди. Бу сафар ҳам шундай бўлди.

— Неварамнинг муборак исми Муҳаммад Торогой бўлғай.

Темур болага ўз отасининг исмини қўйди, лекин у кўпроқ Улуғбек номи билан машҳур бўлди. Тахаллусни ҳам Темурнинг ўзи қўйган эди».

Биз ушбу парчани беҳуда келтирмадик. Одил Ёқубовнинг Мирзо Улуғбек ҳақида яратган романида психологик таҳлил етакчи ўринни эгалласа-да, ҳаёт ва бадиий ҳақиқатнинг бир-бирига ҳамиша чамбарчас боғлиқлиги аср сўнгигача китобхон эътиборини тортиб туради. Зеро, адабиётшунос Ҳ. Умуров таъкидлаганидек, бадиий асарнинг асоси — ҳаётдир. Чунки ёзувчининг кўрган-билганлари ва шахсий тажрибаси, кечинма ва таассуротлари бадиий асарнинг юзага келишида энг асосий омил саналади. Ёзувчи ҳамма вақт ҳаётий факт ва ҳодисалардангина туртки олиб, бадиий ҳақиқат кашфи томон йўл олади.

Одил Ёқубов мана шу ҳаёт ҳақиқати йўлидан адашмай келаётган адибдир. Кейинги пайтларда Улуғбек шахсига доир бир қанча тадқиқотлар қилиндики, улар «Улуғбек хазинаси» зикр этган бадиий ҳақиқатни ҳеч вақт, ҳеч қачон инкор қилмайди.

Мирзо Улуғбек буюк бобоси Амир Темур авлодига муносиб ҳокимлик қилдими, унинг анъаналарини давом эттира олдими? Бу саволга жавоб бериш, албатта, тарихчининг иши. Аммо Улуғбек ҳақида яратилган барча асарларда Улуғбек ҳамиша маърифатпарвар инсон сиймоси бўлиб қолаверган.

«Улуғбек хазинаси» романи Мирзо Улуғбек образини ана шундай маърифатпарвар сиймо даражасига кўтарган асарлардан биридир. Романдаги турли хил руҳий ҳолатлар ҳаракати бизга ўша даврнинг энг мураккаб жараёнлари ҳақида маълумот беради. Асарнинг илк саҳифаларида адиб Амир Темур ҳақида гапиради. Зотан, Улуғбек темурийлар сулоласини давом эттириб келаётган ҳоким. Нега темурийлар сулоласи Улуғбек даврида барҳам топди? Ёзувчи мана шулар ҳақида сўз юритиб, ўқувчини воқеалар атрофида чуқурроқ ўйлашга мажбур этади. Муаллиф Улуғбек сиймосини шундай гавдалантиради:

«Унинг сал тўлиша бошлаган новча бўй-бастида, мисдай қорамтир, узунчоқ юзида, қалин қошлари тагидан тикилиб қараган ўйчан нигоҳида ҳам темурийларга хос кишини ўзига ром этувчи шиддат, ҳам қандайдир мажруҳлик бор эди».

Ҳақиқатан ҳам шу даврга келиб Улуғбек салтанатининг ниҳояси кўриниб қолган эди. Атрофда Абдуллатифнинг маслакдошлари изғишар, Улуғбекка қилинаётган хиёнат тобора кучаяр, у фожианинг кун сайин яқинлашиб келаётганини руҳан англарди. У қалтис воқеалар гирдобида тушлар кўриб чиқади. Мана шу туш тафсилотини бериш учун муаллиф Улуғбек хаёлида кечаётган ўй-фикрларни бутун мураккаблиги билан ифодалайди:

«Устод, кўзлари ярим юмуқ, бошини эгиб, хаёлга толиб ўтирарди. Унинг чўзинчоқ, қорамағиз юзи сўлғин, кенг пешонаси ва қирғий бурнининг икки ёнидаги ажинлари қуюқлашган, зотан, бутун вужудида, катта япалоқ кафтларини тиззасига ҳорғингина ташлаб ўтиришида чуқур изтироб, изҳор этиш қийин бўлган бир мунг бор эди».

Чингиз Айтматов «Улуғбек хазинаси» романи муносабати билан Одил Ёқубовга йўллаган «Қутлов мактуби»да («Ўзбекистон маданияти», 1976 йил, 10 декабрь) Улуғбек даврининг мураккабликлари ҳақида гапириб, улуғ мунажжимнинг инсонпарварлик ва маърифатпарварлик фаолияти ҳақида меҳр билан ёзади:

«Музаффарият билан умр кечирган Чингизхон, Темурланглар эмас, балки Улуғбеклар тажрибаси инсон насл-насабини унинг ўз нигоҳи олдида юксак мартабага кўтарди... Инсон руҳининг барҳаётлиги буюк шахс тақдири билан боғлиқдир. Бундай шахс ҳамиша дунёга, ҳақиқатга тик боқади ва жаҳолатга, диний қолоқликка нисбатан муросасиз бўлади».

Бироқ биз хоҳлаймизми, йўқми Темурнинг тарихда тутган ўрни ҳеч қачон йўқолмайди. Негаки, Темур ўз даврининг энг қудратли салтанатини вужудга келтирди. Шу боисдан ҳам бу шахс ҳақида ёзилган айрим асарларда унинг фақат босқинчилик фаолияти зўр бериб таърифланди. Ўша давр кишилари Темурга нисбатан қандай муносабатда бўлганини айтиб ўтиришнинг аҳамияти йўқ. Бироқ улар Амир Темур руҳи олдида, шубҳасиз, саросимага тушганликлари аниқ. «Улуғбек хазинаси» романидаги мана бу парча эса Темур руҳининг нақадар улуғворлигини яққол кўрсатиб туради:

«Тўрига қуйма тилладан ясалган ўймакор курси ўрнатилган саломхона нимқоронғи эди. Шифтдаги олтин қандилда нечундир бир нечтагина шам ёнар, бу шамлар шуъласида ложуворд кошинлар билан қопланган деворлар, қуббасимон шифтдаги нозик безаклар қандайдир ҳазин товланиб, хонага аллақандай сирли бир руҳ бахш этган эди. Али Қушчининг эсига беихтиёр соҳибқирон Амир Темур тушди. Бу сирли нимқоронғи хонада, тўрдаги қуйма тилладан ясалган нақшинкор тахтда бир маҳаллар соҳибқирон ўтиргани кўз олдига келиб, вужуди жимирлаб кетди. Гўё хонада унинг нотинч руҳи ҳоким, бу руҳ гўё унинг суюкли даргоҳига Али Қушчидай фақир бир алломанинг кириб келишидан норози эди».

Ёзувчининг бу психологик таҳлили беихтиёр Амир Темур руҳининг салобатидан дарак беради. Айни шу дамда Али Қушчи ҳам ўзининг ғариб инсон эканлигини англаб етади. Айтиш керакки, Али Қушчининг вужудини жимирлатган олтин тахт эмас, аксинча, «икки аср ярим дунёни зир қақшатган оқсоқ жаҳонгир»нинг руҳи унинг қалбини саросимага солади.

Романнинг жозиба кучи шундаки, унда образлар, воқеалар ривожи бир-бирига чамбарчас боғланиб кетган. Тарихий шахслар образларини «тирилтириш», уларга чуқур руҳий олам бахш этиш ёзувчидан маҳорат талаб қилиши табиийдир. Одил Ёқубов ана шундай мураккаб ишнинг уддасидан чиқа олган.

Биз юқорида Али Қушчи билан ҳали тўла танишмай туриб, Амир Темурнинг қаҳрли нигоҳини дарров пайқаб олдик ва бу қаҳрли нигоҳ ўз навбатида Али Қушчининг ички оламини очиб беришга хизмат қилган. Авлодлар олдидаги бурч, имон-эътиқод тушунчалари романда Али Қушчининг ғалаёнларга тўла туйғулари орқали ифодаланган. Биз Али Қушчи ҳақида битилган сатрларни ўқир эканмиз, бир йўла икки киши — икки оламнинг руҳий дунёсини қалбимизга жо қилиб борамиз.

Мирзо Улуғбек Али Қушчини Амир Темурдан мерос бўлиб қолган хазина томон бошлар экан, ёзувчи бу ўринда психологик таҳлилни янада кучайтиради:

«Совуқ гўрга ўхшаган бу тош сағанада ҳам ўша сирли руҳ ҳоким, гўё сандиқлар ортида, шамларнинг заиф шуъласи ёритолмаган зимистон бурчакларда кимдир бор, кимдир қаҳрли сукут билан уларни кузатиб турарди...».

Бу Али Қушчи характеридаги бир қадар қўрқоқликни ҳам ифодалайди.

Кейинги пайтларда вақтли матбуотда Хўжа Аҳрорни маърифатчилиги, ўз замонасининг етук кишиларидан бўлганлиги ҳақида фикрлар айтилмоқда. Биз тарихдан Хўжа Аҳрорнинг қандай шахс эканлигини тадқиқ этмоқчи эмасмиз. «Улуғбек хазинаси»да бу образнинг талқинига келганда эса таниқли олим Матёқуб Қўшжоновнинг воқеалар, тарихий образлар ҳақида фикр юритиб айтган қуйидаги мулоҳазаларига таяниш лозим, деб ўйлаймиз:

«Тўғри, гап ўзбек ёзувчилари томонидан тарихий ўтмишни акс эттириш ҳақида кетаётганида, уларнинг ижодларига хос услубий ранг-барангликни назардан қочирмаслик лозим. Баъзан тарихий воқеалар Одил Ёқубовнинг «Улуғбек хазинаси», «Кўҳна дунё» романларидагидек айнан рўй берган ҳолида эмас, балки ёзувчи тафаккурида синтезлашган, «қайта ташкил» этилган тарзда ҳам тасвирланади. Бу хилдаги асарларда бадиий тўқима тарихий реал воқеаларга нисбатан кўпроқ ўрин эгаллайди».

Романнинг икки қисмдан иборат эканини, биринчи қисм Улуғбекнинг, иккинчи қисм Абдуллатифнинг фожиаси билан тугагани сабабларини таҳлил этганда, О. Ёқубовга хос психоанализни — тарихий тараққиётнинг зиддиятли халқларидан шоҳлик фожиаларини топа олган санъаткор маҳоратини кузатамиз. Ёзувчи Мирзо Улуғбек билан Абдуллатиф ўртасидаги тўқнашувларнинг моҳиятини, психологик асосларини бош қаҳрамоннинг руҳий таҳлили воситасида тасвирлаган. Бу руҳий изтиробларда тарихий фожиани Улуғбек олдиндан идрок этиши бадиий умумлашма даражасига кўтарилган. «Кўзи қонга тўлган нобакор» Абдуллатиф расадхонани ер билан яксон қилади, илм хазинасига ўт қўяди, Мавлоно Муҳиддинни зиндонга солдиради, падари бузрукворининг бошини олдиради, телбалиги тутиб, Мирзо Улуғбек қатлида иштирок этганларнинг ҳам бошини олдиради, қатлу қирғинни авжга миндиради. Ана шу воқеалар силсиласи Абдуллатифни руҳий изтироблар гирдобига ташлайди. Шу тариқа ёзувчи Абдуллатиф характерини яратишда психологизмнинг аналитик принципини қўллайди.

Қаҳрамонлар руҳий ҳолатлари таҳлилидан чиқарилган ҳукм воқеалар таҳлилидан чиқарилган илмий хулосаларга тенглашиб, бадиийлик билан илмийликнинг уйғунлашиб кетиши китобхонларнинг ҳам ҳиссиётларини, ҳам ақлини бойитадиган фазилат касб этади. Умуман, романдаги барча психологик асосларни бир оқимга бирлаштирадиган бош ижодий ният — Мирзо Улуғбек ёққан илм машъалини ўчириш ҳеч бир мустабиднинг қўлидан келмаслигини, илм аҳлининг ғанимлари бўлмиш мустабид шоҳларнинг бири ўрнига иккинчиси келиб кетаверишию, аммо бу маскан, бу заҳматкаш халқнинг абадулабад яшаб қолишини бадиий ҳақиқат кўзгусида кўрсатишдир. Асардаги барча психологик воситалар ана шу ижодий ният мантиқига бўйсундирилган.

Улуғбек ўлимидан кейинги энг катта фожиалардан бири — у қолдирган ноёб қўлёзмалар ёндирилишидир. Унинг севимли шогирдлари қувғин остига олинади. Бироқ ҳамма шогирдлари ҳам Али Қушчидек Улуғбекка содиқ қололмайди. Улуғбек ўлимининг иккинчи куниёқ янги салтанатга бош уриб борганлардан бири мавлоно Муҳиддиндир. Мавлоно Муҳиддин Улуғбекнинг ўлимини Салоҳиддин заргардан эшитиб, ақл-ҳушини йўқотади. Аммо Салоҳиддин заргарнинг жиддий ва кескин гапларидан сўнг у чинакамига ваҳимага туша бошлайди.

«— Нечун? — Салоҳиддин заргар калака қилгандай ишшайди. — Шунгаям ақлингиз етмайдими? Ҳамма давр, ҳамма замонлар шундай бўлган, ўғлим! Эски тўн янги хўжайинга тўғри келмайдур. Кўплар қирғинга учрайдур, кўплар Мирзо Улуғбек янглиғ калласидан жудо бўладур!».

Салоҳиддин заргарнинг кейинги сўзлари мавлано Муҳиддинга таъсир этмай қолмайди. Энди унга Мирзо Улуғбекнинг ўгитларидан кўра, жон ширин бўлиб туюлади. Ёзувчи мавлоно Муҳиддиннинг мана шу ҳолатини янада чуқурроқ очиб беришга интилади. Бу психологик ҳолат таҳлили анча муваффақиятли чиққан:

«Отаси чиқиши билан мавлоно ҳолсизланиб тўшакка чўзилди. Лекин ухлай олмади. Кўзини юмса, нигоҳи олдига қиличдан қочиб, бошини қўллари орасига яширган устод келар, танасидан ажралиб, қон аралаш тупроқда юмалаб ётган калласи хаёлидан чиқмас, юраги ўйнаб, ўрнидан туриб кетарди. У тонг отгунча ўзи билан ўзи олишиб чиқди».

Биз юқорида романнинг тарихий воқеликка боғлиқлиги ҳақида сўз юритган эдик. Ҳақиқатан ҳам, давр ёзувчининг тарихий воқеликни теран тушунганлигини, бу йўналишда ҳеч қандай чалкашликларга йўл қўймаганлигини кўрсатди. Атоқли совет шарқшунос олими Л. И. Климович ҳам романда ёзувчи тарихий нуқтаи-назарини йўқотмаганини жуда юқори баҳолайди:

«Кўпинча шундай бўладики, тарихий роман ёзиладию, аммо тарихий тадқиқотларга эътибор берилмайди. Бу ерда эса муаллиф фаннинг изидан боради, илмий маълумотларга суянади. XV асрга оид Самарқанд ҳужжатларини тадқиқ қилган тарихшунослар (Урумбоев, Цитович) асарларидан маълум бўладики, Али Қушчи ҳақиқатан ҳам 1470—1471 йилларда жўнаб кетган. Тарихшунослар қайд этган ана шу тарихий фактга романда риоя қилинган».

Ёзувчи Улуғбек яшаган давр тарихий шароитларида вужудга келган аҳволни руҳий олам призмасидан ўтказди. Шунинг учун ҳам романдаги персонажларнинг қарашлари, жамиятда тутган тарихий ўринлари алоҳида ажралиб туради. Чунки, биз юқорида таҳлилга олган ҳар бир образнинг ўз қиёфаси, ўз маънавий олами бор.

Абдулҳамид ХОЛМУРОДОВ

СУРАТДА: Ўзбекистон халқ ёзувчилари Асқад Мухтор ва Ҳаким Назир

С. МАҲКАМОВ суратга олган

ЯНГИ ЛУҒАТ

Кейинги пайтларда турли соҳаларга доир русча-ўзбекча луғатларнинг кўпайиб бораётгани қувонарли ҳол, албатта. Ўзбек тилига Давлат тили мақоми берилгани бу каби зарур тадбирларни бир қадар тезлаштирди.

Мана, яқинда «Фан» нашриёти ҳам «Русча-ўзбекча ҳарбий терминлар луғати»ни чоп этди. Тузувчилар Э. Д. Панасенко, А. П. Мадвалиев луғатда ҳарбий қисмларда кенг қўлланадиган ҳарбий термин, атама ва бошқа анчагина сўз ва ибораларнинг ўзбекча муқобилларини бериш билан чекланишмай, уларнинг мазмунини ёритиш, зарур ўринларни изоҳлар билан таъминлашга уринганлар. Муаллифлар умумқўшин терминлари, тушунчалари, ибора ва буйруқларнинг маъносини ихчам тарзда очиб беришга эришганлар. Сўзлар ўзбек тилига аниқ ва қисқа қилиб ағдарилган.

Луғатда ҳарбий унвонлар, мансабларнинг таржимаси берилмаган. Таклиф қилардикки, командир отделения, командир взвода, командир роты каби атамаларнинг ўзбек тилидаги мавжуд муқобиллари топиб (масалан, ўнбоши, элликбоши, юзбоши, туманбоши ва ҳоказо) ўрнида қўлланса маъқул иш бўларди.

Бизнингча, мазкур луғатни нашр этишдан мақсад «жумҳурият туб аҳолисининг рус тилини етарли билмаслиги»дан (сўз бошида шундай ёзилган) эмас, балки миллий аскарларга қўлланма етказиб бериш бўлса керак.

ЖУМҲУРИЯТ ЁШ ИЖОДКОРЛАРИНИНГ VI СЕМИНАРИ

СУРАТДА: Жумҳурият ёш ижодкорларининг VI семинари иштирокчиларидан бир гуруҳи
С. МАҲКАМОВ суратга олган

Икром ХЎЖАЕРОВ

ЭЙ, ЯНГИ ШУЪЛА

Эй, янги шуъла, таралгин, энди сен
Ҳансираб кўз очган забонлар учун,
Минг бир ғурбатлар узра бўзлаб қолган
Ҳақиқат топмаган замонлар учун!

Эй, янги шуъла, таралгин, энди сен
Гард тегмаган соф виждонлар учун,
Ноҳақлар жўр бўлишган бир замонда
Ҳақиқат излаган инсонлар учун!
Эй, янги шуъла, таралгин, энди сен
Ҳақиқат посбони, виждонлар учун,

Бир замон маломатлар тошидан
Ёмон отлиғ бўлган Чўлпонлар учун!

Жумагул СУВОНОВА

ЭРТАК ҲАҚИДА

Ўтмишнинг ҳақиқат ғолиб эртаги,
Ногоҳ кўзларимдан қазийди ирмоқ.
Кўнгил шодликларни тусамай қўйган,
Қувончлар сохтадек туюлар бу чоқ.

Ҳар бир қадамимда кўтариб бошин,
Маккорлик авж олар илдизлар отиб.
Қуруқ сафсатага айланиб борар,
Бугун яхшиликлар аслин йўқотиб.

Юракнинг қип-қизил ўтовларида,
Эрам парниларин тонглари отмас.

Қирқ кеча, қирқ кундуз йўл босиб келган,
Баҳодир дев билан олишиб ётмас.

Дарёга ғарқ бўлмас энди жодугар,
Тошларга тўлдириб этакларини.
Бугунги шоирлар қандай битишар,
Йигирманчи аср эртакларини?!..

●

Кеча ухлар, ҳижронда интиқ,
Сочларини сукут сийпалар.
Тушларида етим оқ — Тонгни,
Ота — кундуз етаклаб кетар.
Кеча титрар, сассиз ноласи,
Тун кўксини тилимлар беун.
Совуқ хона,
Жиқ ҳўл ёстиққа,
Жунжукканча бош қўяди тун.

Бобомурод ЭРГАШЕВ

БИРИНЧИ ҚОР

Сўқмоқдан қайтмади ҳеч ким оқшомда,
Ғижирламай қўйди қоқсуяк толлар.
Қўлида отларнинг бир тутам ёли.
Қадрдон далада тентирар чоллар.

Сўнгги олмаларни тутиб кафтида,
Кимсасиз боғларда йиғламоқда қуз.
Дарахтлар кўз узмай турар осмондан,
Шувиллаб тўкилар бир тўда юлдуз.

Момом тунда маъюс очиб ўлтирар,
Омонат йилларнинг сандиқларини.
Изиллар, дераза тўса олмайди,
Хотиранинг қора совуқларини.

Сукунатнинг чинни кўзаларига
Жимгина-жимгина қуюлар хаёл.
Деворга осиғлиқ сўзаналардан
Тун бўйи гул териб ухламас Аёл.

Гарчи бу дунёнинг қулоқларимга
Ҳали айтилмаган эртаклари бор.
Ҳеч ким кўрмай қолар то саҳаргача
Менинг боғларимга ёққанини қор.

Нодира БАРОТОВА

●

Жоним энам, эртак
айтманг,
Эртагингиз ёлғондир.
Энди билдим Ойгул ўлган,
Бахтиёрлар бежондир.
Энди билдим
Алпомишнинг

Алплигини, энажон.
Барчинойнинг кўз
ёшлари, —
Дардлигини энажон.
Энди билдим
Гўрўғлининг
Ғиротлари ўлгандир.

Минг йилларки,
Шоҳсанамнинг
Ғариблари келмайдир.
Эна, бу рост
Ёрилтошлар
Ёрилмоғи аёндир.
Эртак эмас бу айтганим
Ҳаёт деган исёндир...

Нормурод МУСОМОВ

●

Осмон менинг кўзимдир —
Ёмғирлари тинмаган.
Ёноқлари нам эмиб,
Киприклари қонмаган.

Осмон менинг кўзимдир —
Юракли доғули.

Киприклари қон эса,
Қарашлари оҳули.

Осмон менинг кўзимдир —
Уйқу нима? Билмаган.
Киприклари илиниб,
Ёноғига энмаган.

Осмон менинг кўзимдир —
Қийнагани, қийнаган.
Кипригим тўй эрсада,
Йиғлашини қўймаган.
Осмон менинг кўзимдир...

Ҳамрохон ҲОТАМОВА

ЎТИНЧ

Кўзим алдади мени,
Ўзим алдади мени,
Нетайки ёлғонлаган
Сўзим алдади мени.

Дунё, ёлғончи дунё,
Сендан Ҳақни изладим.
Мени алдади рўё
Мен Оллоҳга бўзладим.

Ёлғонлардан куйдим мен,
Руҳим кўзлар самони.

Жонимни олу Тангрим,
Ҳаққа етказ Ҳамрони.
Ёлғиз Ҳаққа алмашгум
Бу ёлғончи дунёни...

Шавкат ҲАСАН

ТУҒИЛГАН КУНДА

Минг йиллик йўл босиб келди бу ғурбат,
Елкасида хуржун, бошида кулоҳ.
Оёғи остида ғижирлайди қум,
Гоҳи банда деди, гоҳида оллоҳ.

Бу дард минг йил бурун таваллуд топди,
Бу қайғу тирилган минг йил илгари.
Ўзлигин англамай то ҳануз чопди
Соясини қувган телба сингари.

Саҳролар оралаб борар бу карвон,
Карвонки, неси бор, бари таланган.
Бошимда дўппию, эгнимда чопон,
Минг йилдан буён мен хаёл сураман.

АРОСАТ

Мана, мен ниҳоят,
Жойлашиб олдим —
бахтсизликдан тепада,
пастроқда бахтдан.
Жойим-ку, топдим,
эҳ, энди чўзилсам —
бошим бахтга тегар,
оёғим бахтсизликка.

Муқаддас НАЗАРОВА

●

Шамс юзин ўгирар у келар чоғи,
Ғафлатга ботади Кўҳиқоф тоғи,
Бўзариб боради осмон сиёҳи,
У эса йиғлайди.

Саҳий дарахтлар ҳам ухлаб қолишар,
Меҳмондўст далалар ўйга толишар,
Ўйноқи қушчалар чарчаб, ҳоришар,

У унсиз йиғлайди.
Юлдузлар биз осмон чечаги, дея,
Ёлғиз ой мен само малаги, дея,
Ўзлари осмонда, ердаги соя —
У ўксиб йиғлайди.

«Ёлғизман дунёда юрагим яра,
Мен оқмас, ахир, шум қораман, қора,
Худойим, менга ҳам бахт бер, бир бора» —
Дея ТУН йиғлайди.

Нурмуҳаммад МУҲАММАДИЕВ

●

Кўз ёш бўлиб дардлар тўкилар,
Айрилиқдан ота чекар оҳ.
Танасида бир бовир эдинг,
Белда қувват, мушкулда паноҳ.

Бедор кўзлар қоқади киприк,
Суратингга айланган йўллар.
Дийдорингдан симирай деса,
Қалтирайди чўзилган қўллар.

Субҳидамда сабо эсади,
Тунги жангнинг ғалабасидай.
Сени излаб бир руҳ кезади,
Хаёлларнинг тўзғин сасидай.

Тун. Ҳовлида соғинч бўзлайди,
Кўргиликдан қишлоқ ўкирар.
Қурол тутган дўстлар сўзлайди:
...Кўз ёш бўлиб дардлар тўкилар.

Бахтиёр ҲАЗРАТҚУЛОВ

КАРВОН ҚАЙТАР КУН

ЁШ ТАБИБНИНГ ҲИКОЯСИ

Бу воқеа — нохуш бир сукут пардасига чулғаниб ётган осуда турмушимга ёвуз ёғийлар сингари кутилмаганда бостириб кирди. Умримни доимий ўзанидан буриб юборган бу кўргулик содир бўлганида: мен эски Элсарой қишлоғининг кун чиқиш томонида жойлашган хароба кулбада яшай бошлаган ва одамларни даволаб эндигина қишлоққа табиб бўлиб танилаётган пайтларим эди. Ундан анча йиллар олдин эса ўз муқаддас туйғуларимни излаб дунё кезган ва излаб-излаб тополмагач, оқибатда тошбақага ўхшаб улкан тошнинг тагига беркинган эдим. Ёлғизлик доимий ҳамроҳимга, хаёлим эса овунчоғимга айланганди. Эртанги кун нимадир рўй бериб, ҳаётим тубдан ўзгариб кетар деган илинж мени яшашга мажбур этар, кунларим эса бир хилда даҳшатли — юракни сиқувчи зерикиш билан ўтарди. Мана шундай маъносиз, бир-биридан зерикарли кунларнинг бирида, қабристон четида қаровсиз қолган, харобаликка юз тутган омонат уйимнинг рўпарасига алмисоқдан қолган арава келиб тўхтади.

Мойи қочиб ғийқилаб қолган, қора от қўшилган аравада икки киши бўлиб, уларнинг бири улоққа тушадиган чавандоз каби бошига қулоқчин, эгнига чопон кийган, ёши ўттизларга яқинлашган навжувон бир йигит эди. У ўзига узоқ вақт қарамай қўйганлигидан соч-соқоли ўсиб кетган, қўй кўзларини бутунлай умидсизлик эгаллаган, гўё у бу дунё ташвишлари деб югуравериб чарчаган, охир-оқибатда ҳамма нарса жонига теккан кишига ўхшарди. Иккинчиси эса худди ўлган одамдек араванинг ичида узала тушганча, жанда кўрпа орасига кўмилиб ётар эди.

Мен табибларга хос синчковлик билан беморнинг бўйнидаги бўртиб чиққан томирларини, қуриқшаб ёрилиб қолган лабини, қуёш тегмаганидан сарғайиб, кўзи тушган одамни дафъатан жунжиктириб юборадиган касалманд ва пажмурда юзини обдан кўздан кечирар эканман, бирдан сесканиб тушдим. Беморнинг кўзларидаги қорачиқларини оқиш парда қоплаган, киприкларида йиринглар қотиб, ёпишиб қолган эди. Шу пайт бемор инқиллаганича «мен бошқа қуёшни кўрмайман», деб ғулдираб қўйди. Беморни ёрдамчим кўмагида хонамга киритиб ётқизишгач, ҳамроҳи бир қориндан талашиб тушган укаси бўлиб чиқди.

«Бор умидим сиздан, илоё умрингизни узоқ қилсин, акамни соғайтириб беринг, бир умр хизматингизда бўлай, сиздан бошқа кўп табиблар уриниб кўришди, ҳеч нафи тегмади: акамдан бутунлай умидимни узиб, энди ўлса керак деб ўйлаган эдим. Сизни эшитишим биланоқ негалигини ўзим билмайман, унинг тузалишига ишончим ҳосил бўлди. Энг сўнгги умидим сиздан, акамни оёққа турғазиб беринг», деб узоқ ёлворди. Мен табиблик касбини бошлагандан буён ҳали бундай беморга дуч келмаган, тиббиёт китобларида ҳам учратмаган эдим.

Укасидан касаллик қандай бошланганини суриштирганимда, мендан олдинги табибларга ҳам қайта-қайта айтилавериб ёд бўлиб кетган гапларни у бошини қўйи эгганча паришон бир ҳолатда худди эртак айтаётгандек эринмай, батафсил ҳикоя қилиб берди. Менга гапларининг оҳангидан унинг ўзида ҳам аллақандай сирли дард бордек туюлди.

«Касалнинг бошланганига анча бўлди,—деб гап бошлади у, — Сизга мен ҳаммаси ойдек равшан бўлиши учун бошидан бошлайман. Акам авваллари соғ юрган пайтларида ўзининг кўрган тушлари ҳақида гапириб юрди. Қандай тушлар деб сўрамоқчисиз, шекилли, ҳозир ҳаммасини ипдан-игнасигача айтиб бераман. Унинг кўрган тушлари алмоий-жалмоий тушлар бўлиб, жуда қўрқинчли эди. У тушида боласини еяётган тўнғиз, янги туғилган чақалоғини чавоқлаётган она, кўкрагига ёй қадалган яроғи синган паҳлавон ҳақида, яна соғ одамларга йўл кўрсатиб бораётган кўр одам ҳақида, умуман, мана шунақа тушларни кўрар ва буни менга оқизмай-томизмай айтиб берарди. Кейин мени ҳоли-жонимга қўймасдан худди ёш боладек (ҳа-я у охирги пайтлар худди шундай бўлиб қолганди) тушларининг таъбирини сўрар, мен эса акам хафа бўлмасин деб, қўлимдан келганича таъбирлаб берар эдим. Сизга боя айтганимдек, ҳаммасини бошидан айтиб бермасам тушунмай қоласиз.

Бизнинг раҳматли отамиз бундан роппа-роса саккиз йил олдин ойи-куни битиб қазо қилган эди. Отам тирик пайтларида бобомнинг уйимизда ўлгани ҳақида кўп гапириб юрарди. Ёшлигимда ҳар доим отамдан онамни сўраганимда, менга паришон термулиб ўтмиш хотира варақларини бир-бир очарди-да, чуқур ўйга толганча мулойимлик билан: «Онангни бобонгнинг арвоҳи тинч қўймади, сен туғилганингдан кейин онанг уч кун ҳушсиз ётди ва охири бобонг билан бирга кетди», деб чучмал жавоб бериб қўярди. Акам эса йигирма уч йил аввал қўшнимизнинг қизига уйланганди. (У пайтлар мен ёш бўлганман.) Уларнинг орзу-умид ва бахт чечаклари қуюқ ўсган гулгун ҳаёти орадан тўққиз ой ўтмасданоқ хазонрезликка юз тутган: чечам ўша пайтлар оғир оёқли бўлиб, ой чиқмаган бир тунда тўлғоқ тутиб қолган, чақалоғи ўлик туғилган. Чечам гўё тилини суғириб олгандек гунг бўлиб, жойидан қимирламай ётиб қолган. Отамнинг айтишича, умрининг қолган қирқ кунида ҳам бир оғиз гапирмаган экан. Тунлари чечамга алланима балолар кўриниб, баъзан кундуз кунлари ҳам бошига ўлим соя солган бемордек кўзлари қинидан чиққудек олайиб-ғулайиб қўрқиб чиқар экан. Чечам фақат қазо вақти яқинлашиб, энг сўнгги дақиқаларида дармонсиз, тили калovланиб аранг «эҳтиёт бўлинглар», деб оламдан ўтган. Буни мен ҳар сафар отамдан эшитганимда- «Чечам қандай шу касалга чалинди? Кўзларига нималар кўринган? Нима учун «эҳтиёт бўлинглар» деган», деб сўрардим.

У «Ўғлим буни айтишга яратганнинг бандалари ожиз. Буни фақатгина яратган эгам билади», деб итоатгўйлик билан жавоб берарди. Қўшнилар чечамни ва онамни аллақандай жинлар чалиб кетгани ҳақидаги миш-мишларни то эсларидан чиққунча гапириб юришди. Шундан сўнг акам тоқ ўтишга қарор қилган экан, ундан кейин ҳеч кимга уйланмади.

Орадан анча йиллар ўтиб, акамнинг тушларини таъбирлаб юрган кунларимнинг бирида хонасига кирсам, у совуқ еган одамдек кўрпа-тўшак орасида қалт-қалт титраб беҳуш ётганини кўрдим. Азроил жонини суғириб олаётган одамга ўхшаб, жон-талвасасида тўлғаниб ётар эди. Тез орада қўни-қўшнилар йиғилишди. (Биласизми, бу қишлоққа биз бошқа ердан келганмиз, шу сабабли бирорта қариндошимиз йўқ.) Уларнинг маслаҳати билан фолбинга бордим. Шарти кетиб, парти қолган бу фолбин: «Аканг ёмон туш кўрибди, тушига карвон кирган, шу карвон акангни чалиб кетган», деб айтди. Яна унинг таъбирлашича, қачонки шу карвон қайтиб ўтса, акам тузалар эмиш.

Орадан икки кунлар ўтиб акам ўзига келди. Ва мендан: «Нима ҳамма ёқни зулмат қоплаганми? Чироқни ёқсанглар бўлмайдими?» деб сўради. Мен унга ҳозир кундуз эканини, атроф ёп-ёруғ эканини айтдим. Кейин билсак, акам кўр бўлиб қолибди.

Ҳаммаси шундан бошланди, йўқ-йўқ ҳаммаси кўрган тушидан бошланган экан. Акам ўзига келган куни кўрган тушини гапириб берди. У тушини янглишмасам шундай бошлади. Ҳамма ёқ ўт-ўлансиз, қуп-қуруқ бийдай чўл эмиш, қуёш тандирдек атрофни қиздирар эмиш. Шу пайт чўлда осмон бўйи чанг-тўзон орасидан кун чиқишдан кун ботиш томонга кетаётган сон-саноқсиз туялар карвонини кўрибди. Бутун карвонни битта сарбон бошқариб келаётган эмиш: акамнинг айтишича, сарбон аввал одам экан, кейин эса жуда улкан ўргимчакка айланиб қолганмиш. Ўргимчак иплари билан ортидан келаётган туяларни чирмовуқ ўт каби чирмаб олган, туялар эса ниҳоятда озғин, суяклари терисидан бўртиб чиққан, сувсизлик ва ҳолсизликдан боши ерга теккудек кетиб бораётган эмиш. Туялар устига ортилган оғир юклари ва ўргимчакнинг ипи уларга баттар азоб берармиш. Ҳа, ҳа, акам худди шундай айтиб берганди. Ундан кейин ичимга қурт тушгандек сабрим чидамай фолбинникига яна икки марта бордим. Юзларини ажин қоплаган, кўзларида ҳаёт доноликлари жо бўлган бу турқи совуқ фолбин икки марта ҳам: «Шу карвоннинг қайтиб ўтишини кутинглар, ўшанда тузалиб кетади, жонлиқ сўйиб, қон чиқариб ўтиришнинг ҳожати йўқ», деб айтди. Унинг минғир-минғир гапларидан яна шуларни тушундимки, энди карвон тушида қайтса, худди баҳордагидек ҳамма ёқ ям-яшил бўлиб, туялар тўда бўлганича этлари тўлишиб, кун чиқиш томонга эркин ўтармиш. Фолбиннинг таъбирича, гўё акам қачонки мана шуларни тушида кўрсагина тузалар экан.

Унинг фолларидан кейин акамнинг тузалишига менда ишонч пайдо бўлган эди. Орадан бирор ҳафта ўтмасданоқ ишончим худди шишадек чилчил синди. У яна безгаги тутган кишидай қалтқалт титрай бошлади. Шу аҳволда уч кун ҳуши ўзида бўлмай ётди. Менинг эса бормаган жойим, кирмаган гўрим қолмади. Табиблар берган гиёҳ ва дорилардан игнача ҳам наф кўрмади: гўё улар сувга ташланган тош мисоли изсиз йўқ бўлиб кетаверди. Акам ҳушига келганда ўзи билан ўзи гаплашадиган одат чиқарди. Гапларимизни ҳеч эшитмас, худди деворден гапимизга жавоб қайтармас эди. Биласиз: кар одамларга қаттиқ овозда гапирсангиз эшитишади, лекин акамнинг қулоғининг тагига бориб бақирсангиз ҳам эшитмайди. Акам ундан кейин ҳаёт билан бурни орқали боғланиб турди. Менинг гапларимга ҳайрон бўлаяпсиз шекилли, ўзингизга ишонгандек ишонаверинг, ростдан ҳам шундай бўлди. Хонага ким кирганини, қандай овқат олиб келганини ҳид орқали ажратадиган бўлган эди.

Акам ярим жон бўлиб қолганди, шу ярим жонлигида яшайверса ҳам рози эдим, лекин шуни ҳам менга кўп кўрди. Ҳаммасидан даҳшатлиси кейинроқ бошланди. Акамнинг танасига касал кўринишида кириб олган ажал элчилари таъқибини тўхтатай демасди. Касали охирги марта хуруж қилганида ичига биров кириб олгандек туни билан тўлғаниб, қон тутган одамдай алаҳсираб чиқди. Бу ҳол то тонгга қадар давом этди. Ундан кейин у аста тинчиб, оғир меҳнатдан толиққандай қотиб ухлаб қолди. Кечгача мен акамга индамадим. у бу хуруж бошлангандан бери туз тотмаганди, уни овқатлантириш учун туртиб уйғотмоқчи бўлганимда ҳеч нарсани сезмади: ҳатто бурнининг тагидаги таом ҳидидан ҳам уйғонмади. Хаёлимга келган «ўлиб қолган бўлса-я», деган фикрдан қаттиқ қўрқиб кетдим. Кейин қорнининг кўтарилиб тушишини кўриб, бироз ўзимга келдим. Унинг ўша пайтдаги ҳолати ҳаёт билан ўлим ўртасида турган одамга ўхшарди. Қорнига туртиб, қаттиқ-қаттиқ урганимдан сўнг, у зўрға оғзини очди... овқатни бердим.

Биласизми, бир нарсага ҳайрон қоламан, акам шунча вақт касал бўлдики, иштаҳаси бирор марта йўқолмади. Тўғри, касали хуруж қилганда емасди, бошқа пайт ҳар сафар овқат берганимда уч-тўрт кун қамалиб ҳеч нарса емаган одамдай очофатлик билан ейди.

Акамга қаранг, кўрган одам мурда деб ўйлайди. Соғ одамнинг юзларидан бирор нимани ўйлаётганини чуқур разм солсангиз билиб олишингиз мумкин. Унинг юзига қанча тикилманг ҳеч нарса уқиб ололмайсиз: фақат тишларини ғижирлатишидан азоб чекаётганини билишингиз мумкин. Гўё у, на ёруғлик, на товуш, на ҳид кира оладиган, чор-атрофи баланд мустаҳкам деворлар билан ўралган, қоп-қоронғи қўрғон ичида ёлғиз қолган одамга ўхшайди. Унга мен касаллиги энди бошланиб, кўр бўлиб қолган пайтларида фолбиннинг таъбирини айтиб берган эдим. Ўшандан бери унда бир ўй бор — бу умид. Бу ўй уни тинмай қийнайди, буни мен баъзан азоб ва ҳасратдан ёшга тўлган кўзларидан пайқаб қоламан. Менинг ишончим комил, у қачонлардир карвоннинг қайтишига жуда қаттиқ ишонади.

Сизга айтиш эсимдан чиқаёзибди, уни шундан буён боя айтганимдек овқатлантирамиз. Яна қўшниларимизнинг айтишича, уйимиз бехосият эмиш, оиламизга келган барча бало-қазолар шу уйимиз туфайли экан.

Қаранг, яна қанақадир ўргимчак ҳақида алаҳсираяпти. Касал бўлгандан бери шунақа гапириш одатини чиқарган, ҳадеб «ўргимчакни ўлдир, атрофингдаги ипларни узиб ташла, мен бошқа қуёшни кўрмайманми? Ўргимчакни ўлдирсанглар кўраман», — деб қайтаргани-қайтарган.

Ҳақиқатан ҳам, айни шу пайтда акаси тишларини ғижирлатиб алланималарни гапириниб ётарди. Иссиғи баланд бўлганидан алаҳсирар, гаплари узуқ-юлуқ, у худди бировга мурожаат қилаётгандек:

«Уни ўлдиринглар, кўрмаяпсизларми? Баҳайбат ўргимчакни, тўқиган ипларига қаранглар, ҳаммаёққа чирмашиб бораяпти, тез орада ўлдирмасанглар ўзларингни ҳам чирмаб ташлайди: ипларни қийма-қийма қилинглар, қуёш чиқади, ўшанда карвон озод бўлади, ўзинг ҳам эркин бўласан», дерди. Аввалига паст овозда бошланган товуши, жазаваси қўзиб баландлашиб борарди. Беморнинг бундай гапиришидан ҳали унинг онги тиниқ, ақли заифлашмаганини, яхши даволанса тузалиб кетиши мумкин эканлигини англаб етдим. Акасини овутиш учун туртаётганимда, укаси «фойдасиз, у ҳеч нарса сезмайди, ўзи тутоқиб, ўзи тўхтайди», деб айтди. Укасининг мўлтираб турган кўзларида ёш қалқиди: у акасининг бақириқларига чидай олмай ташқарига чиқди. Ортидан мен ҳам чиққач, ойболтадан қўрққан жиноятчидек оёқларим тагига тиз чўкиб, акасидан бўлак ҳеч кими қолмаганини айтиб ёлворди. Аввалига мен табиб бўлганимдан бери бундай касал даволамаганимни, акасига эса нафим тегмаслигини айтиб қайтариб юбормоқчи эдим. Лекин унинг эланиб-ёлворишидан муздай қалбим эриди, раҳмим келди. Тиззамни қучоқлаб олган укасини овутиб, икки ҳафтадан кейин келиб хабар олишини, унгача мен қўлимдан келганича муолажа қилишимни айтиб хайрлашдик.

Бироқ орадан икки ҳафтанинг ўтиши менга жуда қийин бўлди, гўё кунлар тўхтаб қолгандай бир кун йилдек туюла бошлади. Мана шу икки ҳафтанинг ичида ёрдамчим иккаламиз нақ жаҳаннамнинг азобини тортдик. Соч-соқоли ўсиб кетган, исқирт, аллақандай (узоқ вақт чўмилмаганидан бўлса керак) сассиқ ҳиди бор бу беморни аввалига жирканиб даволай бошладик. Унга овқатни ҳам ижирғаниб, итга бергандек берардик. Ёрдамчим иккаламизнинг унга овқат беришимиз ҳар бир азобимизга ўн азоб бўлиб қўшиларди. Укаси айтганидек қорнига қаттиқ-қаттиқ урганимиздан кейин оғзини очар, берган овқатимизни мол каби сезмасдан, чайнамасдан ютарди.

Лекин негадир аввалига жирканган бу беморга кейинчалик меҳр қўйиб, ундаги исқиртлик ва сассиқ ҳидга ҳам кўника бошладим.

Беморга мен берган гиёҳ ва дориларнинг фойдасиз эканлигини, бундай даволашимнинг ҳеч нафи тегмаслигини иккинчи ҳафтанинг охирги куни англаб етдим. Яна бир ҳафта ўтса ҳам укасидан дарак бўлмади. Тўртинчи ҳафтанинг ёмғирли бир кунида эгни-боши ҳўл, кийимлари ифлос, соқол-мўйлови ўсиб кетган нотаниш киши хонамга кириб келди. Унинг кўзлари бежо, атрофга олазарак боқарди. У менга бир зум синчковлик билан тикилиб турди: қорачуғларида эндигина пайдо бўлаётган оқиш пардани кўриб, ранғим қув учди. Нотаниш кишининг ифодасиз юзларидан, гапираётганида беихтиёр қўлларининг унга бўйсунмасдан ҳаракатланишидан тўшакдаги беморнинг касалига чалинганини илғаб олар эканман «ёраб, наҳотки шундай бўлса», деб ўйлаганча қотиб қолдим. Қачонлардир ўлаётган одамнинг қўллари ўзига бўйсунмай ҳаракатланиши ҳақида эшитган эдим. Гўё у менга ҳозир хонамда, кўз ўнгимда ўлиб қоладигандек туюла бошлади. У тўшакда тишларини ғижирлатиб, инқиллаб ётган беморга кўзи тушиб, унга бир пас термулиб турди-да, қадрдон танишини топгандек кўзларини катта очди. Кейин, уни биров бўғаётгандек ҳирқироқ овозда гап бошлади. Сўзида у беморнинг қишлоғидан эканлигини, уларни жуда яхши танишини, укаси қишлоғига қайтиб боргандан сўнг бу одамга ҳам менга бориб кўринишини маслаҳат берганини айтди. Укаси ҳақида эшитар эканман, дилимда аллақандай умид чироғи ёнгандай уни суриштирдим. Нотаниш киши бошини сарак-сарак қилганича:

— Укаси акасини сизга ташлаб боргандан кейин фалокат рўй берди. Ўшандан кейин укасини беш кунгача ҳеч ким кўрмаган, қўни-қўшнилар эса аллақандай ўлимтик ҳидидан безовталаниб қолишган, буларнинг уйига бориб қарашса, сасиб, энди қуртлай бошлаган укасининг жасади устидан чиқишган. Лекин биласизми, (Унинг кўзлари бесаранжом бўлганича, биров овозимни эшитиб қолмасин дегандек паст овозда) хоҳ ишонинг, хоҳ ишонманг, унинг танасидан бирорта жароҳат изини топиша олмади. У қандай ўлган, нима учун, жиноятни ким қилгани буни ҳам ҳеч ким аниқлай олмади, — деди.

Мен нотаниш беморга анча вақт термулиб ўтирдим. Хаёлимда эса акасини энди нима қилиш керак деган фикр тинчлик бермасди. Қишлоғига олиб борай десам укаси аллақачон ўлган, бирорта ҳам қариндошлари йўқлигини укаси айтган эди. Охири, бир қарорга келгунимча меникида қолади-да, деган фикрга келдим. Анови ётган бемор каби бу нотаниш беморни ҳам даволай олмаслигимни билиб, гиёҳлардан тутқазиб, ҳар куни эрталаб канда қилмай ичиб туришни айтиб жўнатиб юбордим. Сал ўтмай бу қишлоқдаги ҳамма одамлар мана шу касал билан оғришини, уларнинг кўзларига аста-секин парда тутилиб кўрмай қолишини, қулоқлари эса товушларни эшитмай, бурнилари ҳид, оғизлари таъм сезмаслигини, танаси ўликка айланиб, кейин муқаррар суратда ўлимга маҳкум эканликларини ҳис этар эканман, даҳшатга тушдим.

Нотаниш бемор келиб кетганидан кейин орадан чамаси ўн беш кунлар ўтди. Бу борада ёрдамчим беморга қарашдан қийналганлигидан, ё бошқа бир сабабданми, мен билан хайрлашмасданоқ жўнаб қолибди.

Ҳализамон қулаб босиб қоладиган хароба кулбамда бемор билан ёлғиз қолдим. Кундан-кунга тортаётган азобларим кўпайиб, оғирлашиб борар, айни вақтда беморга бўлган меҳрим янада ортиб бораётганини сеза бошладим.

Буларга чек қўядиган бирор воқеа рўй бергунга қадар мен яшайманми ёки абадийликка сингиб кетаманми, бу ҳақда сира ўйламаган эдим. Ярим тунда туйқусдан қўнғироқ овозидан сапчиб уйғониб кетдим. Хонамда чироқ ҳозир ўчиб қоладигандек милт-милт ёниб атрофни хирагина ёритиб турар, ҳали замон ўчиб зулмат ва ваҳм ёв лашкарлари янглиғ бостириб кирадигандек эди. Бемор эса алаҳсираганча тишларини ғижирлатиб ётарди. «Бу қўнғироқни ким чалди, қаердан чалинди, балким менга шундай туюлгандир», деб ўйлаганича ёнбошга ағдарилиб, чироққа термулиб ётдим, лекин ҳадеганда кўзимга уйқу келмас, гўё уйқумни ўша қўнғироқ ўғирлаб кетгандек эди.

Шу пайт менга чироқ нурлари билинар-билинмас хиралашаётган, атрофдаги буюмларга баҳайбат махлуқнинг сояси тушаётгандек туюла бошлади. Тиниқ кўраман деб кўзимни қанча уқалайман у борган сари хиралашиб, бутун вужудимда совуқдан жунжиккандек қалтироқ пайдо бўлди. Юрагим така-пука бўлганча ўйлаб ётар эканман, бирдан бу касалнинг менга ҳам юқаётганини оний шуур билан сезиб қолдим: хаёлимнинг минг бир кўчасига кириб чиқдим. «Энди нима қилиш керак», деган ўй менга тинчлик бермасди, охири толиқдим. Кўзларимни юмиб олганча ўйга чўмдим. Мен худди туш кўраётгандек эдим. Тўсатдан чанг-тўзонли уюрим ичида ўргимчак пайдо бўлди. У бақувват ипларига боғлаб мени тортқилаганча «мана, бу жаҳаннам, мана, бу жаҳаннам», деб судраб борарди. Мен қанча тиришмайин, қаршилик қилмайин, бу куч олдида ожиз эдим: жарга яқинлашиб борар эканман, унда ловуллаб ёнаётган оловни кўрдим. Шу вақт менда азалий, ота-боболаримдан қон орқали ўтиб келган ўз-ўзини ҳимоя қилиш туйғуси қўзғала бошлади. Оловдан қўрққанимдан ирғиб ўрнимдан турар эканман, менга икки йўл қолганини аниқ-тиниқ тасаввур қилдим.

Ё ожизлар билан бирга мана шу кўр дунёда мангу қолиб кетиш...

Ё ўргимчакни топиб ўлдириш...
Ҳаёт бундан ўзгача давом этиши мумкин эмас эди.

ҚАШҚАДАРЁ

ҚАРНАБ КУЛФАТИ

ФАРАНГ ЁЗУВЧИСИ Альфонс Доденнинг тилла бошли одам ҳақида машҳур ҳикояси бор. Унда ҳикоя қаҳрамони бошқалар ҳузур-ҳаловати учун бошини майдалаб сотади ва шу тариқа ўзини ўлимга маҳкум этади. Жумҳуриятимизнинг бой табиати, гўзал экологиясига муносабатда биз ҳам ана шу ҳикоя қаҳрамонига ўхшаб қолаяпмиз. Эндиликда қайси соҳага қараманг бойликларимизни топташ орқали сиҳат-саломатлигимизга, келажак авлодлар ҳаётига путур етказаётганимизни англаяпмиз. Бунинг исботини ҳар бир гўшадан истаганча топиш мумкин. Сўз юритмоқчи бўлганим Самарқанд вилоятининг Бухоро, Қашқадарё ҳудудларига ёндош ястаниб ётган Қарнаб чўли бағридаги Қарнаб қишлоғининг бугунги фожиавий аҳволи ҳам бунинг ёрқин намунасидир.

Одам табиатан шон-шуҳратга мойил бўлади: агар у яшайдиган жойдан бирор етук инсон етишиб чиқса ёки қандайдир мўъжиза рўй берса, ёки бирон бойлик топилса фахрдан кўнгли ғурурга тўлади. Бу бойликлар юртимнинг донғини чиқаради, шуҳратини оширади, бошқалар кўз ўнгида обрўсини кўтаради, деб ўйлайди. Аслида шундай бўлиши керак. Қарнабликлар ҳам қишлоқ яқинидан геологлар қимматбаҳо маъданлар топиб, кон очганларида, кейинчалик сув таркибида уран моддаси борлигини аниқлаганларида қишлоғимиз шаҳарчага айланади, янги-янги корхоналар қурилади, яшаш шароитларимиз янада яхшиланади, деб хурсанд бўлган эдилар. Ахир марказдан узоқ, овлоқ дашт шароитидаги қишлоқда ишсизлар сони йилдан-йилга кўпаяётган пайтда янги ишчи ўринлари пайдо бўлса ким ҳам қувонмайди дейсиз. Шундай қилиб чорвачиликка ихтисосланган «Ленинчи чорвадор» давлат хўжалиги теграсида 1973 йилда Навоий Жанубий кон бошқармасида Қарнаб кони иш бошлади. Дастлаб қарнабликларнинг орзулари ушалгандай бўлди. Кўп бўлмаса ҳам ҳарқалай бироз одам иш билан таъминланди. Навоий шаҳри билан қишлоқ ўртасида йўл қурилди, асфальтланди. Қишлоқ йўлларининг бир қисмига асфальт ёткизилди...

Лекин орадан кўп ўтмай бу коннинг ташвишлари ҳам ўзини кўрсата бошлади. Юзлаб гектар ерни кон ҳеч бир сўровсиз ўз ҳисобига ўтказиб олди, яйловлар бузилди. Бу ерда уран рудаси олиш учун турли кислоталар ишлатилардики уларнинг қолдиқлари нафақат яйловларни, атроф-муҳитни ҳам ифлослантира бошлади. Маълумки, Навоий Жанубий кон бошқармаси жумҳуриятимизга эмас, Москвага бўйсунади. Шу сабабли инсон ҳаёти учун хавфли бўлган заҳарли қолдиқлар шу ерда қолдирилиб, олинган бойлик эса марказга жўнатилаверди. Бу ерда аҳвол ҳам шунга яраша бўлди: Қарнабда кон очилганига 17 йил бўлганига қарамай қишлоқда бу бошқарма томонидан бирорта на соғлиқни сақлаш муассасаси, на маиший хизмат уйи, на бошқа корхоналар қурилди. Ижтимоий муаммолар — ишчиларга уй-жойлар, уларнинг болалари учун мактаблар, боғчалар қуриб бериш, қишлоқ аҳлининг шароитини яхшилаш масалалари ҳал этилмади. Орадан шунча вақт ўтганига қарамай маҳаллий аҳоли орасидан бирорта ҳам кадр конда раҳбарлик органларига сайланмади ёки лойиқ кўрилмади. Шундай қилиб, конга бу ернинг аҳволини яхши биладиганлар эмас, унинг бойлигини ташиб кетадиганлар раҳбарликни давом эттирмоқдалар.

Инсон ҳамиша ўз меҳнатининг роҳатини кўришни истайди. Агар бу истакка жиндай зарар етса, норозилик туғилади. Лекин атрофимизда рўй бераётган воқеаларга, ишларга эътибор қилсангиз, халқимиз нимадан роҳатини кўраяпти экан, деб ўйланиб қоласиз. Агар миллионлаб тонна пахта етказиб бериб, эвазига бир қучоқ ғўзапояга эга бўлса, ер ости, ерусти бойликлари бошқа жойларга ташиб кетилиб, унинг ҳиссасига заҳарли чиқиндилар улуш бўлиб тегса, дарёлари, денгизи қуриб даҳшатли офатга айланса, бу қандай қонуниятки халқ сабрдан бошқа нарсани билмаса. Хўш, шу маънода қарнабликлар ўз қишлоғи замини остидаги бойликлари эвазига нимага эга бўлдилар?

Уларнинг авлод-аждодлари азалдан чорва билан шуғулланганлар ва шу чўл бағрида ҳаёт кечирганлар. Бу қишлоққа четдан сув оқиб келмаган. Энг яқин сув йўли ундан 30—35 километр узоқликдан ўтади. Бу ерда Чашма, Шўр чашма, Ёна булоқ, Қайнар булоқ, Қирқ булоқ каби сув манбалари бутун қишлоқ ва унинг чорваси учун оби ҳаёт тарқатган. Бундан ташқари, шу булоқлар суви туфайли қишлоқ аҳолисининг ярми деҳқончилик билан ҳам шуғулланишган. Давлат хўжалигида ўша деҳқонларнинг авлодлари яратган иккита катта боғда узум, анор, ўриклар бундан ўн-ўн беш йил илгари ҳам шиғил-шиғил ҳосил берарди. Фақат бир Чашма сувининг ўзи одамлар ва чорвадан ташқари, хонадонларнинг боғларига, экин-тикинига ҳам етиб ортарди. Бу кон иш бошлагач, бу ерда уран рудаси

ОНА САЙЁРА — ҚЎРИҚХОНА

олиш учун минглаб қудуқлар қазилди. Ўша қудуқлардан руда билан биргаликда сув ҳам тортиб олинди. Натижада барча чашма ва булоқлар қуриди, ариқлар кўмилди, боғлар вайрон бўлди. Шундан бери қарнабликлар 180—200 метрлик ер ости қудуқларидан электр насос орқали сув чиқариб фойдаланмоқдалар. Лекин салкам 5 минг кишилик аҳолини ва 100 мингга яқин чорва молларини, юзлаб хонадонларнинг боғ-роғларини бундай қудуқлар сувлари билан таъминлаш осон эмас. Бунинг устига ёзнинг жазирама иссиғида қишлоқда электр энергияси бўлмай қолишини тасаввур қилсангиз, қишлоқ аҳолисининг сувга чанқоқлик дардини яққолроқ ҳис қиласиз. Қарнабликлар кон туфайли етишган «биринчи улуш» ана шу бўлди. Иккинчи улуш...

КЕЙИНГИ ЙИЛЛАРДА қишлоқ аҳли ана шу қудуқ сувларига қаноат қилиб яшаётган эди. Лекин бу сув таркиби ва таъми ҳам сўнгги икки йил ичида кескин ифлосланди.

— Ифлосланмасинми ахир, — дейди қишлоқ Советининг раиси Ҳамро Жўраев куюниб. — Бир кеча-кундузда қишлоғимизга туташ ер остига тонна-тонна кислоталар тушаверса, бир йилда қанча бўлади? Ўн етти йилда-чи? Ахир шунча вақтдан бери тинимсиз қўйилади. Шунинг учун бу йил 12 июнда Советобод райони санитария эпидемиология станцияси ходимларини чақириб, сувимизни текширтирдик. Мана, шундан баъзи рақамлар. Сувда нитратлар 30—40 мг/дм бўлиш ўрнига 68—69 мг/дм га етибди. Унинг кислоталик таркиби 7 бўлиш ўрнига 7,8—7,9 фоизни ташкил қилади. Унинг хлорид ва сульфатлари ҳам кескин ошиб кетган. Демак, уни ичиш асло мумкин эмас. Ҳаёт учун хавфли. Лекин бизнинг бошқа ичадиган сувимиз бўлмагач, нима ҳам қиламиз.

Дом бува билан яқин хонадонлардан бирига кирдик. Челакдаги сувга назар ташладик, сув бижғиб кетган, юзасини аллақандай қурум босган, қурум остида эса алланарса шуълаланиб, ҳар хил ранг таратиб турарди.

Қишлоқда сув таркиби бузилишининг сабаблари аён. Кислота тинимсиз қуйилиб тургач нафақат сув, ҳатто замин ҳам ишдан чиқиши, экин-тикинга яроқсиз бўлиб қолиши табиий. Қишлоқ аҳли бу аҳволнинг олдини олиш ва чорасини топиш мақсадида шу йилнинг 10 июль куни кон бошлиқлари ҳамда мутахассислари билан учрашув ўтказдилар. Қарнабликлар бу учрашувда кон раҳбарлари юзага келган аҳволда ўз хатоларини тан олиб, аҳолини ичимлик суви билан таъминлашда ёрдам қилишга ваъда берадилар, деб умид қилгандилар. Афсуски, Қарнаб кони бошлиғи В. Чуприн, геолог А. Скляров, Жанубий кон бошқармасининг бош инженери В. Горула ёрдам бериш нари турсин, корхонасининг келтираётган зарарларини ҳам рад қилдилар. Улар «Қарнаб кони билан Қарнаб аҳолиси фойдаланаётган ер ости сувларининг бир-бирига алоқаси йўқ. Ҳар куни ер остига қуйилаётган кислоталар ичимлик сувларини ифлосламайди. Қарнаб ер ости сувларининг ҳимояловчи қатлами бўлмаганлиги учун чорва молларининг чиқиндилари сувни ифлослаётир», дея халқни алдашди. Ёлғон ҳам эви билан-да. Қишлоқ ва кон бир жойда бўлсаю улар остидаги сув қандай қилиб бошқа-бошқа бўлиши мумкин. У ҳолда кон ишлай бошлагач, чашма ва булоқларнинг қуриб қолишини қандай баҳоласа бўлади? Бундан ташқари, чорва моллари сувни ифлослайдиган бўлса, асрлар давомида чорвачилик билан шуғулланиб келган қишлоқда нега чашма ва булоқлар суви тоза сақланиб келди. Қолаверса, 200 метр ер остидаги сув ҳимояловчи қатлам бўлмаганда ер остига қуйиладиган кислотага нисбатан, ер устидаги моллар чиқиндиларидан кўпроқ ифлосланар, аниқроғи заҳарланар экан-да. Ана сизга мантиқ, ана сизга ҳақиқат! Сувингни ичиб сувга тупуриш, дегани шу бўлса керакки, бундай аҳволда кон раҳбарларидан бошқача жавобни кутишнинг ўзи кулгили бўларди. Ахир уларга нима? Бу ерда умрбод яшаб қолишармиди? Кон ёпилса, марказга қайтиб кетаверади. Улар Москва атрофларидаги ҳашаматли қасрларини бекорга қуриб қўйишганми? Бу ердагилар қандай кунини кўрса ўзлари билади, ҳозирча қишлоқдагиларни авраб-ми-алдабми ишлатишса бас! Юқоридаги гапларни ана шундай ақидаси бўлмаган одам айтиши мумкинми?

Хўш, уларку четдан келганлар дейлик, лекин маҳаллий раҳбарларимиз-чи? Жумҳуриятимиз мутасаддилари-чи? Улардаги лоқайдлик, эътиборсизлик сабаблари нимада?

Ахир Қарнаб аҳли ҳамда қишлоқ Совети депутатларининг бошлари нега ҳадеб бегамлик деворига урилмоқда? Мана, баъзи фактлар. Улар шу йилнинг 21 июнида экологик аҳволни яхшилаш борасида яқиндан ёрдам сўраб Советобод райони депутатларига мурожаат билан чиққан эдилар. Мурожаатда қишлоққа ичимлик суви келтириш, Қарнаб конини тугатишдан иборат ҳақли талабни қўйгандилар. Бироқ бу мурожаатга жавоб берувчи топилмади. Бундан ташқари, Самарқанд вилоят партия комитетига, ижроия комитетига, жумҳурият Нозирлар Кенгашига, Олий Кенгашига, Президентга ва бошқа ўндан ошиқ турли идораларга юборилган мактублар ҳам эътиборсиз қолди. Уларнинг бирортасидан амалий ёрдам нари турсин, ақалли жавоб ҳам олинмади. «Нега аҳволимиз бундай бўлди? Нима учун эътибордан четда қолганмиз?» Бу хил саволлар қарнабликлар қалбини тош бўлиб эзиб ётибди. Эҳтимол, раҳбар ташкилотлар Советобод районида, Самарқанд вилоятида, қолаверса, бутун жумҳуриятда, экология оғир аҳволга тушиб қолган шароитда «Ленинчи чорвадор» давлат хўжалигининг экологияси хусусида бош қотиришни исташмаётгандир. Лекин улар бу ерга уран ва нитратдан, ҳар хил заҳарли дорилардан холи бўлган оддий ичимлик сувини келтириш, давлат хўжалигидаги салкам 7 минг кишининг ҳаётини сақлаб қолиш учун ёрдам беришлари керак. Акс ҳолда бугунги Қарнаб фожиаси эртага бошқа жойларда ҳам рўй бермайди деб ким кафолат бера олади?

— Агар бутун иш фақат қишлоққа ичимлик суви етказиб беришдан иборат бўлганида эди, бундан катта фожиа ясаб ўтирмаган бўлардик, — дейди қишлоқ бош врачи Муҳаррам Ғаффорова.

— Ҳамма гап шундаки, Қарнаб кони ишга тушгандан ўн-ўн беш йил ўтиб, бутун асоратлар энди ўзини намоён қилмоқда. Туғилаётган болалар орасида мажруҳлар кўпайиб бормоқда, болалар сариқ касалидан кўплаб ўлмоқда. Қишлоқда кейинги беш йил ичида рак касали билан оғриганлар уч-тўрт ҳисса ошди, ўртача умр 80—90 ёшдан 50—55 ёшга тушиб қолди. Агар аҳвол шу тарзда давом этаверса, яна 15—20 йилдан кейин нима бўлади? Келажак авлодни майиб-мажруҳ қилиб қўймаймизми? Ҳаммасидан даҳшатлиси шундаки, кўп касаллар қишлоғимизда радиация кўпайиб бораётганлиги сабабли пайдо бўлмоқда.

Ҳа, қишлоқда уран рудаси олинаётгани сабабли радиация даражаси ҳам йилдан-йилга ошиб бормоқда. Шу сабабли ҳар йилда бир-икки бор радиация даражасини текшириш одатга айланиб қолди. Жумладан, ўтган йили ноябрь ойида Ўзбекистон ССР Ветеринария илмий текшириш институти радиаметрик хизмат бўлими, вилоят санитария-эпидемология хизмати, қишлоқ хўжалигини кимёлаштириш лойиҳалаш станцияси, вилоят ветеринария лабораторияси вакилларидан ташкил этилган комиссия томонидан текширилганди. Шундан кейин Жанубий кон бошқармаси томонидан ҳам текширишлар ўтказилган. Жанубий кон бошқармасининг бош геофизиги Г. Качурин «Советобод тонги» жаридасида эълон қилган «Район территориясининг радиация ҳолати қандай?» мақоласида бундай деб ёзади: «Ўтказилган радиоактив анализлар натижасида қуйидагилар маълум бўлди: Нуробод шаҳри, унинг атрофлари, Қарнаб посёлкасида гамма-фон радиацияси 15—20 микрорентген соатни ташкил этади. Бу белгиланган нормадан юқори эмас».

Эҳтимол, бу фактлар ҳақиқатдир, эҳтимол... Бироқ нима бўлганда ҳам бу рақам қишлоқда радиация туфайли касалга чалинганлар борлигини рад қилолмайди. Энг ёмони, бу ерда инсон учун энг зарур бўлган сувдан ҳам, ҳаводан ҳам заҳри қотиллар чак-чак томиб турибди. Кон ишчиларидан бири суҳбат пайтида: «Агар бу кон ёпилса, бизнинг ҳолимиз нима кечади, ишсиз қолмаймизми», деди. Яхшиямки, унинг бу саволига ўз дўстлари жавоб беришди: «Ўлимдан бошқа ҳамма нарсанинг чораси бор, соғ бўлсак ишсиз қолмасмиз».

ҚАРНАБДАН ҚАЙТАР эканман, бу ерда коннинг тезроқ ёпилишини, қишлоққа тезроқ тоза ичимлик суви келишини, касаллар соғайиб кетишини, қишлоқ бойликлари унинг ўзига ҳам яхши мақсадларда хизмат қилишини истаётган кўплаб одамларнинг умидларига мен ҳам қўшилгим келди. Зора, шундай бўлса! Лекин геологларнинг маъдан қидираётган пармаловчи машиналарини кўриб кўнглимдан яна бир ҳадик ўтди: «Энди, бу ернинг ҳавоси таркибидан олтин топмасалар эди!»

Камол МАТЕҚУБОВ

ТИЛ ЭРКИ

Жумҳуриятимизда ўзбек тилига давлат тили мақоми берилиши учун узоқ музокаралар, тортишувлар бўлгани барчага маълум. Шу даврда турли савиядаги ва турли қарашдаги мақолалар эълон қилинди. Айрим шароитга мослашувчи ва мослаштирувчилардан ташқари кўпчилик ўзбек тилининг давлат тили даражасига кўтарилишини ёқлади. Ниҳоят, ўтган йилнинг октябрь ойида қонун қабул қилинди. Галдаги вазифа — уни тўла амалга оширишдир. Лекин эски тўғаноқлар ҳамон қонунни четлаб ўтишга имкон яратмоқда.

Ёзувчи, драматург ва публицист Абдуқаҳҳор Иброҳимовнинг ўзбек тилининг тарихи, бугуни, келажаги ва тақдири ҳақида ёзилган, баъзан қисқартирилиб матбуотда эълон этилган мақолаларини яқинда «Фан» нашриёти «Илмий-оммабоп рисолалар» туркумида китобча тарзида нашр этди. Бу тўплам айниқса тил қонунини амалга оширишда қўлланма сифатида хизмат қилиши шубҳасиздир. Ундаги таклиф ва истаклар халқнинг дилидаги орзу ва умидларидир.

«Пойтахт — давлатнинг боши деганимиздек, ундаги ҳар бир нарса салтанатга тегишли экани кўриниб турсин. Жумладан, Тошкентнинг она тилиси ўзбек тили экани ҳар қадамда, ҳар борада билиниб турсин. Москвада рус тили, Пекинда хитой тили, Парижда француз тили, Теҳронда форс тили, Ереванда арман тили асосий тил бўлгани сингари, Тошкентда ўзбек тили асосий тил бўлиши қонунийдир», деб ёзади муаллиф «Тийрак кўзу зийрак қалб билан» бобида. А. Иброҳимов мақолаларининг руҳида давлат тили қонуни чалакам-чатти, кўзбўямачилик билан бажарилса ундай давлат ҳеч қачон мустақил бўла олмаслиги сезилиб туради. Албатта, муаллифнинг бу ташвишида жон бор. Нега деганда Октябрьдан кейинги дастлабки йилларда жумҳуриятимиз конституциясида ҳам ўзбек тили давлат тили сифатида қабул қилинган. Й. Охунбобоев шундай деб ёзган: «Ҳақиқатда, Октябрь инқилобида миллатларнинг қозонган ютуқларидан бири ҳам — тил масаласи бўлдиким, бу билан ҳар бир миллатнинг она тили ҳукуматнинг расмий тили бўлиб, муассасаларда, мактабларда тугал ҳуқуқли бўлиб истеъмол қилина бошлади. Масалан, илгарида бирор қоғоз ёки ариза ёзадиган бўлсангиз рус тилида ёзишга, буни ёздириш учун рус тилини биладиган мирза ва тилмочларни излашга ва уларга қанчадан-қанча пул бериб, қош-қавоқларига тикилиб ялинишга мажбур эдингиз». Кўриниб турибдики, Туркистон Россия томонидан босиб олинган даврдан бошлаб миллий тилимиз ҳақоратомуз чекланган. Йўқ қилиб юбориш сиёсати олиб борилган. Сталинчиликдан то 1989 йил 21 октябргача турли найранглар билан ўша тил йўқотиш сиёсати давом эттирилганлиги бизга энди беш қўлдек маълум.

Рисола муаллифининг фикрича ўзбек тили республикамизда давлат тили сифатида қўлланилиши билан бирга Иттифоқ ва жаҳон анжуманларида ҳам ишлатилмоғи керак. Чунки у Ўзбекистон ССРнинг — бир социалистик давлатнинг расмий тилидир. Одатда ҳукуматлараро алоқалар расмий бўлади ва расмий тилларда олиб борилади. Бас шундай экан, уйда бу тилда, ташқарида у тилда гаплашилади, дейиш хато. Давлат тили — демак, у ҳамма жойда бир хил ҳуқуққа эгадир».

Китобча қимматли фикрларга бой. А. Иброҳимов халқимизга ўз саҳна асарлари, қиссалари ва ҳикоялари билан етук санъат арбоби бўлиб танилган бўлса, бу китобчаси билан етук қомусчи, файласуф олим сифатида бўй кўрсатибди. Биз бу тўпламни ўқиб чиққач, қолганлар ҳам ўқиб чиқишини орзу қилдик, улар ҳам ажойиб фикрлардан баҳраманд бўлишларини истардик. Зотан, тил қонуни — ҳуррият қонунидир.

Ҳайдар МУҲАММАД,
Муҳаммад АЛИ,
Жамол КАМОЛ,
Яҳё ШЕРМУҲАМЕДОВ

ТАҚРИЗ

МУНОСАБАТ

АДАБИЁТШУНОС Исроил Мирзаев ҳозирги адабий жараёнга фаол муносабат билдираётган мунаққидлардан биридир. Олимнинг «Фан» нашриётида чоп қилинган «Қайта қуриш ва ёзувчи» (1988 й) ва «Адабиёт ва давр дарди» (1990 й) рисолалари фикримизнинг далилидир. Ушбу рисолаларда адабиётимизда сўнгги йилларда пайдо бўлган бир талай асарлар таҳлил этилади ва уларга ижтимоий онгда шакллана бошлаган янгича қарашлар асосида баҳо беришга ҳаракат сезилади.

Адабиёт ҳамиша даврнинг энг илғор, энг инсонпарвар ғояларини ифодалаган. Хозирги ҳаётимизнинг реаллиги бўлмиш демократия, ошкоралик, фикрлар хилма-хиллиги, шахс дахлсизлиги — қайта қуриш сиёсати эълон қилинмасдан олдинроқ бадиий адабиётда илк куртакларини кўрсата бошлаган эди. Олим айни шу ҳақиқатни тўғри кўра билган, муайян асар моҳиятини очишда жамият ва адабиёт муносабатларини биринчи ўринга олиб чиққан. Шу нуқтаи назардан қараганда, «ҳатто қайта қуришнинг ўзи бадиий-илмий тафаккурдаги кўпйиллик курашувлар натижаси ўлароқ юзага келгани сир эмас», — деган фикрга тўла қўшилиш мумкин.

Етмиш йиллик адабиётимиз тарихи ҳамиша турли даврларга бўлиб ўрганилган ва ўргатилган. Бундай бўлинишлар, йиллар ўртасидаги сунъий тўсиқлар асоссизлиги, бу адабиётимиз яхлитлигига, изчил ривожига нотўғри муносабат уйғотиши ҳар қалай исботланмоқда. Лекин шу билан бирга, ҳозирда турғунлик йиллари ва қайта қуриш даври адабиёти деган янги чегаралар пайдо бўлмоқдаки, бу энди янада зарарли тенденциядир. Гўё адабиётда 50-, 70- ва 80-йилларни боғлаб турадиган асарлар, қаҳрамонлар йўқдек. Рисолаларда ана шундай даъволарни йўққа чиқарадиган талай илмий таҳлиллар, ўзгача ёндашувлар мавжуд. Олим бир ўринда Абдулла Қаҳҳорнинг «Синчалак» повестидаги Қаландаров (50-йиллар охири), Одил Ёқубовнинг «Диёнат» романида Отақўзи (70-йиллар), Саид Аҳмаднинг «Жимжитлик» асаридаги Мирвали (80-йиллар) сингари образларни жамиятни огоҳлантирувчи типлар сифатида боғлайди. Ҳақиқатан ҳам Абдулла Қаҳҳор XX съезддан сўнг эса бошлаган ижтимоий ҳурликнинг тоза шамоллари яна қайта бўғила бошлаётганлигини Қаландаров шахси орқали, Одил Ёқубов эса турғунлик йилларининг кундан-кун илдиз отаётган жамики иллатларини Отақўзи образи орқали билдиришга, одамларни ҳушёрликка даъват этишга ҳаракат қилганлар.

Олим кейинги уч-тўрт йил ичида ўзбек адабиётида яратилган Мурод Муҳаммад Дўстнинг «Лолазор», Нурали Қобулнинг «Унутилган соҳиллар», Эркин Аъзамовнинг «Байрамдан бошқа кунлар», Шукур Холмирзаевнинг ҳикояларини инсон ва жамият муносабатлари фонида кўздан кечиради. Муаллиф «Лолазор»да «косанинг тагида ним коса, ҳар бир воқеа, манзара ва эпизодда кучли тагдор маъно» борлигини таъкидласа, «Унутилган соҳиллар»да «собиқ обком секретари характери билан боғлиқ эпизодлар ишонарли берилганлиги», лекин «кўп ўринларда бош қаҳрамон ҳаракатида қатъийлик, мантиқий асослаш, ниҳоясига етказиш кўринмаслиги, унинг у ёки бу фикрлари далилланмаган»лиги, Нурзод характери эртакмонанд идеаллаштирилганлигини асослаб беради. Умуман олганда, юқоридаги икки асарнинг мавзуи бир-бирига жуда яқиндек туюлади. Бироқ муаллифларнинг мавзуга нисбатан муносабатлари турлича эканлиги рисолада яхши очиб берилган.

Исроил Мирзаевнинг мунаққидлик нигоҳи нафақат насрни, шунингдек, шеърий асарларни ҳам теран илғаши Абдулла Ориповнинг «Ранжком» достони таҳлилида яққол кўринган. Олим Абдулла Орипов ижоди ҳақида тўлқинланиб, меҳр ва қалб ҳарорати билан ёзади. Шоир шеърларини, хусусан достонни кенг китобхонлар оммасига тушунарли тарзда таҳлил қилади. Асардан сохта маънолар изламайди. Добролюбов айтганидек, мунаққид учун адибнинг нима демоқчи эканлиги эмас, балки нима деганлиги муҳимлиги И. Мирзаев рисоласида ўз тасдиқини топган.

Рисолаларда ўзбек адабиёти Бутуниттифоқ адабиётида кечаётган изланишлар билан солиштирилиб кўрилади. Рус прозаиклари диққатини кўпроқ инқилоб йиллари ва Сталин қатағони даврида рўй берган улкан фожиалар тортаётган бўлса, белорус адибларини уруш ва урушдан кейинги воқеалар қизиқтираётганлиги эътироф этилади. В. Распутин, В. Белов, В. Биков, В. Астафьев, А. Дудинцев, А. Рибаков (рисолада бир ўринда бу муаллиф А. Арбатов деб тилга олинади) асарлари хусусида умумий йўсинда фикр билдирилиб, Ч. Айтматовнинг «Қиёмат» романи бирмунча батафсил кўздан кечирилади. «Қиёмат» романи инсон туйғуси, қалб туғёни, адолатсизлик, ёвузлик, ғафлат ва маломатга қарши исён сифатида жаранглаган, одамларни, хусусан, бефарқ, фақат шу бугун билан яшаётган кишиларни огоҳ бўлишга чақирадиган асар сифатида юқори баҳоланади.

Мақсуд Шайхзоданинг «Жалолиддин Мангуберди» тарихий фожиаси узоқ йиллик таъқиқлардан сўнг, ниҳоят уч йил бурун матбуот юзини кўрди. «Ватанпарвар йигитнинг фожиаси» ҳақида қайноқ муҳаббат билан битилган ушбу асар адабиётшунослигимизда пухта ўрганилиб, кенг илмий таҳлил қилинганича йўқ. Шунинг учун бўлса керак, И. Мирзаев рисоласидан ўрин олган мазкур драма ҳақидаги мухтасар мақола ўқувчи диққатини тортади. Шайхзода ижодига чуқур ҳурмат ва самимият билан ёзилган ушбу мақолада шоир Жалолиддин сиймосида нафақат мўғул босқинчиларига, балки барча даврларнинг босқинчилик, зўравонлик, қирғинбарот урушларига қарши ғояларни кўтариб чиққанлиги алоҳида таъкидланади.

Рисолаларнинг характерли жиҳати шундаки, муаллиф қайси адиб ижодини ўрганмасин, унинг мақолаларида ҳамиша ўрганилаётган асарлар ғоя-мақсадларига ҳамоҳанг фикрлар, ўйлар ўртага ташланади.

Албатта, рисолаларда баъзи кемтикликлар ҳам мавжудки, улар кўпроқ вақт билан боғлиқ концепцияларга тегишли. Айниқса, «Қайта қуриш ва ёзувчи» деб номланган рисолада социалистик реализм методи асосида шаклланган эскича ёндашувлар устунлик қилган. Бундай қусурлардан қатъи назар, адабиётшунос Исроил Мирзаевнинг мазкур тадқиқотлари ўқувчиларни ҳам, мутахассисларни ҳам бефарқ қолдирмайди, деган умиддамиз.

Жалолиддин САФОЕВ

КУЮНЧАК ГАЗЕТХОНЛАРДАН ХАТЛАР

ФИДОЙИЛАР

Сўнгги пайтларда шифокорларнинг ҳиссиз ва бемеҳрлиги, ўз ишига масъулиятсизликлари ҳақида кўп гап-сўзлар бўлмоқда. Бироқ, мен айримларнинг уларни буткул ёмонотлиқ қилишларига мутлақо қаршиман. Шифокорларимиз орасида ҳам ўз ишига виждонан ёндашадиган, Гиппократ қасамини унутмаган фидойилар жуда кўп. Яқинда биз шундай ажойиб шифокорларнинг бетама, беминнат хизматлари гувоҳи бўлдик. Икки ёшлик ўғлимиз Жаҳонгир бир тасодиф билан қаттиқ куйиб қолди. Пойтахтимизнинг Абу Али ибн Сино номидаги 1-шаҳар шифохонасида 16 кун даволанди. Ўзимиз гувоҳмиз, унинг ҳаётини сақлаб қолиш врачлар учун осон кечмади. Чунки Жаҳонгир эллик фоиз куйганди. Ноёб дорилар дейсизми, маҳорат билан муолажа қилиш дейсизми — ҳеч бирини аяб ўтиришгани йўқ.

Реанимация бўлими бошлиғи А. Отақулов, куйган беморларни даволаш бўлими мудири Х. Файзуллаев, доцент И. Ҳошимовнинг елиб-югуриши, фидойиликларини бир умрга унутолмайман.

Менинг ушбу дил сўзларимни газетага ёзишдан мақсадим — яхши-ю ёмон барча шифокорлар билиб қўйишсин: бу дунёда ҳеч нарса оқибатсиз қолмайди, яхшилик яхшилик келтиради, фидойи шифокорни эл беминнат ҳурмат қилади, номини улуғлайди. Таманинг эса умри қисқа. Қўрс, калондимоғ, тамагир одам қаерда ишламасин барибир унинг кирдикорлари эл кўзидан пинҳонлигича қолмайди. Бир кунмас, бир кун халқ унинг юзига раҳматини ҳам, нафратини ҳам рўй-рост айтади.

Фидойиларга қуллуқ!

Элёр ЭШМУҲАМЕДОВ
Тошкент

ДАРД КЎРМАНГ!

Бу дунёда нима кўп дард кўп. 5—6 йилдан буён кўп шифокорларга ишим тушди. Тамагир юлғичларини ҳам, фидойи, оқ кўнгиллиларини ҳам кўрдим. Бироқ Қарши шаҳридаги вилоят туғуруқхонаси врачларининг меҳрибонликларини асло унутолмайман. Беш йил муқаддам илк фарзандимни шу шифохона врачларининг операцияси туфайли ўз бағримга олган эдим. Уларнинг фарзандим соғлом туғилиши, менинг эса эсон-омон кўзим ёриши учун нечоғлик елиб-югурганлари кечагидек эсимда. Буни қарангки, дардчилик экан, яқинда яна шу шифохонага ишим тушди (бу ерга асосан кўз ёриши оғир ва асоратли кечадиган оналар қабул қилинади). Яна операция орқали фарзанд кўришга тўғри келди. Операцияни бу гал ҳам қўли енгил гинеколог шифокор, туғуруқхона бош врачи Фаина Қурбонованинг ўзи қилди. Баҳодир Жалилов. Саидқулова сингари фидойи шифокорларнинг жонкуярлиги туфайли Ҳасан ва Ҳусанимни соғ омон бағримга босдим. Ўз касбини севувчи, қасамига содиқ, ширинсухан, меҳрибон дояларим боис мени тоғдек босиб турган энг оғир дарддан халос бўлдим. Ҳолбуки, бундай операциялар пайтида ҳамма вақт онанинг ҳам, унинг туғилажак фарзандининг ҳам тақдири қил устида туради. Мен назаримда икки бор ана шу қилкўприк устидан ўтдим. Бунда менга халоскор шифокорлар ўзларининг фидойиликлари билан мадад бўлиб турдилар. Катта қизим Арофат, жажжигина — Ҳасан-Ҳусанларим улғаймоқда. Ҳар гал уларнинг ширин табассумларини кўрганимда меҳрибон дояларим эсимга тушади. Қўлингиз дард кўрмасин, халоскорларим.

Зуҳра УЗОҚОВА
Қашқадарё

СУРАТЛАР КОНКУРСИ 90

Сўнгги паноҳ

Ҳ. МИРЗАКАРИМОВ суратга олган

ТЕМУРИЙЛАР ХИЛХОНАСИ

САМАРҚАНДДАГИ темурийлар хилхонасини очиш 1941 йилда ўтказилиши улуғ ўзбек шоири Алишер Навоийнинг 500 йиллик тўйи муносабати билан, аллома яшаган давр тарихини янада чуқур ўрганиш ва тарихий манбалар тўғрилигини яна бир карра текшириб кўриш учун қилинган тадбир эди. Уни амалга ошириш учун алоҳида ҳукумат экспедицияси ташкил этилиб, унга Иттифоқимизнинг машҳур олимлари жалб қилинди. Экспедициянинг раҳбарлигига Т. Н. Қори-Ниёзий тайинланди. Аъзолари сифатида антрополог, профессор Л. В. Ошанин, тарихчи-шарқшунос, профессор А. А. Семёнов, Ленинград Давлат Эрмитажининг таъмирловчиси В. Н. Кононов, меъмор Б. Н. Засипкин, антрополог-ҳайкалтарош М. М. Герасимов, археолог В. А. Шишкин, котиб бўлиб Ҳ. Т. Зарипов фаолият кўрсатдилар. Шунингдек, улкан ишни амалга ошириш учун бир қанча ёрдамчилар ва бутун иш жараёнини суратга олиш учун Н. А. Ким раҳбарлигида киноҳужжатчилар ҳам жалб қилинган эди. Улар бу жараённи 100 минг метр плёнкага суратга олганлар.

Экспедиция аъзолари олдида турган асосий вазифалар: темурийлар хилхонасида кимлар дафн этилганлигини ҳаққоний аниқлаш, дафн этиш урф-одатларини ўрганиш, дафн этилганларни антропологик жиҳатдан ўрганиб чиқиш ва темурийлар ҳақидаги мавжуд тарихий манбаларни ҳамда халқ орасидаги афсона-ривоятларни қай даражада тўғрилигини аниқлашдан иборат эди.

Шу билан бирга, М. М. Герасимовга ўзи топган илмий усуллар асосида Темур ва темурийларнинг қиёфасини (уларнинг бош чаноқлари асосида) яратиш вазифаси топширилди. Экспедиция аъзолари мақбарада 16 июндан 24 июнгача ишладилар. Қўлга киритилган тарихий далилларни ўрганиб, бу муҳим илмий экспедициянинг натижаларини бир неча тўплам сифатида чоп қилиш мўлжалланган эди. Афсуски, ўша кунларда бошланиб кетган Улуғ Ватан уруши барча режаларни барбод этди. Мўлжалланган ишлар орқага сурилди. Лекин шунга қарамасдан урушдан сўнг, экспедиция аъзоларининг ёзган илмий мақолалари фақат рус тилида журналларда ва китобларда ёритилди. Аммо бундай муҳим маълумотлар ҳақида ўзбек тилида бирорта ҳам жиддий мақола ёзилмади. Киночилар гуруҳи суратга олган ноёб плёнка ўша пайтдаги СССР Кинематография давлат комитети раиси Большаковнинг буйруғига кўра зудлик билан Москвага жўнатилди. Экспедиция аъзоларидан бири, кинорежиссёр Малик Қаюмов «Ҳаётим — кинематограф» китобида ёзишича, пойтахтга жўнатилган бу қимматли плёнкалар ҳозирга қадар топилгани йўқ. Шундай қилиб халқимиз ўз тарихининг муҳим бир даврига оид маълумотлардан бенасиб қолди.

Ушбу мақолани ёзиш жараёнида экспедиция аъзолари Т. Н. Қори-Ниёзий, В. А. Шишкин, М. М. Герасимов, А. А. Семёновнинг рус тилида эълон қилинган мақолаларидан, В. В. Бартольд, В. Л. Вяткин каби олимларнинг темурийлар мақбарасига оид асарларидан, шунингдек, Ўзбекистон ССР Фанлар академияси Алишер Навоий номидаги Адабиёт музейи ва Археология институтида сақланаётган архив материалларидан фойдаланилди.

ЭКСПЕДИЦИЯ КУНДАЛИГИДАН

ТЕМУРИЙЛАР хилхонасини очиб ўрганиш учун ташкил этилган ҳукумат экспедициясининг аъзолари 1941 йил 15 июнда Самарқандга етиб келдилар. Ўша куни кечқурун экспедиция қатнашчиларининг маслаҳатлашув йиғилиши бўлди. Унда экспедиция олдида турган вазифалар ва уларни бажариш режалари ҳақида келишиб олинди. Бундан ташқари, антрополог М. М. Герасимов тарихий шахсларнинг бош чаноқлари асосида ўзи яратган қиёфалар ҳақида маълумотлар берди ва суратлар мажмуасини намойиш қилди.

16 ИЮНЬ. Экспедициянинг барча аъзолари эрталаб Гўри Амир мақбарасида йиғилдилар. Қабрларни қайси тартибда очиш ҳақида баҳс бошланди. М. М. Герасимов қабрларни бир бошдан, яъни энг чеккадаги Мир Саид Умар қабрини очишдан бошлашни айтди. Археолог В. А. Шишкин эса Мир Саид Умар ва Мир Саид Бараканинг қабрларига тегмасликни таклиф қилди. У ўз таклифини ҳукумат экспедицияси асосан, Темур ва темурийлар қабрларини ўрганиш учун тузилганлигини, хилхонадаги барча қабрларни очишга вақт етишмаслиги ва бошқа сабаблар билан далиллади. Экспедиция қатнашчилари унинг фикрига қўшилдилар.

Шундай қилиб, жаҳон тарихида чуқур из қолдириб, бугун эса, абадий уйқуда ётган Темур ва темурийларнинг қабрларини очиш бошланди. Биринчи навбатда мақбаранинг чеккароғида жойлашган Мироншоҳнинг қабрини очишга киришилди. Эрталаб соат 8 дан 35 дақиқа ўтганда иш бошланди. Қабрни очишдан аввал унинг атрофидаги мармар тахталар рақамланиб, эҳтиётқорлик билан кўчириб олинди.

МИРОНШОҲ ҚАБРИНИНГ ОЧИЛИШИ

МИРОНШОҲ ЖАҲОНГИР Амир Темурнинг учинчи ўғли бўлиб, у 1366 йили таваллуд топган. Ўз даврининг мавжуд таълим-тарбиясини пухта эгаллаган Мироншоҳ отасидан жасурликни ва қаттиққўлликни мерос қилиб олганди. У ўн тўрт ёшида Хуросон ҳокими этиб тайинлангач, бу борада катта тажрибага эга бўлди. Орадан олти йил ўтгач, отаси Темур уни махсус фармон билан Румдан то Ҳамадонгача, Бағдоддан то Дарбандгача бўлган ўлкаларнинг ноиби қилиб тайинлади. Унинг қўл остига Арманистон, Гуржистон, Озарбойжон, Курдистон, Ироқ ва Ғарбий Эрон кирарди. Мироншоҳ жаҳонгир отасининг буйруғи билан бир қанча ҳарбий юришларда иштирок этди ва лашкарбошилик фаолиятини намойиш қилди.

Темур вафотидан сўнг, 1405 йилнинг баҳорида Мироншоҳ ўғли Абу Бакр билан иттифоқ тузиб, тожу тахт учун кураш бошлади. Тожу тахт борасида омади юришмаган Мироншоҳнинг умри аянчли фожиа билан тугади. 1408 йилнинг баҳорида Мироншоҳ қўшинини туркманларнинг қора қўйли уруғидан чиққан Қора Юсуф ва Султон Аҳмадларнинг бирлашган лашкарлари жанубий Озарбойжонда жангда тор-мор этди. Жанг чоғида Мироншоҳ қўшинлари орасида эди. У шиддат билан жанг қилиб, охири қаттиқ яраланди ва отдан йиқилиб тушди. Мироншоҳни ярадаган навкар унинг эгнидаги шоҳона либослар ва қимматбаҳо қурол-яроғларни тезроқ қўлга киритиш учун унинг бошини кесиб, мурдани яланғочлайди...

Тарихчиларнинг гувоҳлик беришларича, Қора Юсуф юз берган воқеадан афсусланиб Мироншоҳ жасадини Самарқандга жўнатди. Археолог В. А. Шишкин ўзига маълум бўлган тарихий манбаларга таянган ҳолда Мироншоҳнинг жасади Табриздан Шамси Ғурий номли дарвеш ҳамроҳлигида Кешга келтирилиб дафн этилган, кейин эса Самарқандга кўчирилган, деб ёзади. М. М. Герасимов эса Мироншоҳнинг жасади Табриздан тўғри Самарқандга келтирилиб, дафн этилганлигини қайд этади. Аммо ҳар иккаласи ҳам Мироншоҳнинг Табризда жанг пайтида ҳалок бўлганлиги ва унинг жасади узоқ йўлдан келтирилиб, оқибатда темурийлар хилконасига дафн этилганлигини таъкидлаганлар.

Мироншоҳнинг қабри чўзинчоқ бўлиб, узунлиги 1 метр 66 сантиметр, эни 54 сантиметр. Қабрнинг деворлари тўрт бурчакли пишиқ ғиштдан терилгандир. Лаҳад бевосита ердан қазилган бўлиб таги ва чеккалари ганч билан мустаҳкамланган. Жасаднинг чап биқини сал кўтарилиб, тагига тупроқ қўйилган. Лаҳадга сув кирганлиги учун жасад анча зиён кўрган. Қабр очилгач, антропологлар кўрган чоралар туфайли суяклар сақлаб қолинди. Айниқса, бош чаноғини эҳтиёткорлик ва чидам билан таъмирлашга тўғри келди. Шундан сўнг уни илмий жиҳатдан ўрганишга киришилди.

Мироншоҳ бош чаноғини ўрганишдан шу нарса маълум бўлдики, унинг баъзи тишлари йўқолган экан. Антропологларнинг фикрича, тишлар Мироншоҳнинг ўлимидан сўнг йўқолган. М. Герасимов Мироншоҳнинг бош чаноғини диққат билан текшириб, тарихий манбаларда ёзилганидек, ҳақиқатан ҳам унинг боши ўткир тиғ билан кесилганлигини аниқлади.

Мироншоҳнинг бош чаноғини ва бошқа суякларини ўрганган М. Герасимов қуйидаги хулосаларга келди; 1. Мироншоҳнинг қабри деб очилган жойдан топилган жасад ҳақиқатан ҳам қайта дафн этилган. 2. Топилган бош чаноғи танасидан ўткир тиғ билан жудо қилиниб, сўнгра ромбсимон учли найзага ўтказилган. 3. Суякдаги барча ўзгаришлар ва белгилар темурийларга хос, наслдан-наслга ўтувчи ўзгаришларни ўзида сақлаган. 4. Мироншоҳ ва Шоҳруҳ ака-ука бўлиб, улар бир онадан туғилган.

М. Герасимов Мироншоҳнинг бош чаноғини Москвага олиб кетиб, унинг ташқи қиёфасини яратди.

ШОҲРУҲ ҚАБРИНИ ОЧИШ ТАФСИЛОТЛАРИ

17 ИЮНЬ КУНИ Мироншоҳ қабрини очиш ишлари давом эттирилди. Унинг жасади батамом тозаланиб бўлингач, Шоҳруҳ Мирзо қабрини очишга тайёргарлик ишлари бошланди. Унинг қабри устидаги оғир тош тахта махсус асбоблар ёрдамида кўтарилиб, Мир Саид Умарнинг қабри яқинига элтиб қўйилди. Шоҳруҳ Мирзо отасининг ўнг томонида абадий уйқуда ётибди. Қабрнинг устида темурийлар сулоласига хос равишда ёзувлар битилган кўк ранг мармар тахта билан ёпилган. Қабр очилгандан сўнг маълум бўлишича, бу мармар тахта ажойиб ишлов берилган мармар тахталардан ясалган ғилофнинг қопқоғи эканлиги маълум бўлди. Шоҳруҳнинг жасади, ғилофнинг тубида, чап елкаси сал кўтарилган ҳолатда ётибди. Жасад елкасининг тагида эса озгина соз тупроқ ҳам сақланган. У бир пайтлар икки хил кафанга ўралганлиги маълум бўлди. Биринчи кафан қора кўкиш рангда бўлиб, жуда нафис қилиб тўқилган. Иккинчи мато анча дағал йигирилган жундан тўқилган эди. Шоҳруҳ суякларининг баъзи жойларида қачонлардир мўмиёланган мускулларнинг қолдиқлари учрайди. Бу ҳол Шоҳруҳ жасадини Ҳиротдан Самарқандга кўчириб келишдан аввал махсус мўмиёланганидан дарак бериб турибди. Хилхонани сув босганлиги учун барча мўмиёланган аъзолар чириб кетган ва натижада суяклар этдан ажралган. Шоҳруҳнинг боши ва чап елкаси тагига тоза тупроқдан ёстиқча қилиниб, сал кўтарилган, боши ўнг ёнига бурилиб, юзи Маккага қаратилган. Қўл ва оёқлари эса узатилган ҳолатда қўйилганди. Унинг бош томонида ёғочдан ясалган қаламдон қўйилган бўлиб, унда бир неча юзлаб силлиқ тошчалар сақланган. Тошчаларнинг сиртига қараганда, улар денгиздан келтирилганга ўхшайди. Экспедиция иштирокчилари ўртасида ушбу қаламдон ва тошлар турли мунозараларга сабаб бўлди...

Шоҳруҳнинг жасади қабрдан чиқариб олингач, эҳтиёткорлик билан Самарқанд дорилфунунига келтирилиб, кимёвий усуллар билан тозалангач, антрополог Л. В. Ошанин томонидан ўрганиб чиқилди. Унинг фикрича, Шоҳруҳ 70 ёшларга етганда жуда кексайиб қолган ва ҳаётлик чоғида барча тишлари тўкилиб кетган. М. Герасимовнинг фикрича Амир Темур 69 ёшида худди 50 ёшли киши каби ғайратли ва бақувват бўлган. Шоҳруҳ эса бу ёшда тамоман қариб қолган эди. Умуман олганда, Шоҳруҳ табиатан нозик бўлганлиги аниқланди. Бўйи бир метру 57 сантиметр бўлган. Антропологларнинг аниқлашича, Шоҳруҳ Мирзо бош чаноғининг қиёфаси отаси Темурнинг бош чаноғи қиёфасидан тубдан фарқ қилиб, овруповий кўринишга эгадир. Бу қиёфа антропология фанида Фарғона-Помир типи деб аталиб, бу тип Ўрта Осиё аҳолисига хосдир.

М. Герасимов Шоҳруҳ бош чаноғини ҳар томонлама ўрганиб чиқиб, ўзи яратган усул асосида унинг портретини яратди. Шоҳруҳнинг сочи, бош кийими ва бошқа либослари темурийлар даврида яратилган миниатюралар асосида ишланди. Ана шу тақлидда яратилган Шоҳруҳ портрети замондошлари у ҳақда ёзиб қолдирган тасвирларга мос келади.

Шоҳруҳнинг қабр тошида унинг жасади Самарқандга, Гўри Амир хилхонасига қизи Поёнда Султонбегим томонидан олиб келинди, деган ёзув бор. Машҳур шарқшунос В. Бартольд келтирган маълумотларга қараганда, Ғарбий Эронда қазо қилган Шоҳруҳнинг жасади аввал Ҳиротда, хотини Гавҳаршодбегим томонидан бино қилинган мадрасада дафн этилган. Мирзо Улуғбек 1488 йили жангу жадаллар натижасида Ҳиротни қўлга киритгач, отасининг хокини жаҳонгир бобоси ёнига олиб келишни ният қилиб, Ҳиротдан қайтишда отасининг жасадини олиб қайтган деган сўз бор. Бу маълумотларда бирбирини инкор қиладиган фикрлар йўқ. Мирзо Улуғбек бу пайтда ҳарбий масалалар билан банд бўлганлиги учун отасининг ҳокини Самарқандга олиб келишни, опаси Поёнда Султонбегимга юклаган бўлиши, у ишни охирига етказгач эса, қабртошга Поёнда Султонбегим номи битилган бўлиши мумкин. Лекин шу нарса аниқки, Шоҳруҳнинг жасади ҳам худди Мироншоҳнинг жасади каби Самарқандга келтириш учун туяларда узоқ ва машаққатли йўл босгандир.

МИРЗО УЛУҒБЕК ҚАБРИНИНГ ОЧИЛИШИ

ҲУКУМАТ ЭКСПЕДИЦИЯСИНИНГ аъзолари 18 июнда Улуғбек қабрини очишга киришдилар. Қабр устига мармар тахтани кўтариш учун махсус қурилмалар ўрнатилди. Унинг қабри тузилиши ҳам отасининг қабридан унчалик фарқ қилмайди. Буюк олимнинг жасадини жойлаштириш учун яхлит кулранг мармартошнинг ичи ўйиб олингандир. Тубига эса тўртта мармар тахта ётқизилган. Қабрнинг ичи икки метру 10 сантиметр, эни 68 сантиметр, чуқурлиги эса 61 сантиметр. Қабрнинг оғзи қалин мармар тахтача билан беркитилган бўлиб, унинг сиртида ёзув бор. Ушбу ёзувда Улуғбек тўғрисида маълумотлар ва ўз ўғли томонидан ўлдирилганлиги ҳақида хабар бор.

Қабр ичида Улуғбекнинг жасади қолдиқлари қуйидаги тартибда ётар эди: жасад чалқанча қилиб, чап елкасининг тагига озгина тупрок уюлиб кўтарилган, юзи эса Макка томонга қараган ҳолатда ётқизилган. Бошининг остида қизил газламадан тикилган халтачага тупроқ солиб қўйилган. Унинг боши танасидан нарироқда, юзи ерга қаратилган ҳолда қўйилган бўлиб, бош чаноғи билан бирга учта бўйин умуртқаси ёпишиб турарди. Учинчи умуртқада ўткир тиғнинг изи яққол кўринарди. Қўл ва оёқ бармоқлари тартибсизроқ, бошқа суяклари эса табиий тартибда ётарди.

Кўпчилик суяклар бир неча қават газлама билан ўралган ҳолатда учратилди. Газлама қабрнинг тубида, жасаднинг бош ва оёқ томонларида сақланиб қолган эди. Устки қават газлама қорамтир кўкиш рангда бўлиб, парча-парча ҳолда сақланган. Иккинчи қават газлама эса олтинсимон қизғиш рангда бўлиб, жасаднинг бел ва оёқ томонларида эди. Бу газламалар кафан сифатида жасаднинг устини қоплаб турарди. Уларнинг остида нафис газламадан тикилган чолворнинг қолдиғи ва унинг тепа қисмида эса белбоғсимон тасманинг қолдиғи сақланган. Шунингдек, жасад билан бирга Улуғбекнинг тиззаларигача етадиган кўйлагининг қолдиқлари ҳам топилди.

Улуғбек қабри очилганидан сўнг, у ҳақда халқ ўртасида юрган турли-туман ривоятлар ва тарихий манбалардаги маълумотларнинг тўғри ёки нотўғрилигини аниқлашга имконият туғилди. Шариат қоидаларига кўра, Мирзо Улуғбек ўлдирилган пайтда қайси кийимларда бўлган бўлса, худди шу кийимларда дафн этилган. Шариатга биноан, жангдан бошқа жойда шаҳид бўлган кишини ювиш, бошқа кийим кийдириш, мўмиёлаш бутунлай ман қилинган. М. Герасимовнинг фикрича, Улуғбек ўлдирилгандан сўнг, унинг жасади анча вақт мобайнида очиқ ҳавода қолиб кетган ва у ювилмасдан шу ҳолича дафн этилган.

Улуғбек жасадининг ётиши уни дафн қилинганидан сўнг, бошқа безовта қилинмаганлигидан далолат беради. Суяклар анчайин яхши сақланган бўлиб, фақат чап қўлнинг билак қисми тузлар емириши оқибатида сақланмаган.

Улуғбек ўғли Абдуллатифнинг буйруғи билан ўлдирилганлиги барчага маълум. М. Герасимов Улуғбек бош чаноғини диққат билан ўрганиб чиқиб, тиғнинг изи унинг пастки жағида ҳам қолганлигини аниқлади. Унинг фикрича, зарб ниҳоят даражада кучли бўлиб, Улуғбек тиззаланган ҳолатда бўлган ва қотил у билан юзма-юз туриб; ўнгдан чапга қараб қилич солган. Умуртқадаги қолган изларга қараганда, қилич жуда ўткир ва қотил катта тажрибага эга бўлганлигини кўрсатиб турибди. Антропологлар буюк олимнинг бош чаноғини текшириб, у ҳам овруповий, ҳам мўғулий ирқларга хос бўлган белгиларга эгалигини аниқладилар. Мўғулий белгилар унга буюк бобоси Амир Темурдан мерос бўлса, овруповий ирқий белгилар эса отаси Шоҳруҳдан меросдир. Улуғбек қаддининг баландлиги бир метру 66 сантиметр. Унинг суяк қолдиқларини ўрганган М. Герасимов буюк мунажжим табиатан нозик, қотмадан келган, соғлиги ҳам унчалик мустаҳкам бўлмаганлигини, тинимсиз олиб борилган илмий изланишлар, жангу жадаллар тожни ҳимоя қилиш борасидаги жанглар ниҳоятда ҳоритиб қўйганлигини аниқлади. М. Герасимов Мирзо Улуғбекнинг портретини унинг бош чаноғи асосида яратди.

АМИР ТЕМУР ҚАБРИНИ ОЧИШ ТАФСИЛОТЛАРИ

ЭКСПЕДИЦИЯ АЪЗОЛАРИ олдида турган энг масъулиятли вазифа жаҳонгир Амир Темурнинг қабрини очиш эди. В. А. Шишкин кундалигидаги ёзувнинг гувоҳлик беришича, бу ишга 19 июнь куни киришилди. Унинг қабри ўғиллари қабридан анча фарқ қилиб, ўз салобати ва улуғворлиги билан ажралиб турарди. Қабр 20 сантиметр қалинликдаги оғир мармартош билан беркитилган бўлиб, тошнинг узунлиги 2 метру 45 сантиметр, эни 90 сантиметр. Бу қабр тошга бошқа, юпқа қилиб тарошланган, маҳорат билан ёзув битилган оникс тош усталик билан ёпиштирилган. Ушбу қалин плитанинг тагида 10 сантиметр қалинликда ганч қатлам бўлиб, унинг остида лаҳаднинг оғзини ёпиб турган бешта қалин тошплита ётқизилган. Лаҳади тарошланган тош тахталардан ясалган қабрнинг узунлиги 3 метр, эни ва чуқурлиги бир метр.

20 июнь куни ҳукумат экспедициянинг аъзолари Амир Темур қабрини очиш ишларини давом эттирдилар. Бутун жараён киносуратга олинаётганлиги ва ҳужжатлаштирилиб борилаётганлиги учун иш секин давом этарди. Ўша куни лаҳаднинг ичида Амир Темурнинг арчадан ясалган тобути кўринди. Тобут устида қорамтир кўкиш рангли чойшаб ёпилган бўлиб, унга зарҳал ҳарфлар билан Қуръондан келтирилган оят битилган. Тобутнинг ёғочлари силлиқланган бақувват тахталардан ясалган, алоҳида қопқоғи ҳам бор. Тўрт бурчагидаги катта оёқча уни ерга тегиб туришдан асраган. Тобутни ясаган усталар уни мустаҳкамлаш учун тўрт бурчакли темир михлардан фойдаланганлар. Тобутнинг қопқоғи ҳам арчадан ясалган бўлиб, ўртаси қабариқ қилиб ишланган. Орадан шунча йиллар ўтган бўлишига, қабрларни лойқа сув босганлигига қарамай, тобут анчайин яхши сақланган. Тобутнинг қопқоғи устида икки бўлакдан иборат чойшаб парчалари учради. Чойшабнинг бош томонидаги қисмида олтин иплар билан нақш солинган. Ипак чойшаб ёмон сақланганлиги учун нақшлар бутунича аниқланмади. Лекин сақланган қисмига қараганда, нақшлар чойшабнинг ёнбошига томон бир неча қатор бўлган. Чойшабнинг ўртароғида олтин иплар билан битилган араб имлосидаги ёзувлар бор.

21 июнь куни экспедиция иштирокчилари Амир Темур қабрини очишни давом эттирдилар. Тобутнинг қопқоғи устидаги газлама қолдиқлари билан оҳиста кўтариб олингач, чалқанча қилиб ётқизилган жаҳонгир Амир Темур жасади кўринди. Атрофни аллақандай хушбўй ҳид қоплади. Бу ерда турганлар ҳидданми ёки ҳайратданми ўзларини бирдан орқага олдилар. Соҳибқироннинг жасади узун қилиб ётқизилган бўлиб, юзи Макка томонга қаратилган эди. Суякларининг баъзи жойларида кафан қолдиқлари сақланган. Унинг боши, бўйин ва оёқ томонларида мўмиёланган мускуллар, тери парчалари турарди. Жасаднинг усти лойқа ва тузлар билан қопланиб ётарди. Бу қабрга кирган сувнинг қолдиқлари эди. Эҳтиёткорлик билан қабрдан олинган Темурнинг бош чаноғи уч соат давомида соя жойда қуритилди. Шундан сўнг бош чаноқни кимёвий усуллар билан мустаҳкамлаш мумкин бўлди. Бундан олдин бош чаноғида сақланиб қолган соч, соқол, мўйлов ва қошларнинг қолдиқлари авайлаб кўчириб олинди. Унинг сочи ва соқоли ранги сарғимтир, занглагансимон тусда эди. В. Кононов унинг соч ва соқоли ранги табиатан шундайми ёки бўялганми эканлигини аниқлаш мақсадида кимёвий усуллар билан текшириб кўрди. Амир Темур соч-соқолининг ранги табиатан шундай эканлиги аниқланди.

Темурнинг бўйи бир метру 70 сантиметр бўлган. Антропологлар бир қарашдаёқ жаҳонгир суякларида сақланиб қолган касаллик аломатларини аниқладилар. М. Герасимовнинг фикрича, Амир Темурнинг ўнг қўли тирсагидан букилмайдиган бўлиб битиб қолган экан. Лекин шунга қарамай, унинг бу қўли яхши ҳаракат қилган. Темурнинг ўнг қўли ва ўнг оёғидаги ўзгаришларни яна бир карра текшириш учун уруш пайтида Тошкентга эвакуация қилинган бир неча москвалик профессорлар ҳам жалб этилди. Жаҳонгир суякларини профессор А. Крюков, И. Кассириский ҳамда ростовлик жарроҳ Н. Богораз диққат билан ўрганишиб, ўнг оёғи тиззаси ҳамда ўнг қўлининг тирсак бўғини суяк сили оқибатида букилмайдиган бўлиб қолган, деган фикрни айтишган. Лекин бу касаллик қачон юз берганлигини аниқлашнинг иложи бўлмади.

Амир Темурнинг бош чаноғида сақланиб қолган соч толалари узунлиги 3 сантиметрга етишини ҳисобга оладиган бўлсак, у вафот этишидан аввал анча вақт давомида соч олдирмаганлигини ҳис этамиз. Унинг соч толалари йўғон ва тўғри бўлиб, сарғиш-қўнғир рангдадир. Темурнинг бош чаноғида қошлари қолдиқлари ҳам сақланган. Уларнинг узунлиги 12—14 миллиметргача бориб, тўқ каштан рангида. Амир Темурнинг мўйлови сақланмаган бўлса-да, М. Герасимовнинг бош чаноғидаги ўрнига қараб аниқлашича, унинг мўйлови узун, лабидан пастга осилиб тушиб турган. Жаҳонгирнинг соқоли яхши сақланган бўлиб, қўнғир-сарғиш тусда, сал-пал оқ оралаган. М. Герасимов соҳибқироннинг ташқи қиёфасига оид барча белгиларни диққат билан ўрганиб, у яшаган даврнинг либослари билан яқиндан танишиб, портретини яратди.

МУҲАММАД СУЛТОН ҚАБРИНИНГ ОЧИЛИШ ТАФСИЛОТЛАРИ

1941 ЙИЛ 22 ИЮНЬ якшанба куни экспедиция аъзолари Темурнинг суюкли набираси, бевақт қазо қилган Муҳаммад Султоннинг қабрини очишга киришдилар. Кечқурун экспедиция раҳбари Т. Н. Қори-Ниёзий йиғилиш ўтказиб, СССРга қарши Германия фашизмининг хиёнаткорона уруши ҳақидаги хабарни ўқиб берди.

1941 йил 23 июнь. Бобосидан олдин 1403 йили 29 ёшида вафот этган Муҳаммад Султоннинг қабри Темур қабри ёнида унинг чап томонида жойлашган. Унинг тобути устида ҳам худди бобосининг қабри устида бўлганидек, олтин иплар билан ёзув битилган чойшаб парчалари турарди. Тобут қопқоғи устида қалин лойқа сақланиб қолган. Бу қабрга катта ҳажмда сув кирганлигини кўрсатади. Жасад устида кафан парчалари сақланган бўлиб, унинг остида райҳон барглари учратилди. Унинг бўйи бир метр 54 сантиметр бўлган. У табиатан анча нозиклигига қарамай, ҳарбий ишлар ва давлатни бошқаришга қобилиятли бўлган. Афсуски, оғир касаллик уни жуда эрта, 29 ёшида ҳаётдан олиб кетган.

24 июнь куни экспедиция қатнашчилари Амир Темур мақбарасини очиш билан боғлиқ бўлган сўнгги ишларни амалга оширдилар. 25 июнда барча юклар ва топилмалар Тошкентга етиб келди. 26 июнда экспедициянинг барча аъзолари иштирокида йиғилиш ўтказилди. Унда экспедиция натижасида қўлга киритилган барча ашёвий далилларни илмий таҳлилдан ўтказиб, сўнгра нашр этишга қарор қилинди. Лекин машъум уруш бу ишларни анча орқага суриб юборди.

1941 йилнинг 9 декабрида Тошкент шаҳрида М. Герасимов томонидан яратилган Темур, Шоҳруҳ ва Улуғбекнинг портретлари муҳокамадан ўтказилди. Иш нуфузли комиссияга топширилди. Йиғилишда сўзга чиққанларнинг фикрига кўра, М. Герасимовнинг мазкур меҳнати кўпчилик томонидан тан олинди.

Темурийлар жасадларини ўрганиш билан боғлиқ барча ишлар 1942 йилнинг кузига келиб якунланди. Шунда Темур ва темурийларнинг жасадларини қаерга дафн этиш масаласи пайдо бўлди. Жасадларни Ленинград Давлат Эрмитажига жўнатиш керак, деган таклифлар ўртага ташланди. Аммо Ленинград қамали ўз-ўзидан бу таклифни йўққа чиқарди. Ўзбекистон ҳукумати қошидаги махсус комиссия темурийларнинг суякларини ўз жойига, яъни Амир Темур мақбарасига қайта дафн этилсин, деган қарорга келди. Шундай қилиб, 1941 йилги ҳукумат экспедициясининг бу ерда олиб борган илмий кузатишлари натижалари ўзбек, рус, форс ва инглиз тилларида хитой туши билан XIX аср Қўқон қоғозида ёзилиб, жасадлар билан бирга кўмишга қарор қилинди. Юқорида ёзилган, барча амалга оширилган ишлар 1942 йил октябрь ойида ёзилган актда тўлиқ баён этилди.

Вақти келиб, орадан минг йиллар ўтгач, қабрлардан ушбу ҳужжатни топган авлодлар ҳеч қийналмасдан кўп нарсаларни аниқлаб, ҳақиқатни билиб олишлари ва бизнинг шаънимизга анча таъналарни айтишлари мумкин. Бунинг асосий сабаби қуйидаги, яъни 1942 йилнинг 21 декабрида тузилган сўнгги актда ёзилган сўзлардан кейин англашилади.

АКТ

1942 йил 21 декабрь — Самарқанд шаҳри

Самарқанд шаҳридаги XV асрга оид тарихий шахсларнинг қабрларини очиш учун Ўзбекистон ССР ҳукумат экспедициясининг аъзолари: профессор Т. Н. Қори-Ниёзий, Навоий музейининг директори Ҳ. Т. Зарифов, ҳайкалтарош М. М. Герасимов, археолог В. А. Шишкин ва архитектор Б. Н. Засипкин ҳамда Самарқанд вилоят партия қўмитасининг котиби Р. Р. Иброҳимов, Самарқанд шаҳар партия қўмитасининг котиби И. П. Сологуб, Навоий юбилей қўмитасининг аъзоси Садриддин Айний, ЎзССР Халқ Комиссарлари Совети қошидаги жумҳурият ёдгорликларни сақлаш қўмитасининг раиси В. А. Жаҳонгиров, Тил, адабиёт ва тарих институтининг директори Э. Н. Нажиб иштирокида ушбу акт шул ҳақда тузилди:

Ҳукумат экспедицияси томонидан 1941 йилда Темур, Улуғбек, Шоҳруҳ, Мироншоҳ ва Муҳаммад Султоннинг қабрлари очилиб, суяк ҳамда бошқа буюмлар олингач, экспедиция аъзолари томонидан қуйидаги ишлар амалга оширилди.

1. Ҳукумат экспедицияси томонидан олиб борилган барча ишлар ҳужжатлаштирилди ва кераkли имзолар билан тасдиқланди. Актлар ўзбек, ўрис, форс ва инглиз тилларида хитой туши билан XVII — XIX асрларда тайёрланган Самарқанд, Бухоро, Қўқон қоғозларига битилди. Актларнинг матнлари ўзбек тилида араб ва рус имлоларида, рус тилидагиси рус имлосида, форс тилидагиси араб, инглиз тилидагиси инглиз имлоларида битилди. Ҳар бир тилда беш нусхада ёзилди.

2. Тўрт комплект акт ҳар бири алоҳида ҳолда найсимон қилиб эшилиб, уч жойидан ипак билан боғланди. Ҳар бир ўрам алоҳида, махсус тайёрланган шиша идишларга солинди. Ҳар бир шиша идишнинг ичига бир томчидан симоб қуйилди. Идишларнинг ичига азот солиниб, унинг очиқ томони кавшарланиб ташланди.

3. Ҳар бир шиша идиш махсус ясалган мармар ғилофларга солинди ва ғилофнинг қопқоғи ганч билан мустаҳкамланди.

4. 1942 йилнинг 16 — 17 декабрь кунларида мақбарадаги қабрларнинг қопқоқлари қайтадан очилди.

5. 19—20 декабрь кунлари қабрларга суякларни жойлаштириш ишлари олиб борилди. Суяклар қазилган пайтида қандай учратилган бўлса, худди шу тартибда жойлаштирилди. Жасадлар бевосита қабрларнинг тубига қўйилди.

6. Темурнинг, Улуғбек, Шоҳруҳ ва Муҳаммад Султонларнинг қабрларига биттадан актлар солинган шишалар жойлаштирилди.

7. Бу ишлар тамом бўлгач, қабрларнинг устидаги ёзувли тошлар қайтадан ўз жойларига худди аввалгидек ўрнатилиб, ганч ёрдамида мустаҳкамланди. Мироншоҳнинг қабри устида мармартош бўлмаганлиги учун у тупроқ билан тўлдирилиб, устига ғишт терилди.

Юқорида тилга олинган барча ишлар: актларни ёзиш ва имзолаш, жасадларни қабрга қўйиш жараёнлари ва бошқа ишлар «Союзкинохроника»нинг Тошкент студияси томонидан суратга олинди. Экспедиция Самарқандда ўз ишларини 1942 йил 21 декабрда туғаллади. Ушбу акт рус тилида тўрт нусхада XIX асрда тайёрланган Қўқон қоғозида битилди.

Экспедиция аъзоларининг имзолари

ЮҚОРИДА ТАНИШГАНИНГИЗ ҳужжатнинг 5-бандидан англашилишича, жасадлар бевосита қабрларнинг тубига — зах ерга қўйилган. Айримлар жасадлар шариат қоидаларига биноан, яъни ортиқча нарсаларсиз дафн этилган бўлса керак, деб ўйлайди. Агар шундай бўлганда эди, ҳеч бўлмаганда жасадлар кафанга ўраларди. Тўғри, улар турли кимёвий усуллар билан қотирилган. Аммо бу усуллар намнинг таъсирига бардош беришига ким кафиллик беради? Ҳатто мўмиёйи асил ҳам сув ва намнинг кучи олдида ожиз қолганлигининг гувоҳи бўлдик-ку! Шунинг учун ҳам орадан бир неча асрлар ўтиб, авлодларимиз темурийлар хилхонасини очганларида бу ердаги қабрларни бўм-бўш кўришиб, ҳайрон қолмасалар деб қўрқаман. Жасадлар қабрларга қўйилгани билан у ердан олинган бошқа нарсалар ва жасадларнинг мўмиёланган қисмлари, кафан парчалари сақлаш учун олиб қолинган.

Темурийлар хилхонасининг очилиш тафсилотлари билан қизиқиб кўп адабиётлар, архив ҳужжатлари билан танишиб чиқдим. Шу мақсадда экспедициянинг барча топилмалари ва ҳужжатлари сақлаш учун топширилган Ўзбекистон ССР Фанлар академияси Ҳ. Сулаймонов номидаги Қўлёзмалар институти қошидаги Адабиёт музейига ҳам бордим. Анча изланишлардан сўнг қоғоздан ясалган қути топилди. Унда мақбаранинг очилиш жараёнида олинган суратлар, жаҳонгирнинг соқоли, сочи ва кипригининг қолдиқлари, кафан ҳамда тобутнинг устига ёпилган мато парчалари, Улуғбекнинг қабридан топилган кийимларнинг қолдиқлари, Шоҳруҳ, Муҳаммад Султон, Мироншоҳнинг мўмиёланган этларидан парчалар бор эди. Лекин экспедиция қатнашчилари томонидан тузилган ҳужжатларни эса бу ердан топишнинг иложи бўлмади. Соҳибқироннинг арчадан ясалган тобутини ЎзФА Археология институти таъмирчилари тиклаган эдилар. Ҳозирда эса тобут Самарқанддаги тарих музейида сақланмоқда. Ушбу тобутнинг қопқоғи эса Ўзбекистон Халқлари тарихи музейида қандай топилган бўлса, шундайлигича таъмирланмасдан ётибди. Тобут ва унинг қопқоғини бир жойда сақлаш ҳеч кимнинг хаёлига келгани йўқ.

Темур ва темурийлар жасадларини антропологик жиҳатдан таҳлил қилган Л. Ошанин ўз илмий асарида Мироншоҳнинг бош чаноғи М. Герасимов томонидан Москвага олиб кетилганлиги учун уни текширишнинг иложи бўлмаганлигини ёзган. Табиийки, Москвага фақат Мироншоҳнинг эмас, бошқа жасадларнинг ҳам бош чаноқлари олиб кетилган. Аммо бирор ҳужжатда уларнинг Москвадан қайтариб олиб келинганлиги ҳақида ёзилмаган. Бу масалани тўлиқ ойдинлаштиришнинг фақат битта йўли бор. Темурийлар хилхонасида олиб борилган қазиш ишлари ва қайта дафн этиш жараёни кинога олинган. Кинорежиссёр М. Қаюмовнинг ёзишича, бу плёнкаларнинг ҳаммаси Москвага олиб кетилган. Лекин ҳозирда улар қаерда эканлигини ҳеч ким билмайди. Агар ўша кинолентадар топилса, бу муаммога чек қўйилади.

КЎПЧИЛИК ЎЙЛАЁТГАНДЕК, Темурнинг қабрини қайта очиб кўриб, муаммони ҳал этиш масаласига келсак, менимча, бу жуда нотўғри бўлар эди.

Ниҳоят, бир таклифни ўртага ташламоқчиман: жумҳуриятимизда Темур ва темурийларни ўрганиш жамиятини тузиш жуда зарур, шунингдек, Самарқандда темурийлар даври тарихи, санъати ва маданиятига бағишланган музей ташкил этиб, унда темурийлар даври осори-атиқаларини жамлаш керак. Уларнинг ҳар ерда сочилиб, чанг босиб ётган жасадларини, кафанларини, тобутларини ва бошқа ноёб ашёларини бир жойга йиғиб, авайлаб-асраш ҳамда келгуси авлодларга бус-бутун етказиш йўлларини топишимиз шарт.

Амриддин БЕРДИМУРОДОВ

1941 ЙИЛ, 16—24 ИЮНЬ

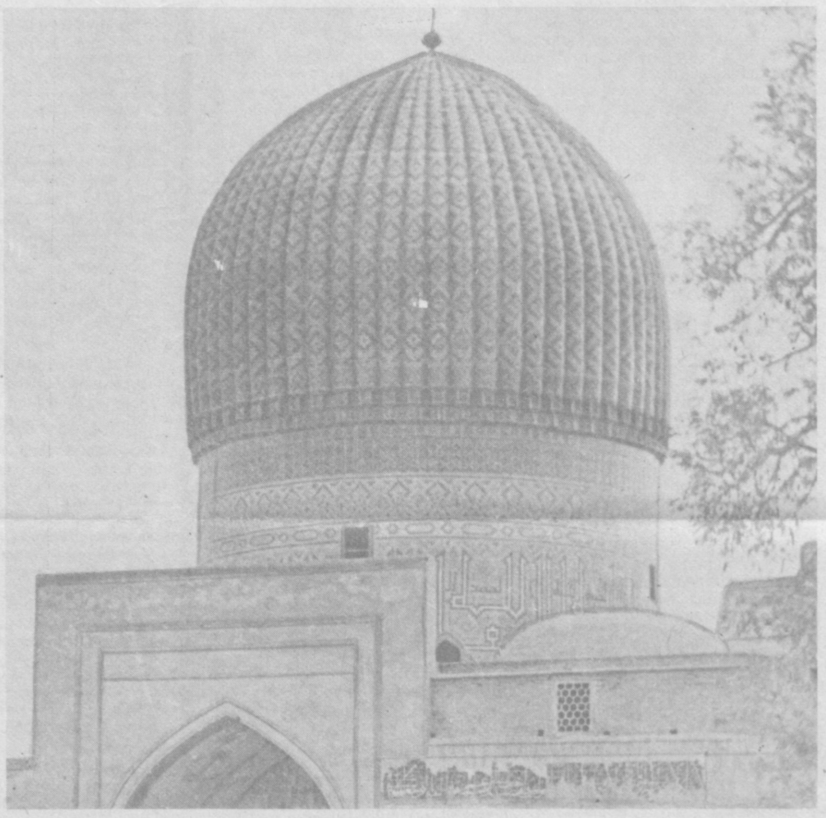

ДУНЁНИ ГЎЗАЛЛИК ҚУТҚАРАДИ

Одоб, одоб ва одам

Идораларнинг бирига тўрт боласини етаклаган аёл кўз ёши қилиб келди. Идора бошлиғи аёлга насиҳат қилган бўлди. Айбдор саналмиш ўз ходимасини тартибга чақириб қўйишни ваъда ҳам қилди. Аммо тўрт боласи бор, оиласи бор йигит билан дон олишиб юрган ахлоқсиз ходиманинг мушугини ҳеч ким пишт деёлмади. Чунки у ҳуқуқини таниган аёл. Раҳбарнинг устидан ёзавериб «ёзувчи» бўлиб кетган. Шарму ҳаёни унутганлиги учун уни ҳеч ким суд қилмайди.

Ҳеч бир идора, раҳбардан нажот топмаган, камситилган, хўрланган аёл 4 боласини етаклаб яна қайга борсин? Модомики, шарму ҳаё муҳофаза қилинмас, шармсизлик суд қилинмас, муҳокама этилмас экан, унинг оқибати нима билан тугаши аён. 4 боланинг онаси ҳам шармсизлик йўлига кирсинми? Йўқ! У бундан кўра ўзига ўлимни афзал кўради.

Аммо, энг изтироблиси, тирик етим болалар сафига яна тўрт гўдак қўшилади. Ҳаёсизлик эса ўз йўлида яна давом этаверади. Ҳа, у шу пайтгача анчагина йўл босиб қўйди. У ҳали-вери орқасига қайтмоқчи эмас. Негаки, лоқайд одамлар унга йўл беради, «Орқангга қайт ярамас», — демайди.

Наздимда, инсон маънавияти улкан бир дарахт. Одоб, ҳаё, одамийлик, камтарлик каби фазилатлар унинг япроқлари. Бирор баргнинг сарғайиб тўкилгани дарахтнинг чиригани эмас. Унинг илдизини сақлаб қолиш керак. Илдизини еб ётган қуртни топиш, тозалаш керак. Одам одамдан узоқлашиб кетяпти. Бу узоқлик, бу олислик қолдираётган армонларнинг бири лоқайдлик. Биз хуш хулқли, одобли, назокатли, шарму ҳаёли, андишали аёл билан ҳаёсиз аёлни ёнма-ён қўяверамиз, бир тарозида тортаверамиз. «Ўшани оғзини ёпинглар», «ўша билан тенг бўлманглар» деймизу, ул мўлтонига мурувват эшикларини ланг очиб қўйганимизни билмаймиз. Одамни одамдан фарқламаслик ўша олисликнинг меваси эмасмикин? Мен бувимни яхши эслайман. У кишининг ўгитлари ҳамон ёдимда: «Сувга ташналикдан одамга ташналик ёмон», — дер эдилар бувим. Сувсиз яшаса бўлади, лекин одамсиз яшаб бўлмайди. Одам одамга меҳрсиз, бефарқ бўлган замондан сақласин, дердилар яна. Аёллари иффатли, ҳаёли бўлган замонада яшаш бахт эканини уқтирардилар...

Аёл кишидан ҳаё кўтарилса, у ўсган оилагина эмас бутун бир жамият азият чекади. Мен ҳаё деганда фақат покликни эмас, сабрни, бардошни, қаноатни, одобни, ихлосни тушунаман. Ҳаёси бор аёл — бебаҳо кимёси бор аёлдир.

Бувимнинг ўгитлари ҳамон қулоғим остида бамисоли ҳикмат созининг садоларидай жаранглаб туради.

«Жон қизим, ҳаёт дегани риёзат дегани. Унинг байрамдан кўра синовлари, аламлари кўп. Борган жойингнинг сопол буюмини чинни буюмга айлантир. Бирига ўнни қўш. Ёмонини яхши қил. Ўзинг борган хонадоннинг мушугини ҳам сизлаб гапиргин, болам. Хуш каломинг — бу ярим бахтинг, хуш хулқинг эса — бутун бахтинг, камолингдир...»

Ўз жуфтининг кўкрагига фартук осиб қўйиб, ошхонага «бека», болаларга «энага» қилиб қўйган аёлни эр кечирар, лекин эл кечирмайди, асло. Тенг ҳуқуқлик бунақа бўлмайди. Аксинча, аёл ўз жуфтининг ишдан келишини алоҳида меҳр, тайёргарлик билан кутиши керак. Бу эрдан қўрқиш эмас, асло. Бу — ўша бувилардан қолган ардоқли, умри боқий ва тотувликни, оиладаги файзу саховатни таъминлагувчи азиз удум. «Қадрдон кишинг остона ҳатлаб уйга кириб келишига сен ой бўлиб тўлиш, қуёш бўлиб нурингни соч», — деярдилар бувим...

Бошқа аёлларни билмадим, лекин мен болаларимга, умр йўлдошимга бирор тансиқроқ таом пишириб едирмаган кунимда ўзимни кечиролмайман. Уйимдан нур, офтоб кўтарилгандек бўлади. Аёл ким бўлишидан қатъи назар хоҳ у нозира бўлсин, хоҳ у олий кенгаш депутати бўлсин, барибир оиладаги дилшодликка, тотувликка, орасталикка жавобгардир. Бунга у эркакдан кўра уқувлироқ, билимлироқ ва тажрибалироқдир. Аёл осмондаги моҳ бўлганида ҳам оиладаги бурчи у билан-дир. Она, уй бекаси, мунис ёрдир у. Оламдаги энг танқис бахт юқори лавозимга кўтарилган, мукофот олган куним эмас, оиламда эзгулик, тотувлик, дилшодлик мўл бўлган кундир мен учун...

Муҳаббат — дастурхон эмас. Ҳа, уни бировларга кўз-кўз қилиш, ҳар кимнинг оёғига поёндоз қилиб солавериш одобданми? Мен ҳар куни Гагарин боғини сайр қилиб ишга ўтаман, ишдан қайтаман. Кўпинча ўғил, қизларим билан анҳор сувини ёқалаб қизил майдонга ўтамиз. Табиатнинг бокиралиги, гулу алвонларнинг ҳусни тароватн, сувнинг шовуллаб сеҳрли оқиши хаёлингни олади, дилингни эркалайди. Лекин боғ ичидаги жуда кўп ўриндиқларнинг бирортаси ҳам бўш эмас. Гулзор четларига қўйилган бу ўриндиқларда тўйсиз, никоҳсиз жуфлашиб олганлар бир-бирига чирмашиб ўтиришибди. Қизим четга қарайди, ўғлим ҳам. Мен эсам ерга қарайман. Улар кўчалар, йўлкаларга совурилаётган азиз туйғу-муҳаббатдек покиза, муқаддас бир нарсани оёқ ости қилаётганликларидан ҳижолатда ҳам эмас, уларнинг кўпи кечагина Тошкентга ўқиш учун келган ёш қизлар, йигитлар. Улар ҳали 4—5 балки 6—7 йил таҳсил олишлари керак. Умид билан пойтахтга ўқишга йўллаган устозлари, ота-оналари, маҳалла кўйи бордир уларнинг. Кўздан йироқ қишлоғига, юртига ёруғ юз билан қайтиши керакдир. Бу ҳол эртанинг тузатиб бўлмайдиган армони эмасми? Қўлимда ўнлаб мактублар бор. Уларни қизлар ёзишган. Кимнингдир севикли келини, ардоқли ёри, ясатиқли уйининг бекаси бўлишга лойиқ қизлар, ҳали чимилдиқ юзини кўрмай она бўлаётгани, отасиз болани қаерга қўйишни билмай дуч келган ахлатхонага, жарга улоқтириб кетаётгани, ўзи эса хўрлик, хоксорликни бўйнига олаётгани, ёрдам сўраб қалам соҳибаларига, редакцияларга турнақатор мактублар йўллаётганини қандай изоҳлаш мумкин. Бу — ўша истироҳат боғлари, хилват жойларга беғурур, беҳаё, бешарм туйғулар измини тутиб, охирини ўйламай боравершининг, кўча-кўйларда «севгиси»ни дастурхон қилиб ёзавершининг хунук мевалари эмасми? Муҳаббатни, эҳтиросни бозорга солиш, майдалаш, қизлик латофатини ўткинчи эҳтиросларга қурбон қилишнинг оқибатидир бу!

НАМАНГАНДАН Шуҳрат исмли йигитдан хат олдим. У юқори синф ўқувчиси экан. Ростини айтсам, Шуҳратнинг мактуби юрак-бағримни ёндириб юборди. Мактубни тортмамга яшириб қўйдим. Ойлар ўтди. Йигит яна мактуб йўллади. «Мен сизнинг аёл эканингизга, она эканингизга ишонган эдим. Наҳот энди тутган қаламингиз тўғри сўзни ёзишдан қўрқади? Тўғри сўзни ёзишдан, элга маълум қилишдан қўрққан қаламингизни синдириб ташланг».

Хатда бу хил дашномлар тўлиб-тошиб ётибди. Иложим қанча, беҳаёни беҳаё эканини ёзиш осон, лекин ўша беҳаёни беҳаё эканини исбот қилиш... У Сизни ёзганингиз учун саргардон қилади, тавбангизга таянтиради. Йўқса, беҳаёликни касб қилиб олармиди? Бизда кўпинча беҳаё аёл ҳаёли аёлни шармисор қилади, одамлар эса лоқайд қараб тураверадилар.

Лоқайдлик балоси бешармга равон йўлларни очиб бераверади. Беҳаёни ёзган қалам соҳиби эса судма-суд юриб ўзининг ҳақлилигини исботлаш учун изтироб чекади. Бешарм аёл ишва, карашма айлаб, судни ҳам йўлга солади.

Шуҳратнинг мактубини ўқиб ўзимни кечиролмадим. Қўрқоқлигим учун кечиролмадим. 5 нафар ака-укаларнинг нафратига қолдим. «Бизлар беш оғайни ботир эдик, дастимиз узун эди. Суянч тоғимиз отамиз бор эди. Ўқишларимиз аъло, ишларимиз унумли, оиламиз эса офтобли эди. Отамизни катта шаҳарлик бир ойимча тортиб олиб кетди. Уятдан онамнинг қадди букилиб қолди. Бизнинг қанотимиз синди, суянган тоғимиз қулади. Учолмаймиз, бош кўтариб юролмаймиз. Ота ўғриси бўлган аёлга жазо борми? Ёрдам беринг...»

Мен мактуб изидан бориб кўп нарсаларни билдим, ота ўғрисини ҳам танидим. Лекин на чорам бор. Бу тузатилмас хатони мен қандай қилиб тузатай? Бешарм отани, беҳаё аёлни қайси қонун билан суд қилай. Бу виждон, шарму ҳаёнинг иши. Ўғилларини ташлаб бошқа билан кетиб қолган отани ўз уйига қайтариш учун қалам кучи эмас, виждон, диёнат, инсоф кучи, қудрати керак. 5 ўғилнинг ризқини қийиб, бировларнинг отасини эр қилиб ўтирган жувоннинг қилмишлари эса ёлғиз нафратга лойиқ. Мен бу хил можарони қаламга олишдан ҳазар қилгандим. Шуҳрат мени қаттиқ айблади, изтиробга солди, ўз мактублари билан. Мен шармсизларга шарм тилайман. Шуҳратга эса сабр-қаноат. От айланиб бир кун ўз қозиғини топади, бунга ишончим комил...

Баъзан шундай бўлади. Бугун бошида шоҳи рўмол, эгнида атлас кўйлак, атлас лозим кийиб сизга, хонадон соҳибларига эгилиб келин салом қилган қиз бир йил ўтмай шундай дағаллашади, шундай юриш-туришлар қиладики, ўша таъзимга эгилган қўллар пахса-пахса бўлиб Сизга йўл ҳам кўрсатади. Ўша ширин тиллардан заҳарлар томади.

Хонадонда биринчи қизалоқ туғилди. Йигит хомуш онасига дейди: «Бриллиант зирак олиб берасан» деяпти. Ким? Келинингиз. Нега энди. Тўйда бинойидек тақинчоқлар, зирак ҳам совға қилганмиз-ку?

— Йўқ, бу зирак қиз туғиб бергани учун эмиш... Она бечора қай кунга қолганини ўзи билади. Онасининг гапига кириб зирак олдирмоқчи бўлган қиз янги қурилган оилага ўзи дарз солганини билармикин? Оиланинг ҳар бир туғилган фарзанди учун бож-хирож талаб қиладиган бундай аёлни шармли аёл деб бўладими? У мана шу хонадонда униб-ўсиб кетишга ҳақлими? Ўзи тушган хонадоннинг, қайнонасининг бирини икки қилишни ўйламай, уларнинг топганини совуришни ният қилган келинни қандай она тарбия қилганикин?

Яна бувимнинг гапларини эслайман. «Қаноат, қаноатнинг таги роҳат бўлади, болам. Қиз бола палахмоннинг тоши бўлади. Тушган жойида ўрнашиб қолсин, қайтиб келмасин, дегани бу. Тушган жойингнинг тошини — олтин, тупроғини гавҳар деб билгин, жон болам, — дердилар бувим.

Қўшни хонадонда тўй тараддуди. Фотиҳа қилинган йигит-қиз учрашиб, биринчи бор кинога тушишди. Ниҳоят ЗАГС куни етиб келди. «Тилла занжир олиб бермасангиз, загс-пакисингизга бормайман» — деди қиз. Йигитнинг ҳайратдан тили лол бўлиб туриб қолганини кўрган қиз яна деди. «Нима, оғриняпсизми. Ҳозирдан оғринсангиз, шўримнинг қуригани шу экан-да, тўйдан сўнг нима кун кўришимни билиб турибман...

Маънавий дунёси қашшоқ бўлган аёл тилла занжир таққани билан гўзал бўлиб қолмаслигини билмасмикин? Рўзғори, умр йўлдошининг изтироблари эвазига бриллиант зирак тақишни орзу қилган аёл-чи?

Қизларимиз оила қуриш, катта ҳаёт, қутлуғ уй остонасига қадам қўйишдан олдин ана шулар ҳақида мулоҳаза юритсалар яхши. Бировни бахтли қилишни ўйлаган аёл бахтли бўлишга ҳақли. Бировларнинг бахтсизлиги эвазига бахту тахтни орзу қилиш саҳро ўртасида қаср қуриш билан баробар. Қизларда ҳусну жамол бўлса, — бу — ярим бойлик. Ҳаё пардасига ўралган қиз эса бутун бир бойлик соҳибасидир. Оламнинг мунавварлиги унда аёллар борлигидан. Кўнглимизнинг мунаввварлиги эса ҳаёли, иболи, назокатни унутмаган аёллар борлигидан. Ҳаё-бахтнинг қудрати, муҳаббатнинг сувратига ўхшайди. Оппоқ тилакларим ичра ёниб турган нурдир у. Мен уни эъзозлайман, бошимга қўяман, қароғларим узра асраб авайлайман. Унинг танқис бўлиб боришидан, инқирозидан қўрқаман. Аёлларга ёлвораман, қизлардан ўтинаман, лоқайд одамларга илтижо қиламан: маънавий оламимизнинг ул бебаҳо зийнатини қадрламоқ, эҳтиёт қилмоқ, унинг соврилишига йўл қўймаслик барчамизнинг бурчимиз. Зеро, бу сирқираб ётган дунёни зўравонлик эмас, гўзаллик қутқариб қолади.

ХАЛҚ — АЁЛДАН, мамлакат эса оиладан бошланади. Аёл, она — гўдакнинг биринчи Ватанидир. Бас, шундай экан шул Ватанни саломат асрамоқ керак. Оналик, инсонликнинг қонунлари кўп, улар қомусларда ёзиб қўйилган. Лекин инсонликнинг ёзилмаган қонунлари ҳам бор. Буларнинг бири биз айтган шарму ҳаёдир. Наздимда инсон учун Ватан бўлган онанинг, аёлнинг юрагини, софлигини, беғуборлигини асрашга, сақлашга шошилмоқ керак.

Эътибор ОХУНОВА

ҚОЛМАХОН УСМОН ЎҒЛИ — 80 ЁШДА

Қутлаймиз!

Ҳурматли Қолмахон оға!

Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси бошқаруви Сизни — ардоқли юртдошимиз бўлмиш кекса қозоқ ёзувчисини табаррук 80 ёшингиз билан самимий қутлайди.

Сизнинг бутун ҳаётингиз ўзбек халқи, Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси билан чамбарчас боғланган. Сиз Тошкент шаҳридаги 5-болалар уйида тарбияландингиз, аввалига «Казинпрос» қошидаги намунали ўрта мактабда, 1929 йилдан эса Ўрта Осиё Давлат дорилфунунида таҳсил кўрдингиз. Айни пайтда Тошкентдаги қозоқ педагогика техникумида дарс бердингиз, қизғин бадиий ижод ва илмий-методик тадқиқотлар билан машғул бўлдингиз. Натижада 1929 йилда Ўзбекистон пролетар Ёзувчилар уюшмасига аъзоликка қабул қилиндингиз. 30-йилларда Самарқанд шаҳрида қозоқ тилида чоп этилган «Қурол» достонингиз, қатор шеърий тўпламларингиз, «Гуллаган дала», «Меҳнат қаҳрамонлари» драмаларингиз билан жумҳуриятимиз китобхонлари орасида кенг танилдингиз. 1934—1937 йилларда Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси қошидаги қозоқ адабиёти секциясига раҳбарлик қилдингиз. Улуғ Ватан урушида жанг қилиб, қатор жанговар нишонларга сазовор бўлдингиз. 1946 йилда ўз юртингизга қайтиб, кўп йиллар Бўстонлиқ туманидаги қозоқ ўрта мактабида ўқитувчилик қилдингиз. Сизнинг бу хизматларингиз Ҳурмат белгиси ордени, «Халқ маорифи аълочиси» нишони, Қозоғистон ва Ўзбекистон Олий Кенгашлари Президиумининг Фахрий ёрлиқлари билан тақдирланди.

Ҳурматли Қолмахон оға!

Ижтимоий ва адабий ҳаётимизда адолат тикланаётган бугунги қайта қуриш кунларида Абдулла Қодирий, Абдулҳамид Чўлпон, Абдурауф Фитратдек даҳолар билан ҳамсуҳбат бўлиб, бир сафда туриб ижод этган, Ғани Муротбоев ва Мухтор Авезов назарига тушган Сиздек оқсоқол адибни туғилган кунингиз билан яна бир карра табриклаб, тилак билдирамизки, ҳамиша соғ-омон, бардам-бақувват бўлинг.

ЎЗБЕКИСТОН ЁЗУВЧИЛАР УЮШМАСИ

Соломон Александрович ЮДАКОВ

Ўзбекистон ССЖ мусиқа маданияти оғир жудоликка учради. Ўзбекистон ССЖ халқ артисти, ССЖ давлат мукофотининг ҳамда Ҳамза номидаги Ўзбекистон ССЖ давлат мукофотининг соҳиби, замонавий ўзбек мусиқасининг асосчиларидан бири, бастакор Соломон Александрович Юдаков 75 ёшида вафот этди.

С. А. Юдаков 1916 йилда Қўқонда туғилди. Москва консерваториясида тарбияланган бастакор ўзининг бутун умрини замонавий ўзбек мусиқасини ривожлантиришга бағишлади.

Унинг ижодиёти серқирралиги, ўзига хос ёрқин бўёқлари, ишонч бахш этувчи умидворлик руҳи билан ажралиб турарди. С. А. Юдаков ҳаммага машҳур биринчи ўзбек комик операси — «Майсаранинг иши» операсининг муаллифидир. Йирик вокал—симфоник асарлар, «Порлоқ йўл», «Шоҳи сўзана», «Ганг дарёсининг қизи» спектаклларига, «Фурқат», «Гуллар очилганда», «Темирчининг байроғи» ва бошқа фильмларга ёзилган куйлар унинг қаламига мансубдир.

Бастакорнинг «Жон Ўзбекистон», «Ёшлар қўшиғи», «Меҳнат шодлиги», «Дугоналар», «Оламда гуллар яшар», «Карнавал вальси» сингари ўзига хос асарлари тингловчиларнинг жуда катта меҳрини қозонган.

С. А. Юдаков Улуғ Ватан уруши йилларида бир қанча ватанпарварлик қўшиқларини яратди.

Унинг «Куйлама, соҳибжамол», «Басандаст булбул», «Афсонаи дил» романслари чуқур ҳиссиётга бойлиги билан ажралиб туради.

«Ёшлар достони» «Фестиваль увертюраси», «Ёшлар увертюраси» каби симфоник асарлари, «Она хотираси» марсияси жуда машҳур бўлиб кетди.

С. А. Юдаков Тожикистон ССЖ Давлат мадҳиясининг муаллифи ҳамдир.

С. А. Юдаковнинг ижтимоий-мусиқавий фаолияти ҳаммага маълум. У ССЖ ва Ўзбекистон Бастакорлар уюшмасининг раҳбар идораларига неча бор сайланган эди.

У мусиқа маданиятини ривожлантиришдаги чинакам катта хизматлари учун Ўзбекистон ССЖ халқ артисти юксак унвонига сазовор бўлган, Меҳнат Қизил байроқ ва Ҳурмат белгиси орденлари, медаллар, Ўзбекистон ССЖ Олий Кенгаши Раёсатининг Фахрий ёрлиқлари билан мукофотланган, унга ССЖИ ва Ҳамза номидаги Ўзбекистон ССЖ Давлат мукофотлари берилган эди.

Ажойиб бастакор ва инсон Соломон Александрович Юдаковнинг ёрқин қиёфаси халқимиз хотирасида бир умр сақланиб қолади.

И. А. Каримов, Ш. Р. Мирсаидов, Д. Д. Берков, А. С. Ефимов, М. И. Иброҳимов, А. И. Икромов, Ҳ. О. Исамуҳамедов, Р. Маматова, С. Д. Ниетуллаев, Р. А. Попов, А. И. Фозилбеков, Ж. Ҳ. Ҳамидов, Ў. Ҳошимов, Ў. Умарбеков, Б. Назаров, А. Ҳ. Жабборов, Б. Жалолов, Н. Ё. Ғоибов, Ҳ. Носирова, Шукрулло, У. Мусаев, Б. Қориева, Г. Измайлова, С. Эшонтўраева, З. Муҳаммаджонов, О. Ёқубов

МУШТАРИЙЛАР ҲУЗУРИДА

АНДИЖОН

«Ўзбекистон адабиёти ва санъати» газетаси бир гуруҳ ходимларининг андижонлик муштарийлар билан учрашувлари бўлиб ўтди. Улар дастлаб Балиқчи райони меҳнаткашлари, район маданият ва халқ маорифи вакиллари билан учрашдилар. Район партия комитетининг биринчи котиби Бегижон Раҳмонов учрашувни оча туриб, бундай деди:

— «Ўзбекистон адабиёти ва санъати» газетасини биз нима учун ўқиймиз? Ростгўйлиги учун! Назаримда, газетани эл орасида машҳур қилган омиллардан биринчиси унинг ана шу фазилатидир. Яна бир гап шуки, газета нафақат оддий меҳнаткашлар учун, шунингдек, қишлоқ ўқитувчилари учун ҳам ўзига хос бир қўлланмага айланиб қолди. Газета саҳифаларида босилаётган ахлоқ-одоб мавзуидаги, мактаб ҳаётидан ҳикоя қилувчи мақолалар ўз акс садосини топмоқда. Бугунгидек аравани ҳар ким ҳар ёққа судраётган бир даврда бизга рост гапни, бор гапни айтибгина қолмай, воқеа-ҳодисотларни чуқур таҳлил қилиб берадиган матбуот нашрлари жуда ҳам зарур. Биз ўшандай нашр бўлган «Ўзбекистон адабиёти ва санъати» ходимларига шу йўлдаги оғир меҳнатларида муваффақиятлар тилаймиз.

Шундан кейин газета бош муҳаррири А. Мелибоев ҳафтаноманинг 1991 йилги режалари хусусида гапирди.

—Ҳаёт доимо ҳаракатда, — деди А. Мелибоев. — Ҳафталикнинг наинки кейинги йилдаги сонларида, ҳатто навбатдаги сонида палон мавзуда мақола эълон қиламиз, қабилидаги ваъдаларни бизнинг кунларимиз кўтармайди. Чунки, воқеалар шу даражада шиддатли тус олмоқдаки, бугун шов-шув бўлган воқеа ёки мавзу эртага унутиляпти ёки бўлмаса, ўз қадр-қимматини йўқотмоқда. Халқда «Ваъда беришга шошилма, берган ваъдангни бажаришга шошил!» деган гап бор. Биз муштарийларга берган ваъдаларимизни (агар уларни шундай дейиш мумкин бўлса) газетанинг ҳар бир сонида босилаётган мақолаларга сингдиришга ҳаракат қилмоқдамиз. Улар аввало неча ўн йиллар мобайнида халқнинг юрагида тўпланиб қолган дардларини шунчаки қуруқ сўзлар билан айтиб қолмасдан, балки тақдирлар мисолида чуқур таҳлил қилишдан иборатдир.

Шунингдек, Андижон медицина институтида ҳамда Андижон Педагогика институтида ҳам учрашувлар бўлиб ўтди. Уларда филология фанлари номзоди, ёзувчи Маҳкам Маҳмудов, тарих фанлари номзоди Сайфиддин Жалилов ва бошқа олимлар, институтларнинг талабалари сўзга чиқишди.

ҚАШҚАДАРЁ

Қашқадарё вилояти шаҳар ва қишлоқларида бўлиб ўтган учрашувлар чоғида муштарийларни тўлқинлантираётган, кўп йиллардан буён халқимизнинг дилида тугун бўлиб ётган ўй ва мулоҳазалар ўртага ташланди. Ульянов туманидаги «Ўзбекистон комсомолининг 50 йиллиги» давлат хўжалиги ҳамда Қарши педагогика билим юртидаги учрашувлар чоғида ҳафталикнинг муштарийлар эътиборини қозонган ижодий анъаналарни изчил давом эттириш, уни янада жонли ва таъсирчан қилиш, мавзу кўламларини кенгайтириш юзасидан қимматли таклиф ва мулоҳазалар айтилди. Ҳафталик бош муҳаррири Аҳмаджон Мелибоев «Ўзбекистон адабиёти ва санъати»нинг 1991 йилдаги ижодий режалари, ёритиш мўлжалланаётган мақолалар билан муштарийларни таништириб, уларнинг саволларига жавоб берди. Бу учрашувларда ҳафталик ижтимоий ҳаёт бўлими мудири М. Абдуллаев, шоир Исмоил Тўхтамишев, Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси Қашқадарё вилояти бўлимининг масъул котиби Муҳаммад Очил, ҳафталикнинг фаол жамоатчи мухбирлари иштирок этдилар.

Д. Умаров, Ульянов туманидаги «Ўзбекистон комсомоли 50 йиллиги» давлат хўжалигининг бош муҳандиси: — Ҳафталик саҳифаларида ёритилаётган пахтанинг харид нархи, тил муаммолари, тарихий шахслар тақдири билан боғлиқ мақолалар бизни хушнуд қилмоқда. Газета халқимиз зориқиб турган муаммоларга жиддий эътибор бераётгани, кескин масалаларни дадил кўтариб чиқаётгани учун мен яна бир масалага эътиборни қаратмоқчиман. Бу солиқ масаласидир. Шу йил 1 июлдан бошлаб, кучга кирган янги қонунга мувофиқ агар қишлоқ меҳнаткаши режадан ташқари етиштирган ҳосили учун уч минг сўм қўшимча ҳақ олса унинг 40 фоизини солиқ тарзида тўлаш керак. Бу бир томондан деҳқонга ер, ишласанг ишла деб эрк бериб, иккинчи томондан унинг оёғига тушов солиш эмасми? Меҳнаткашнинг моддий манфаатдорлигини йўққа чиқарадиган, яхши ишлашдан кўнглини совутадиган бу қонунни кўп жумҳуриятлар, хусусан РСФСР парламенти рад этиб, қабул қилмади. Биз эса қабул қилдик. Агар бу қонун қайта кўриб чиқилмаса, ҳеч қачон деҳқоннинг косаси оқармайди.

Т. Холмуродов, хўжалик директори:—Ҳафталикда Ўзбекистон тилласи ҳақида яхши мақола ўқидик, бироқ жумҳуриятимизда бу масала охиригача ҳал қилинмаган. Газета ўзининг изчил анъаналари изидан бориб, тилламизга эгалик масаласини ҳам охирига етказишга ўз ҳиссасини қўшса катта савобга қоларди.

Х. Бердимуродов, Ульянов тумани фирқа қўмитаси котиби: — Тинч даврда армия сафида ҳалок бўлаётган аскарлар қисмати барчамизни ларзага солди. Шу боис мен яна бир масалага эътибор қаратишни зарур деб биламан. Бу бошқа жумҳуриятларнинг қамоқхоналарида жазо муддатини ўтаётган маҳбуслар тақдири. Биз жиноятчига қанчалик қаттиққўллик зарурлигини ёқламайлик, барибир инсонийликдан, бу борада жаҳон тажрибаларидан кўз юмолмаймиз. Менимча, ким қаерда жиноят қилган бўлса, муддатини ҳам ўша жумҳурият ҳудудида ўташи керак. Газета бу масалани тегишли маъмурлар олдига қўяди, деган умиддаман.

Э. Аҳмедов, Улуғ Ватан уруши қатнашчиси: — Бизнинг туманимиз Муборак газ комплексларининг шундай биқинида жойлашган. Шунга қарамай, қишлоқларимиз ҳамон бу қулай ёқилғидан бебаҳра қоляпти. Бундан ҳам даҳшатлиси, ана шу газ комплексларида ёқилғини қайта ишлашдан чиқаётган заҳарли тутунлар бизнинг бошимизга ёғилмоқда. Кейинги йилларда касалликлар бир неча бор ошиб кетди. Бизни бу азобдан ким қутқаради? Бу қанақаси — оёғимиз остидаги газнинг яшил олови, мўмай пули—ўзгаларга, заҳари эса—бизга?!

Э. Кенжаев, Қарши педагогика билим юрти директори ўринбосари: — Бозор муносабатларига доир мақолалар кўпчиликда катта қизиқиш уйғотмоқда. Лекин кўнглимиздаги ҳадик-хавотирлар ҳали ҳам тарқалгани йўқ. Одамлар ҳозирнинг ўзидаёқ ҳамма нарсанинг қимматлашиб бораётганидан ҳам кўра жиноятчилик ошиб бораётганидан ташвишга тушмоқдалар. Бозор иқтисоди шароитида ўғирликлар яна ҳам кўпаймасмикан? Ҳафталик шу масалага жумҳуриятимиз ҳуқуқ ходимлари эътиборини қаратса, уларни ҳам инсофга чақирса яхши бўларди.

«ШАРҚ ЮЛДУЗИ»

Ойноманинг 10-сони босмадан чиқди. Бу сон ёзувчи Абдуқаҳҳор Иброҳимовнинг «Тил — эл руҳи» мақоласи билан очилган. Унда тил ҳақидаги жумҳурият қонунининг бир йиллиги муносабати билан бу соҳада навбатда қилинадиган ишлар, вазифалар куюнчаклик билан таҳлил қилинади.

Шеърият мухлислари ҳукмига Абдували Қутбиддиннинг «Изоҳсиз луғат» достони, Ойбекнинг «Темур» достонга чизгилари, Хосият Бобомуродова, Қамчибек Кенжа, Салим Ашур, Асрор Мўминов шеърлари ҳавола этилган.

Наср ихлосмандлари Хуршид Дўстмуҳаммаднинг «Оромкурси» қиссаси, Муҳаммад Алининг «Сарбадорлар» романининг охири ва Раъно Розиқованинг икки ҳикояси билан танишадилар.

Анъанавий «Навоийхонлик» рукнида Ваҳоб Раҳмонов Навоий ғазалларидан бирини шарҳлаб берган. «Меросимизни ўрганамиз» рукнида 460 йиллиги нишонланаётган «Бобурнома» ҳамда Бобур Мирзо ижоди ҳақида қатор мақолалар эълон қилинган.

Шоир Жуманиёз Жабборовнинг 60 ёшга тўлиши муносабати билан шоир Маъруф Жалилнинг «Ҳалол ва камтарин» мақоласи, Асқар Ҳайдаровнинг шоир билан суҳбати берилган.

Жаҳон ҳикоялари хазинасидан югославиялик машҳур адиб Иво Андричнинг «Гавда» ҳикояси эълон қилинган. Араб адиби Ҳаририйнинг жаҳон адабиёти дурдонасига айланган мақомаларидан намуналар ҳам шу сондан ўрин олган.

«Қуръон» таржимаси давом эттирилиб, «Юнус» ва «Ҳуд» суралари берилган.

Публицист Обиджон Жуманазаровнинг «Хас кема бўлолмайди» мақоласида бугунги кунда ечимини кутаётган долзарб муаммолар таҳлил қилинади.

«Тарихнинг «оқ доғлари» рукнида эълон қилинаётган ёш мунаққид Муртазо Қаршибоевнинг «Муҳит эркидаги тутқинлик» мақоласида қатағон йилларидаги фожиалар ёритилади. Давлат хавфсизлик қўмитаси ҳужжатлари асосида ёзилган бу мақолада улуғ шоиримиз Чўлпоннинг қамоқдаги оғир ҳаётига доир таъсирли лавҳалар чизилган.

«ХОРАЗМ»—ТАРИХ ХАБАРЧИСИ

Ошкоралик шарофатларидан бири шу бўлдики, халқимиз тарихига чуқурроқ назар ташлаб ўзлигини англай бошлади. Шунинг учун бугунги кунда бирор матбуот нашри йўқки, ўз саҳифаларида ўтмиш меросимизни ёритмаётган бўлсин. Хоразм ўлкашунослик жамиятининг янги ташкил этилган «Хоразм» хабарномаси ҳам асосий мақсадини мозийни ёритишга бағишланганлиги бежиз эмас. У ўзининг биринчи сонида бундай ният қилади: «Фан ва маданияти башарият ибтидосининг илдизларига тақалган, ҳамма даврларда кашфиёт ва тадқиқотда пешқадамлардан бири бўлган ўлкада «ёппасига саводсизлик» бошланишига кимлар сабабчи бўлди? Хоразмнинг тили ва ёзувини ўлик дейдиганлар кўп. Минг шукрки, Хоразмнинг халқи ҳам, тили ҳам, ёзуви ҳам тирик. Фақат бир касофат бизни ундан шунчалар бегоналаштириб юбордики, ўзликдан ҳазар қилишгача бориб етдик. Хоразмшоҳ сиймосида бахти қайтган Хоразмни Улуғ Октябрь инқилоби шарофати билан қайта тиклаймиз, деган ҳар тил лол қилинди, ҳар кўзга кул сепилди. Энди биз инқилобни танияпмиз. Умидларимиз шунчалик кучлики, зеҳнимизга 15 минг йиллик мозийдан таниш саслар урилмоқда».

Газетада Орол фожиаси, Хоразмнинг бугунги қисмати, воҳанинг боғлари, ҳовузлари, кўллари, ўрмонларини қайта тиклаш, архитектура ансамбларининг тақдири ҳақидаги материалларни ҳам бериб борамиз, — дейди Хоразм ўлкашунослик жамияти кенгашининг раиси, хабарнома бош муҳаррири Неъмат Солаев. — У ҳозирча бир ойда икки марта нашр қилинади.

Ҳа, «Хоразм» хабарномасининг мақсади улуғ. Бу мақсадни амалга оширишда унга моддий жиҳатдан ёрдам беришни истовчи мададкорлар бўлса, ўз маблағларини қуйидаги манзилга жўнатишлари мумкин: «Урганч шаҳри, Уй-жой ижтимоий банкининг ҳисоб рақами 700077. Хоразм ўлкашунослик жамияти».

«ЯНГИ ҲАЁТ»ГА ОБУНА БЎЛИНГ

Араб имлосида савод чиқарган, туркийда ўқиб ўрганиш иштиёқида бўлган киши учун кундалик машғулот сув билан ҳаводек зарур. Ўзингиз севган кундалик машғулотдан баҳраманд бўлиш ва араб имлосидаги саводингизни янада мукаммаллаштириш йўлида сизга Олмаота шаҳрида ҳафтасига уч марта нашрдан чиқаётган «Янги ҳаёт» рўзномаси ёрдам кўрсатиши мумкин.

Рўзнома ижтимоий ҳаётимизнинг турли жабҳаларига оид мақолалар билан бир қаторда тарих, адабиёт ва санъат, ёшлар ижоди, мусиқа маданияти, археология, Шарқ меъморчилиги ва фалсафасига доир асарларни ўз муштарийлари ҳукмига ҳавола қилади. «Туркий халқлар тарихидан» ойнасўзи остида хорижий олимлар ва ёзувчиларнинг асарлари эълон қилинади.

Келгуси йилги саҳифаларимизда Шарқ шеъриятининг мумтозлари Ҳофиз, Саъдий, Навоий, Машраб, Низорий, Залилий, Аҳмад Яссавий каби улуғ зотларнинг ижодларидан баҳраманд бўлгайсиз. Бундан ташқари, Шарқий Туркистон халқ табобатчилигига доир қатор мақолалар ҳам муштарийларнинг талаб ва истакларини инобатга олган ҳолда режалаштирилади.

Рўзнома таҳрир ҳайъати келгуси йилда Ислом динининг иқтидорли йирик намояндалари ёрдамида фарзанд тарбияси, аҳлоқ ва одоб бобида қатор суҳбатлар уюштирмоқ, Қуръони каримнинг Шарқий Туркистонда чоп қилинган нусхасидан парчалар эълон қилмоқ ниятидадир.

Рўзномага бир йилга муштарий бўлиш баҳоси 6 сўм 24 тийин. Индекс 65359.

Муҳаммад ҲАМРОЕВ,
«Янги ҳаёт»нинг жамоатчи мухбири

БИЛДИРИШЛАР

Шу йил 20 ноябрь куни соат 15 да Ҳамид Олимжон номидаги Адабиётчилар уйида «Тарихий публицистика масалалари (Ўрта Осиёнинг Россияга қўшиб олиниши, мустамлака сиёсати ва Октябрь инқилоби)» мавзуида баҳс-мунозара бўлади. Йиғилишда тарихчи олимлар, ёзувчилар, публицистлар иштирок этадилар. Барча қизиққан ўртоқлар қатнашишлари мумкин.

ЎЗБЕКИСТОН ЁЗУВЧИЛАР УЮШМАСИ БАДИИЙ МАҚОЛАНАВИСЛИК КЕНГАШИ

16 ноябрь — жума куни соат 16.30 да Ўзбекистон ёш ёзувчилари кенгаши иштирокчилари ва таниқли шоирлар иштирокида МУШОИРА ўтказилади.

Барча шеърият мухлисларини Пушкин кўчасидаги Адабиётчилар уйига таклиф этамиз.

Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси тарғибот маркази ходимлари Жиззах вилояти бўйича мухбир-ташкилотчи Меҳринисо Каримовага укаси

Анвар КАРИМОВ

бевақт вафот этганлиги муносабати билан чуқур таъзия изҳор этадилар.

М. Қориёқубов номидаги Ўзбек давлат филармонияси жамоаси «Шодлик» ансамблининг хонандаси Муродилла Соҳибовга отаси

Алиқул СОҲИБОВ

вафот этганлиги муносабати билан чуқур таъзия изҳор қилади.

Ўзбекистон Кинематографчилар уюшмаси ССЖИ Кинематографчилар уюшмасининг аъзоси, Ўзбекистон ССЖда хизмат кўрсатган маданият ходими, шахсий пенсионер Ж. Аҳмедовга рафиқаси

Нозима АҲМЕДОВА

вафот этганлиги муносабати билан чуқур таъзия изҳор қилади.

РАНГИН ОЛАМ

ЎЗБЕКЛАР ИШИ—БУ

Ғайбулла САЛОМОВ

Танишинг: Руҳий муолажакор (психотерапевт) Қодирхон Қори ўғли. Анатолий Кашпировский мақомида даволайди. «Ихлос-халос» деган ҳикматга амал қилади. Ҳожатмандлар орасида кўр кўзларининг очилиши, фалаж кишиларнинг шифо топиши ҳодисалари учрайди. Юрак-қон, ошқозон, жигар, тери касалликларига мубтало бўлганларнинг дарддан фориғ бўлиши аниқланган. Фарзандталаб бепушт аёллар орасида оғироёқ бўлганлар бор.

Шифокорнинг ноёб қобилияти: беморни сиртдан, ғойибона, узоқ масофадан туриб, суратига қараб ёхуд кўнглидан ўтказиб даволай олади.

Қодирхон Қори ўғлининг даволаш тадбирлари кўп марталаб синаб кўрилган ва тасдиқланган. Барча дардлардан кушойиш, руҳан бардам бўлай десангиз шифокор қабулига (даволаш сеансларига) марҳамат қилинг. Шояд...

МАЪЛУМ БЎЛДИКИ, Қодирхон эшон шунчаки ҳаваскор кароматчи эмас, балки Наманганда, дунёга таниқли умумиттифоқ илмгоҳининг ҳифзи ҳимоясида хизмат қилаётган мутахассис экан.

Аввалига ажабландим. Нега энди СССР Фанлар академиясининг физика илмгоҳи (институти) қошидаги масофавий диагностика тармоқ илмий лабораторияси бўлими бошқа бирон жойда эмас, айнан бу ерда очилган?

Лаборатория қошидаги Шарқ табобати маркази директори, камгап ва интиҳойи камсуқум инсон Иномҳожи ўғли Муҳиддин Умар бўлади. Ҳикматриёзиёт фанлари номзоди Маҳмуджон Мамадали, юқори малакали врач Ҳамидулло Қосим ўғли, халқ тиббиёти тажрибалари асосида доривор тайёрловчилар Икромжон Усмон, Жакбарали Жўра билан суҳбатлашдим.

Стол устида бир компутер-асбоб ўрнатилган. Пульсограф (томиргич) кўринишидан оддий бир «қути». Қаҳрабо (электр) тугмаси босилиши билан ойнада турли рақамлар саф тортиб ўта бошлади. Бир вақт қарасам, бутун вужудимнинг антиқа «жўғрофий» сурати пайдо бўлди. Орадан бор-йўғи бир дақиқача вақт ўтди. Ҳаким Ҳамидулло чизмани мулла Муҳиддинга оширди. У шу заҳотиёқ кафтдай қоғозга қараб мени «ўқий бошлади».

Ҳайратимнинг чеки йўқ эди...

Дейдиларки, Луқмону Ҳаким беморнинг томирини ушлаб кўриб, қандай дарди борлигини ўзига айтиб берар эканлар.

Кунлардан бирида подшонинг қизи бетоб бўлиб қолади. Уни табибга кўрсатиб бўлмайди. Номаҳрам-да! Нима қилиш керак!

Шунда Луқмону Ҳаким уйда ётган маликанинг билагига ип боғлаб, ипнинг бир учини ўзига келтириб беришларини сўрайди.

Подшо табибни синаб кўриш учун ипни маликанинг билагига эмас, чорпоянинг оёғига боғлашни амр қилади. Ҳаким қўлига тутқазилган ипнинг учини сийпалаб кўради-ю, нариги учи одам билагига эмас, жонсиз чорпояга боғланганини сезади.

— Бу «маликани» дарҳол синдириб, ўтда ёндириб юбориш керак! — дейди табиб.

Бу гал ипнинг нариги учини қизнинг билагига боғлайдилар. Аллома аниқлайдики, малика касал эмас. Бир йигитни севиб қолган экан. Қизни куёвга узатадилар ва у тузалиб кетади.

Демак, ўша қадимул айёмда ҳам томирни ушлаб кўриб, узоқ масофадан туриб беморнинг дардини аниқлашган экан.

Бу-ку ҳайратомуз бир ривоят. Аммо мавлоно Муҳиддин кашф қилган антиқа компутер нафақат ерда ҳатто коинотда учиб юрган фазогирнинг ҳам қандай дардга чалинганини бехато айтиб бера олади!

Мана буни мўъжиза деса дегудай.

Хуллас, мени умрида биринчи марта кўриб турган тамомила бегона бир инсон, чизмага қараб, баданимда қачон, қандай инқирозлар бўлганини ҳикоя қила бошлади. Табиб вужудимда содир бўлган бешта тангликнинг изларини бехато топди. Ҳаммаси тўғри, Бирontasини рад этолмадим. (Аксинча, ҳозир хотирамдан кўтарилиб кетган, ўттиз-қирқ йил олдинги жароҳатларни ҳам эслатди).

Беморнинг ҳолатини ким тасвирлаб беради? Табибми ёки унинг «ақлли машинаси»ми?

Машина тасвирлайди. Демак, айтилган каромату лаёқатлар барчаси табибнинг қобилияти маҳсули эмас, балки ўша «темир қути»нинг хизмати экан-да?

Шундай. Пульсограф-томиргичнинг барча ички «аъзолари» — ўта сезгир, ноёб ашёлари чет элдан олиниб, сўнгра яхлит ҳолда йиғилган.

Ҳафсалангиз пир бўлмасин, азизим. Томиргич чизиб берган тасвирни ўқиб тушуниш, талқин қилиш табибнинг зиммасида. Ҳа: дунёда якка-ягона «доно машина»ни якка-ягона бир инсон — Муҳиддин Умар тушунади. Энг устаси фаранг муҳандис, зукко шифокор, ҳушёр алгоритмчи ҳам бу чизмалардан бирон маъно уқа олмайди.

ФАРАЗ ҚИЛАЙЛИК, ноёб асбобни биров ўмариб ҳам кетсин, бефойда. Асл нусха (оригинал) бўлмиш табиб ўзи буёқда-ку. Бу ноёб машинага мавлоно табибимизнинг мия фаолияти, ақл-идроки ва сезгилари, тажрибаси баайни шундоқ кўчириб ўтказилган.

Айни ҳолда, ўз ихтирочисидан ташқарида машина ҳеч нарса эмас. Табиб эса машинасиз ҳам беморнинг томирини ушлаб кўриб, дардини айтиб бераверади...

Муҳиддин билан учрашганимда, у тасвирли магнитофонга туширилган тасма (кассета)ларни кўздан кечираётган экан.

...Телевизор саҳнида тиниқ бир жувон кўринади.

— Мен йигирма беш ёшимда... рак (саратон) касалига мубтало бўлдим, — деб гап бошлайди аёлгина. Бу дардни бедаво эди. Дўхтирлар ўн тўрт маротаба кимётерапия муолажасини ўтказишди. Бутунлай силлам қуриди. Энг сўнгги чора — қоратолоғимни кесиб ташлашга қарор қилишди. Ана шу кезларда Муҳидин деган шифокор йигитга мурожаат қилдим.

Олянинг айтишича, Муҳиддин қоратолоқни кестирмаслик ва кимётерапиядан бош тортиш шарти билан уни даволашга рози бўлган. Қиз маслаҳатлашиб, бу шартга кўнган. Бир ярим ой мобайнида доривор гиёҳлардан тайёрланган шарбатлар билан қиз дарддан фориғ бўлиб кетган.

— Азоб чекиб ётганимда, — деб иқрор бўлади Оля, — ҳаётдан бутунлай умидимни узиб, кулиш, табассум қилиш нималигини буткул унутиб юборган эдим. Мана, кўринг, табассум қилаяпман...

Бу ҳали ҳаммаси эмас! Бир йил мобайнида ёш келинчакнинг бўйида бўлмайди. Табиий ҳол. Кимёнинг «шарофати». Оля яна ўз халоскорига мурожаат қилади. Яна аллақандай ўтдан тайёрланган дори ича бошлайди. Ва... бўйида бўлади.

Врачлар Оляга туғишни қатъиян ман қиладилар ва саккиз ойлик ҳомилани... туширишга ундашади. Ёш келинчак эса кўз ёради, боласини қўлига олади.

— Мана кўзимнинг оқу қораси Машенькам! — деб уч ойлик соғлом гўдагини бағрига босади у. — Нима десам экан? Муҳиддинжонга раҳмат.

Бир дунё қувонч. Олқиш. Фақат врачлар ҳайрон: — «Ким даволади сени?» деб ўсмоқчилаб сўрашади ундан.

Бу воқеа гўё ҳозиргина, мана шу ерда, шу топда содир бўлгандай, Муҳиддинни табриклаймиз. У эса бирон айб иш қилиб қўйгандай, хижолат тортади.

— Саратон жуда оғир дард, — дейди Муҳиддин. — Бутун дунё шифокорлари бош қотираяпти бу хусусда. Бизнинг совет врачлари ҳам бирмунча ютуқларни қўлга киритишди. Тан бериш керак.

Биз ҳам бу ерда жим турганимиз йўқ. Рости, ҳали олдиндан бир нарса дейиш қийин.

Яна «бир нарса» дейиш керак бўлса — кичик бир тафсилот: Муҳиддинжоннинг қўлида даҳшатли саратон касалидан фориғ бўлган фақат Оля эмас...

Энди гапни афсунгаримиз Қодирхон Қоридан эшитайлик. У билан танишувимиз қизиқ бўлди. Маълум бўлиб қолдики, ўн беш йиллик қадрдон шогирдим, каминага аввалию охири садоқатли инсон Ёқуб ўғли Юнусжон Содиқ ҳам Шарқ табобати марказида ишлар, Қодирхоннинг яқин дўсти экан.

Мўъжизакор инсон Қодирхон билан икки кун суҳбатлашдик. У шу қадар бизнинг қотиб қолган (дурустроғи, қотириб қўйилган) идрокимизга сиғмайдиган ҳодисалардан сўзлар эдики, уларни жон қулоғим билан тингларканман, ўзим тобора ваҳимага тушардим.

Руҳий муолажакор Ўрта Осиёнинг барча жумҳуриятлари, жуда кўп вилоятлари, шаҳар ва районлари, қишлоқ ва овулларини кезиб чиқди. Неча минглаб дардманд кишиларнинг мушкулини осон қилишга уринди. Турли қишлоқ ва шаҳарлардан келган даста-даста хатлар билан муфассал танишиб чиқдим.

Шу топда тасвирли магнитофонда ўзбек афсунгарининг турли жойларда олиб борган муолажаларидан жонли шоҳидлик берувчи хилма-хил манзараларни кўриб ўтирибмиз.

Ленинобод вилоятининг Нов районидан бир лавҳа. Саҳнада етмиш ёшлар чамасидаги бир кампир пайдо бўлади. У кейинги вақтлада хира тортиб, умуман кўрмай қолган кўзлари «табиб ўғлон»нинг сеҳри билан бинойидай кўра бошлагани, кўзи очилганини намойиш этади.

Бироқ дардманд кишининг мантиқи қизиқ-да.

— Кўзим очилгани лаҳадгда, — дейди онахон, —Бошқа нарсадан хурсандман: кўзларим доим ёшланиб, мудом ғашимни келтириб турарди. Кўзимнинг ёши қуриди, билсангиз. Хайрият-э! Қўлинг дард кўрмасин, дўхтир болам.

Кўр кўзнинг очилиши... Айтишга осон. Ожиз кўзларнинг кўра бошлаганлиги ҳақида қўлимда еттита ҳаяжонли мактуб бор.

Шерободлик Диլоромнинг дил изҳоридан:

Кўзларимга беринг даво,
Мен ҳам кўрай ёруғ дунё.
Кўзларимга бердиз даво,
Мен ҳам кўрдим ёруғ дунё!
Гул, гул, гул,
Гулга қараб кул.
Қодиржон Қори,
Узоқ умр сур.

Қодиржон одамлар гавжум бўлган расмий жойларда муолажа ўтказади. Кўп одамлар уни уйига ёки баъзан ҳатто касалхоналарга бориб, ўз беморларини даволашга таклиф қиладилар. Бизнинг афсунгар бундай илтифот кўрсатишга, афсуски, қодир эмас. Уйма-уй эшикма эшик юришнинг иложи йўқ.

Аммо ҳожатманд одамларни ҳам тушуниш керак. Биров кексайиб қолган, юролмайди. Бошқа биров шол. Қимирлашга мажоли йўқ. Дармонсиз кишилар бор. Кимдир, эҳтимол, тутқунликда, авахтада оҳ-воҳ қилиб ётибди. Кимдир ҳарбий хизматда бўлиши мумкин. Барчага ёрдам қўлини чўзиш керак. Аммо қандай қилиб? Бундай ҳолларда у беморнинг ғойибона, сурати ёки бошпиртига қараб, кўнглидан ўтказиб, «ойинаи жаҳонномасида» кўриб тадбир қўллайди.

Муолажа пайтида ўзидан ҳар хил товланадиган нур таратиши (буни юзлаб одамлар тасдиқлайди), бир ёнида ҳазрат Алишер Навоийни (баъзилар тасаввурида Ибн Синони) эслатувчи нуроний чол қўлида китоб билан, иккинчи ёнида яна бир кишининг қиёфаси гавдаланиб туриши ҳайратомуз.

ЕТМИШ ЙИЛ мобайнида, ой туғса ҳам, кун туғса ҳам ҳозирги замон медицинасининг бошида туғсин, дедик. Етмиш йил халқ табобатини қатағон қилдик. Нимага эришдик?

Дунёдаги жамики ёвузлик ва қабоҳатлар эскидан деб тушундик ва тушунтирдик. Эскилик одамлар назарида бадкирдорлик тимсолига айланди. Ўз миқёси жиҳатидан минг, миллион карра даҳшатлироқ бўлган бугунги барча янги табиий ва ижтимоий офатларни ҳам... «эскилик сарқити», «диннинг кирдикорлари» деб талқин қилдик. Хуллас, жамиятнинг бутун иқтисодий, маънавий-ахлоқий, қатламлари сингари, медицинамиз ҳам чуқур инқирозга юз тутди.

Қайта қуриш ва янгича тафаккур самарасидирким, ҳаётий илдизлари қирқиб ташланган, халқ даҳоси билан йиғналган, ўзининг минг йиллик олтиндан қиммат жамғармалари, тажрибаларидан маҳрум бўлиб, тўкилган ва сўкилган кўҳна табобатимиз майдонга кириб келмоқда. Кучлар нисбати ҳаддан ташқари нотенг. Ҳар икки тарафнинг (замонавий тиббиёт ва халқ табобати) ҳам кучли ва ожиз томонларидан кўз юмиб бўлмайди. Ҳар икки томон ҳам ўзининг ижобий ва салбий анъаналарига, ўзларининг кўҳна ва янги бидъатларига эга. Эндиги вазифа шуки, икки ўртада мустаҳкам кўприк ўрнатмоқ, бир-бирини танимоқ ва эътироф этмоқ, бир-бирига суянмоқ керак.

Наманган шаҳрида масофавий диагностика лабораториясининг ташкил этилиши, табобат марказининг ишга туширилиши ҳақидаги ҳужжатларга СССР Фанлар академиясининг президенти, академик Г. Марчук имзо чеккан. Бу улкан тадбирларнинг тепасида Иттифоқ академияси Умумий физика илмгоҳининг директори, лазер нури кашфиётининг отаси, Нобел мукофоти совриндори Александр Михайлович Прохоровнинг номи туради. Буёғи Наманган табобат аҳли фаолиятининг фазогирлик (космонавтика) билан боғлиқлиги жуда муҳим аҳамият касб этади (ўндан зиёд фазогир, хусусан, СССР космонавт учувчилари, Совет Иттифоқи қаҳрамонлари Л. Дёмин, Г. Береговой, В. Ковалёнок ва бошқалар махсус тайёраларда бу ерга келиб даволанишган...)

Бош табиб Ҳамидулло Қосим катта амалий тажриба, врачлик ҳужжатига эга бўлган киши. У кўҳна табобат ва янги медицинадан ҳам хабардор. Шифобахш гиёҳларни таниш, йиғиш, дори ва малҳам тайёрлашда ҳаким Икромжон Усмоннинг олдига тушадигани йўқ. Қўли гул одам.

Икромжон домла, Муҳиддин Умар, Маҳмуджон Мамадали СССР Фазогирлар (космонавтика) Федерациясининг аъзоси (1989 йил). Улар ўз хизматлари учун Гагарин ҳамда СССР космонавтикасининг 30 йиллиги нишонлари билан тақдирланган. Табобат марказидаги одамлар, уларнинг ишлари ҳақида «Нью Йорк Таймс»да, Булғория, Руминия, Куба, Швеция ва бошқа мамлакатларнинг матбуотида хабарлар босилган.

Наманган табиблари ошиёнига даволанишга келаётганларнинг қирқ фоизидан ортиғини Россия Федерацияси ҳамда бошқа жумҳуриятлар, хорижий мамлакатлардан ташриф буюраётган кишилар ташкил қилади. Бу ердаги ишларнинг довруғи дунёга таралган. 1979 йилда Масковда, АНП агентлиги биносида Наманган тиббий марказининг фаолияти ҳақида 28 давлат мутахассислари учун матбуот конференцияси ўтказилди.

Шу жойнинг ўзида «Муҳиддин» томир ўлчагич асбоби намойиш қилинди. Машина ҳамманинг кўз ўнгида бир қанча беморларга татбиқан синаб кўрилди. Унинг натижалари тасдиқланди. Тасвирий магнитофонга ёзиб олинган лавҳалар кўрсатилди.

Масковлик бир аёл ўз боласининг қандай шифо топганини ҳаяжонланиб гапиради. Фалаж бўлиб қолган болакай касалхонада нотўғри даволаниши натижасида тутқаноқ касалига йўлиққан. Муҳиддин беш кун боқиб, уни оёққа турғизган ва тутқаноқдан халос қилган.

1990 йилда Владивосток шаҳрида Наманган маркази билан қўшма даволаш муассасаси ташкил қилинди. У ерда юз кишилик ўринга эга бўлган касалхонада ўзбек шифокори ўттизта беморни кўриб, томир уришига қараб, ичидаги дардини «ўқиб» берди. Бир хастанинг жигарида қум борлиги аниқланди, бошқаси беланги (радикулит) бўлиб чиқди, яна бирининг бўйин мушаклари қотиб қолиши натижасида бошини ён-верига қайира олмас экан. Муҳиддин унинг бўйнини бир қанча оғриқли ҳаракатлар билан жойига келтирди.

МАНА, ЧОРПОЯДА бақабат гавдали букир аёл юзтубан ётибди. Табиб малҳам билан унинг нотекис гавдасини қаттиқ «уқалайди». Оғир имтиҳондан ўтган бемор «букирни гўр тузатади» мақолининг унчалик тўғри эмаслигига жонли гувоҳ бўлади...

Қодирхон Қори ўғли одатий «рисолага сиғмайдиган» одам. Ўзидаги тиббий қувват табиийми ёки илоҳийми деб сўраганимда, нимаики табиий бўлса—илоҳий, илоҳий бўлса—табиий эканлигини айтади. Шарқ кишисининг Оврупа усулида даволаниши номатлуб, деб ҳисоблайди у. Санчқи (укол), минг турли кимёвий дорилар биз учун нотабиий. Ташқаридан зўрлаб киритиладиган дори қанчалик дори бўлса, шунчалик оғу. Миллион йиллар давомида табиат қўйнида унинг фарзанди бўлиб келган инсон табиий йўриқда, шифобахш гиёҳлар ва бошқа воситалар, мижознинг бузулиш жараёнларини изга солиш йўли билан даволаниши мақсадга мувофиқ.

— Дард яратилишидан олдин унинг давоси яралган, — дейди афсунгаримиз. — Фақат биз буни билмаймиз.

Шўрчи туманидаги Охунбобоев номли колхозда яшовчи Гулсара исмли аёл (ўн фарзанднинг онаси) ёзишича, «бундай ноёб инсонлар миллий бойлигимиздир».

Яна: «Худо ҳаққи, мен Сизга ишонаман» (Қашқадарё вилояти, Янги Нишон шаҳар, Ленин кўчаси, 9-уй, 5-хонадонда яшовчи Умиров Жўра).

«Сизга Хизр учраган» (Ульянов тумани, Касби қишлоғидан Аъзам Маҳмудов).

«Мен Сизни инсон руҳи ва қалбининг муҳандисига ўхшатдим» (Нурматов).

Дард миллат танламайди, муолажа ҳам. Афсунгарга келган хатлар орасида руслар, украинлар ва русийзабон бошқа миллат кишиларига мансублари ҳам кўп. Қизиғи шундаки, соф диний тасаввурлар, миллий аломатлар, ўзига хос эътиқод, имон билан боғлиқ тушунчалар бошқа миллат кишиларида ҳам айнан шарқона ёки бир қадар уларнинг ўзларига хос диний-миллий маънолар билан омухталашиб зоҳир бўлар экан.

Бу бизнинг диний, миллий тушунчалар билан боғлиқ қадриятларимиз ҳам тор, биқиқ моҳиятга эга бўлмасдан, умуминсоний маъно касб этишини англатадики, улар ҳам ўзига хос кенг байналмилал заминга эга.

Таллимаржонлик Галина Калдрининг ёзма иқрорномасидан:

«Биринчи муолажада иштирок этдим. Иккинчи қаторда ўлтирган эдим. Гипнозчи-сеҳргар ҳузурида бир неча марта бўлган эсам-да, ҳеч қачон ухлаб қолмаганман. Сизнинг сеҳрингизга берилиб, кўзларимга қум тиқилгандай, уйқу босди. Бир вақт қарасам, докторнинг орқасида, ўнг томонда бир одам пайдо бўлгандай туюлди. Тикилиб боқдим. Ҳа, бир одам турибди денг. Сўнгра докторнинг ўзи ҳам гул-гул очилиб, ёшариб кетгандай туюлди, назаримда. Иягида малла соқоли майсадай ҳилпираб турибди... Шу аснода уйқуга кетиб қолибман».

Одатда, ғишт қолипдан кўчгандан кейин дод солишга ўрганиб қолганмиз. Ҳамма биладики, лаънати СПИД йигирманчи аср вабоси. Бу даҳшатли исқирт дардни даволашнинг бирдан-бир йўли унга чалинмаслик бўлиб турибди. Табобат марказининг ходимлари, тўғрироғи Иномҳожи ўғли Муҳиддин Умар мазкур дардни ҳам томир диагностикаси йўли билан, ўзи ихтиро этган компутер-асбобда аниқлаб бўлармикан, деган мақсадда уни синовдан ўтказишди.

Мана қўлимда 1989 йил 20 ноябрда тасдиқланган расмий ҳужжат-баённома (протокол). Синовни СССР соғлиқни сақлаш вазирлиги Марказий Офатшунослик (эпидемиология) илмий-тадқиқот илмгоҳи билан Наманган табобат маркази томир уришига қараб касалликни аниқлаш лабораторияси ходимлари олиб боришган. Офатшунослик илмгоҳидан Э. С. Горбачёва, Э. Л. Фёдорова, С. Н. Потекаев ҳамда лабораториядан М. М. Мамадалиев, М. И. Умаров, Ҳ. Қ. Қосимов, С. И. Красовский қатнашган.

Синовда махфий йўл билан 26 киши иштирок этган. Нега махфий! Чунки улар орасида 14 таси СПИДга йўлиққан жабрдийда эди. Иш шундай ташкил этилдики, текширувчилар барча беморлар, яъни 26 кишининг афт-ангорини кўрмайдилар. Балки фақат туйнукдан узатилган билакларга томиргични қўйиб, кимнинг қандай дардга чалинганини аниқлаш талаб қилинарди.

«Муҳиддин» томиргичи кўрсатган маълумотлар билан беморларнинг расмий касаллик варақаларида қўйилган диагноз муқояса қилинганда, юз фоиз мос келган. Бошқача айтганда, 26 кишидан 14 таси СПИДга чалинган, қолган 12 одамнинг бўлак касаллиги борлиги айтилган. **Мазкур текшириш натижалари «Муҳиддин»нинг СПИДни юз фоиз тўғри аниқлай олиши, ҳар бир кишини текшириб кўришга 4—5 дақиқа вақт сарфланиши, бу шитоб (экспресс) диагностика талабларига мос келиши, қўлланиладиган усул хавф-хатарсиз, ўнғай, иқтисодий арзон эканлигини тасдиқлайди.**

ХУЛЛАС, НАМАНГАНЛИК табобат аҳли, табиий хислат соҳиблари, афсунгарлар қилаётган ишлар қанчалик ҳайратомуз бўлса, шунчалик таҳсинга сазовор. Кечагина биз бундай эл ҳурматини қозонган мўътабар зотларнинг номларини «хурофотчи», «бидъатчи», «мутаассиб»га чиқазиб, минг мақомга солиб турламаган эдикми? Уларни бадном қилмаганмидик? Бошларига қиёмат кунларни солмадикми?

Буни эски хурофот билан янги дунёқараш ўртасидаги кураш деб даъво қилдик. Аслида эса, бу қанчалик эскилик билан янгилик ўртасидаги муросасиз кураш бўлса, шунчалик кўҳна бебаҳо бисот билан янгича, ватансиз, маслаксиз, пуч, хом хаёллар, ғаразли мақсадлар ўртасидаги ҳаёт-мамот жанги эди. Ҳаммаси аралаш-қуралаш бўлиб кетди.

Гоҳида ҳайрат бармоғини тишлаб қоласан киши. Одамларни ўзинг кўрган-билган, тушунган нарсадан кўра ғирт ёлғон гапларга ишонтириш осонроқ. Бизнинг бутун янги давр тарихимиз ёруғ эътиқодлар, ҳалоллик, тўғрилик, шафқат, диёнат, одамийлик намуналари билан бирга, «янгича» пуч чўпчаклар, риёкорлик, мунофиқлик, кўриб кўрмасликка, тушуниб тушунмасликка олишлар, минг йиллик ўтмишимизга қулочкашлаб тош отишлар, ўз-ўзимизни «фош» этишлар, таҳқиру ҳақоратларга тўлиб-тошган.

Бировлардан «Қачон туғилгансиз?» деб сўрасангиз, ажабланиб:

—Қачон бўларди, фалон йил, фалон ой, фалон кунда таваллуд топганман, — деб жавоб беришади.

— Онам туққанда туғилганман, денг?

— Шундай.

Шундай ва шундай эмас. Одамзод миллион йиллар муқаддам туғилган. Ҳазрати Инсон, шу туришида, том маънода «маҳзанул асрор», яъни сирлар хазинаси. Ёвузлигу шафқат ҳам, тошбағирлик билан мурувват ҳам, юлғичлик билан саховат ҳам... бари бани одамга хос. Жами тирик мавжудотлар ичра унга тараф ҳам, қиёс ҳам йўқ.

Ёпирай, қандай замонларда яшаяпмиз, а? Биров ариқ очиб сув чиқазиш билан банд. Бошқа биров бузгани-бузган. Кимдир инсон самовий мажудот деб даъво қилади ва коинотдаги ўз «қавмлари» билан алоқа ўрнатиш учун калит қидиради. Буёқда учар ликопчалар, экстрасенсми-ей. Мана энди сеҳргарлик, жоду, фол, томиршуносликни тиклаяпмиз.

Минг йиллик тиббиётга техникани тадбиқ қилиш (даволаш жараёнларини компутерлаштириш)дай мислсиз муаммо бизнинг жумҳуриятимизда амалга оширилмоқда.

Бадкирдорларни кўриб ёқа ушлаймиз, шафқатсиз нобакорлардан дилимиз озурда. У ёқда уруш, бу ёқда жанжал, қўпорувчилик, тўполон, хунрезлик, очлик эълон қилишлар... Булар ҳам камлик қилгандай, улуғдавлатчилик кибр-ҳаволарию, минг турлик уйдирма ноз-истиғнолар, фисқ-фужурлар уюштирилмоқда. Нима бало, охир замон бўлаяптими, деб чўчиб кетасан одам.

Аммо дунё фақат фосиқлардан иборат эмас. МУҲИДДИН бошқараётган табобат марказидаги одамоҳунларни кўриб, бани башарни ҳар қандай мудҳиш дардлардан фориғ этиш йўлида заҳмат чекаётган Қодирхон, Икромжон, Жакбарали, Маҳмуджон ва бошқа фозил инсонларни таниганимда, улар билан ёнма-ён замондош бўлиб яшаётганим, ажиб бир афсонавор, шукуҳли маъвода борлигимдан қувониб кетаман!

Тошкент — Наманган — Тошкент

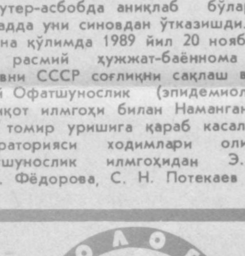

ҚАЙДАСИЗ, ТОВУСЛАР?

Бу қишлоқнинг номи асли Луғумбек бўлса ҳам андижонликлар уни Товусқишлоқ деб аташади. Бундан икки-уч йил аввал қишлоқ аҳолисини саҳрода товусларнинг «қиё-қиё» деган ёқимли сайраши уйғотарди. Ҳозир эса аҳён-аҳёнда бир-икки товуснинг овозини зўрға пайқайсиз...

Ҳар гал қишлоққа борсам товусларни бир йўқлаб ўтишни эсдан чиқармайман. Қачонлардир жумҳуриятга донғи кетган, ҳозир файзсизгина бўлиб қолган катта боғнинг арчазорлари оралаб боpарканман, йўлимдан тийраккина болакай чиқди. У мени «шаҳарлик меҳмон» деб ўйлади шекилли, орқасида яшириб турган нарсаларини кўрсатди:

— Опа, олмайсизми?

Ҳайратдан қотиб қолдим, унинг қўлида ўн-ўн беш дона товус патлари титрабгина турарди. Тилим зўрға айланди:

— Қанчадан?

— Катталари етти, кичкиналари тўрт сўмдан.

— Қаердан олдинг буларни?

— Анавилардан юлиб олдим, — бола қишлоқ ишидан ғурурлангандай атрофда шумшайиб юрган товусларни кўрсатди.

— Қандай қўлинг борди юлишга, қилдингиз?

Сўнгги саволим унга ёқмади шекилли, жаҳли чиқиб жуфтакни ростлади.

Яна боғ оралаб кезишда давом этарканман харидор излаб юрган болаларни кўп учратдим. Товуслар катаги тепасига «товус патини юлманг, штраф 50 сўм!» деб ёзиб қўйилган огоҳлантириш ғашимни келтирди. Дарахтлар тагида «думи юлуқ гўзал»ларга юрагим ачишиб кетди.

Ёзнинг иссиқ кунларида боғнинг салқин сояларида ҳордиқ чиқариб кетган раҳбарлар, номи «Қизил китоб»га ёзилган табиатнинг ажойиб мўъжизаси — товусларнинг аянчли аҳволини наҳотки кўрмаганлар бўлса? Бу бефарқлик натижасида «Товусқишлоқлик»лар ўзларининг сўнгги товусларидан ҳам ажраб қолишмасмикан?

Моҳигул ОТАМИРЗАЕВА,
Тошкент дорилфунуни талабаси

«ШЧ»—91

БИР ПИЁЛА ЧОЙ УСТИДА

Тасаввур қила оласизми, мен сизларга талабалар шаҳарчасидаги 85-ётоқхона ёнгинасида қўним топган газеталар дўконининг бир кунини тасвирлаб бераман: Жума куни. Ҳа-ҳа, худди шу жума куни, навбатда турганларнинг кети, менимча, Қорақамиш даҳасининг бозоригача етканди. Э-э, дўстим бозор-гўшт йўқ! Ахир бугун «Ўзбекистон адабиёти ва санъати» ҳафтаномаси чиқади-ку. Қайси бир ётоққа кирманг, мана бундай сўзларни эшитасиз. «Адабиёт»ни ўқидингми?», «Шум боланинг чойхонасига бордингми?», «Бундай мақолалар фақат «Адабиёт»да беради». Бу жумадан у жумагача дув-дув гап.

Ана шунақа. Келинг энди, мақсадни мойидан гапирадиган бўлсам, бугунги кунда кўчада ётган ҳар бир тошни ҳам иқтисод билан боғлайдиган бўлдик. Тўғри-да, «аввал иқтисод, кейин сиёсат» дейдилар. Янги йилдан рўзномаларнинг ҳам обуна-ёзилувлари бошланиб кетди, обуна — ойномаларнинг нархи ҳам анча ошди.

Аммо «Ўзбекистон адабиёти ва санъати»га обуна бўлсангиз, биринчи саҳифаси сизга хабар беради, иккинчиси муаммоларни ечилишига кўмаклашади, учинчиси адабиётшуносликдан сабоқ беради, тўртинчи саҳифадан янги шеър ва ҳикоялар ўқийсиз, бешинчиси — санъатга, еттинчиси — воқеалар ва янгиликларга бағишланади, саккизинчи саҳифада эса ҳар дамгидек бир пиёла чой устида гурунглашамиз.

Хўш, чойхўрларнинг аҳволи қалай? Марҳамат, улардан келаётган мактубларнинг айримларини сизлар билан баҳам кўрайлик.

Ҳурматли Шум бола! Сени бутун оила аъзоларимиз билан орзиқиб кутамиз ва мирииқиб ўқиймиз. Мен ўзимни сенинг дастёринг, деб биламан. Газетага вақтида обуна бўлдим, янги йилда ҳам хонадонимизга кулгу улашавер.

Зафар РАҲИМОВ
Денов райони

...Кулгуга жуда ўчман. Шунинг учун бўлса керак, ҳар йили ҳафтаномага ёзиламиз. Аммо, бизга доим ҳам вақтида етиб келмайди, айрим сонларини ололмай ҳам қоламиз. Илтимос, биз томонларга алоқа ходимларини бир қитиқлаб қўйсанг..

Раъно МУҲАМЕДОВА
Денов райони, Ғалаба жамоа хўжалиги

...Шумгина укажоним, сендан бир илтимосим бор. Чойхонангда янги сўз очилганда чойхўрлар сафига мени ҳам қўш, шоирлар астойдил ўқиганингни, фельетонлар бериб борсанг. Булм бир фикр-да!

Ш. АБДУТОЛИПОВА
Янгийўл шаҳри

Ҳурматли таҳририят! Мактуб ёзишимдан мақсад шуки, Усто Гулмат ижодидан кўпроқ бериб борилса, деб обуна бўлганман.

Ҳурмат АБДУВОҲИДОВ

Дўстим Шум бола! Мен сенинг доимий мухлисингман. Бир неча асарларимни мухлислар учун қайтарган эдинг. Бугун қудрат қайта ишлаб, ҳаммасини янги сафдан юбордим. Агар бу сафар ҳам чойхўрлар мазкур бўлмаса, келаси гал уч нусхада юбораверaман, деб жиннинг

Муҳаммад ЭГАМБЕРДИЕВ
Косонсой райони

...Қалайсан Шум бола! Ушбу хатни олиб, Букада бунақа танишим йўқ эдику, деб ҳайрон бўларсан. Аммо биз сенинг ҳар бир сонингни ўқиб борамиз. Ишларингга ривож. Чойхонанг кундан-кунга гавжум бўлсин.

Карим НОРБОЕВ
Бўка райони

Ассалому — алайкум чойхона маъмурияти! Саккизинчи саҳифани доимо катта қизиқиш билан ўқиб чиқаман. Айниқса, кичкинтойлар учун аталган «Ўзим ўқийман» рукни остидаги шеърлар жуда ёқади. Укаларимга ўқиб бериб уларни хурсанд қиламан.

Мен ишонаманки, ҳафтаномангиз қанча бўлмасин, қўлдан-қўлга тегмай ўқилаверади. Мухлислари ҳафтанома кундан-кунга ортаверсин.

Саломат МАМАЖОНОВА
Ғазалкент шаҳри

Ўҳ-ҳў-ў, хатлар бирам кўпки, ўқиб адо қилиб бўлмайди. Икки ойнинг ичида олинган мактубларнинг ўзини 1992 йилгача ҳам сизларга ўқиб беришим мумкин. Яхшиси, сиз ҳам мени эшитиб ўтириб, обунага кечикиб қолманг, тағин. Э-э, салом бердик.

Бир пиёла чой устида учрашгунча.

«ШЧ» котиби
Мирза РАҲИМ

ЭЪЛОН

Ўзбекистон ССЖ Маданият вазирлиги
М. Қориёқубов номли Ўзбек давлат филармонияси
В. И. ЛЕНИН НОМЛИ ССЖИ ХАЛҚЛАРИ ДЎСТЛИГИ САРОЙИДА
5, 6 ДЕКАБРЬ СОАТ 19.00 ДА
ЎЗБЕКИСТОН ССЖ ХАЛҚ АРТИСТИ
КАМОЛИДДИН РАҲИМОВ

КОНЦЕРТИ

Программани — Ўткир СИДДИҚОВ олиб боради. Чипталар сарой кассаларида соат 11.00 дан бошлаб сотилмоқда.

ЖУМА КУНЛАРИ ЧИҚАДИ
БАҲОСИ 10 ТИЙИН

«ЛИТЕРАТУРА И ИСКУССТВО УЗБЕКИСТАНА»

Издается на узбекском языке

ЎЗБЕКИСТОН АДАБИЁТИ ва САНЪАТИ

Орган Союза писателей Узбекской ССР и Министерства культуры Узбекской ССР

Редакцияга келган қўлёзма ва суратлар муаллифларига қайтарилмайди.

Бош муҳаррир Аҳмаджон МЕЛИБОЕВ

Таҳрир ҳайъати: Ҳафиз АБДУСАМАТОВ, Усмон АЗИМОВ, Ҳамидулла АКБАРОВ, Рамз БОБОЖОН, Одил ЁҚУБОВ, Аҳмад ЖАББОРОВ, Баҳодир ЖАЛОЛОВ, Асқад МУХТОР, Абдулла ОРИПОВ, Тоҳир ШАМСИЕВ, Озод ШАРАФИДДИНОВ, Тўлаберган ҚАЙИПБЕРГАНОВ, Малик ҚАЮМОВ, Тўлқиной ҚОДИРОВА, Пиримқул ҚОДИРОВ, Иброҳим ҒАФУРОВ (бош муҳаррир ўринбосари), Маматқул ҲАЗРАТҚУЛОВ (масъул котиб)

РЕДАКЦИЯ АДРЕСИ: Тошкент — 700083, Ленинград кўчаси, 32.
ТЕЛЕФОНЛАР: бош муҳаррир — 33-52-91, 32-57-42; бош муҳаррир ўринбосари — 33-43-65, 32-54-66; масъул котиб — 33-49-93; котибот — 32-58-49; БЎЛИМЛАР: ижтимоий-сиёсий — 32-56-50; танқид ва адабиётшунослик — 32-55-93; назм ва наср — 32-55-78; санъат — 32-56-48, 32-55-76; хатлар ва оммавий ишлар — 32-56-49; шум боланинг чойхонаси — 32-54-71.

Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитети нашриётининг Меҳнат Қизил Байроқ ордени босмахонаси. Тошкент шаҳри. Индекс 64593. Д. — 3346. 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12